

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Doç. Dr. MEHMET SELİK

Marksist Değer Teorisi

doğan yayınevi

Birinci Baskı : 1969

İkinci Baskı : 1970

Üçüncü Baskı : 1974

Doç. Dr. MEHMET SELİK

MARKSİST DEĞER TEORİSİ

1 9 7 4
DOĞAN YAYINLARI
ANKARA

**Değerin Yaratıcılarına ve
Onlardan Yana Olanlara**

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BASKI İÇİN NOT	9
İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	10 - 12
BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ	12 - 15
GİRİŞ	16 - 37
BİRİNCİ BÖLÜM : DEĞER VE ARTIK-DEĞER	39 - 121
I — DEĞER KANUNU	39 - 50
II — DEĞER TEORİSİ	50 - 78
1. İş ve Mal	
2. Değer ve Emek	
3. Toplumsal Emek ve Kapitalist Ekonomi	
4. Toplumsal Olarak Gerekli Emek ve Değerin Büyüklüğü,	
III — ARTIK - DEĞER TEORİSİ	78 - 121
1. Artık-Ürün ve Artık-değer,	
2. Sermaye ve Kapitalist	
3. Kapitalist Ekonomide Artık-Değerin Meydana Gelişi,	
4. Artık-Değerin Büyüklüğü,	
İKİNCİ BÖLÜM : KÂR VE FİYATLAR	123 - 172
IV — ÜRETİM FİYATLARI TEORİSİ	125 - 172
1. Değerlerden Fiyatlara Geçiş,	
2. Transformasyon Problemi,	

3. Problemin Çeşitli Çözümleri,
 - ı) Marx'ın Çözümü,
 - ıı) Bortkiewicz'in Çözümü,
 - ııı) Winternitz'in Çözümü,
 - ıv) Meek'in Çözümü,
 - v) Seton'un Çözümü,
4. Transformasyon Probleminin Önemi,

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : MARKSİST DEĞER 173 - 236
TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ

V — ELEŞTİRİLER 175 - 236

1. Genel Olarak,
2. Joan Robinson'un Eleştirisi,
3. Oscar. Lange ve J. Schumpeter'in Eleştirileri,
4. Vilfredo Pareto'nun Eleştirisi,
5. Rudolf Schlesinger'in Eleştirisi,
6. Diğer Eleştiriler,
7. Talep Sorunu,
8. Tekel Fiyatları Sorunu,

SONUÇ 237 - 248

BAZI KAVRAM VE TERİMLERİN ALMANCA VE
İNGİLİZCE KARŞILIKLARI LİSTESİ 249 - 251

BİBLİYOGRAFYA 252 - 260

ÜÇÜNCÜ BASKI İÇİN NOT

Üniversite Doçentlik tezi olarak hazırladığım, 1968 yılı Mart ayında sunduğum ve aynı yılın Kasım ayında jürünün oybirliğiyle kabul ettiği **Marksist Değer Teorisi** adlı çalışmam, önce, ilk kez 1969 yılı içinde yayınlanmış ve tükenmişti. Aynı yılın sonlarına doğru, o sıralar yeni kurulmuş ve şimdi kapanmış bulunan Ekim Yayınevinin ısrarlı yayın talepleri karşısında kaldım. **Marksist Değer Teorisi** adigeçen Yayınevi tarafından yeni baskı olarak (metinde herhangi bir değiştirme veya ekleme yada çıkarma olmadan) 1970 yılı başında yayınlandı.

Bu ikinci baskı da umulandan çok kısa bir süre içinde tükendi. Bir üçüncü baskının çoktan yapılmış olması gerekiyordu. Anlaşılır nedenlerden dolayı bu iş geçikti.

Üçüncü Baskı, (metinde bu kez de herhangi bir değiştirme veya ekleme ya da çıkarma olmadan), yayın hayatımızda kısa geçmişine rağmen haklı bir saygınlık kazanmış olan Doğan Yayınevi tarafından okuyucuya sunuluyor.

Kitabımın okuyucuya tekrar sunulmasından ve bunun Doğan Yayınevi tarafından yapılmasından büyük sevinç ve kıvanç duyuyorum.

Ankara, Şubat 1974

Dr. Mehmet SELİK

İKİNCİ BASKIYA

ÖNSÖZ

Onyıı kadar önce **Kapital**'in Birinci cildini okumaya davrandığım zaman, açık yürekle söyleyeyim, hiç anlayamadım. Bunun bana ilk ve büyük yararı şu oldu : Cehaletimi anladım. Okumaya ısrarla devam ettim. Her okuyuşta biraz daha fazla anlıyor, ve Marksizm hakkında ne kadar az şey bildiğimi, daha doğrusu kulaktan dolma biriki bilgi kırıntısı ötesinde hiç bir şey bilmediğimi daha iyi kavırıyordum.

İktisatçı, toplum bilimci, tarihçiler kadar insan ve topluma ilişkin her konunun uzmanları ve meraklıları için de tükenmez bir fikir ve düşünce kaynağı olan **Kapital**'i ben bir iktisatçı gözüyle okuyordum. O zamana kadar 'iktisat' diye öğrendiklerim Marx'ı anlamamı kolaylaştırmak şöyle dursun, aksine zorlaştırıyordu. Buna karşılık, Marksizm ve marksist politik iktisat hakkındaki bilgim arttıkça, diğer iktisadı, yani 'burjuva' iktisadını daha iyi anlar oldum.

Bir yandan bu engin düşünce kaynağından bizzat kendim daha fazla yararlanabilmek için diğer yandan **bir gün** bundan dil bilmeyen bütün Türk aydınlarının yararlanabilmelerini sağlamak amacıyla Birinci Cildi çevirmeye koyuldum. (Burada memnuniyetle kaydetmek isterim ki, benim **Kapital**'in Türkçe'de yayınlanması hakkındaki ümi-

dim o günler düşünlebildiğimden çok daha kısa bir süre içinde gerçekleşmiş bulunuyor.)

Okuma ve çeviri sırasında bana anlaşılması en zor gelen konular değer ve artık-değer teorisi oldu. Bunlar üzerinde çalışmaya karar verdim. Böylece, bu teorileri daha iyi kavrayacak, marksist sistemdeki yer ve önemlerinin ne olduğunu daha iyi anlayacaktım.

Elinizdeki kitap, «Üniversite Doçentlik Tezi» olarak başladığım bu çalışmanın ürünüdür. Marksist değer teorisinin bir tez konusu olarak ele alınması, teorinin iktisadî düşünce tarihi içindeki doğuş ve gelişme sürecinden kısaca söz edip öneminin nereden ileri geldiğini belirttikten sonra, geniş ve ayrıntılı bir anlatımının verilmesini, Birinci Cildin **Değerleri** ile Üçüncü Cildin **Üretim Fiyatları** arasındaki bağlantı üzerinde durulmasını, teoriye her çevreden yöneltilmiş eleştirilerin en önemlilerinin tartışılmasını gerektiriyordu. Bütün bunlar yapıldıktan sonra teorinin gerçekçi bir tutumla değerlendirilmesi mümkün olacaktı. Kitap, bu söylenenlerden meydana geliyor.

Kısaca işaret ettiğim nitelik ve muhtevasıyla kitap, bir giriş eseri olmaktan farklı ve fazla bir şeydir. Bununla beraber, marksist iktisada giriş için, hiç şüphesiz, iyi bir rehber olabilir.

Bugün ortalama Türk aydını on yıl öncesine oranla çok daha şanslı bir durumdadır. Marksizm hakkında ilk kaynaklardan doğrudan doğruya bilgi edinilebilme imkânına sahiptir. Böyle olmakla beraber, marksist metod ve bilginin sistemli ve sağlam bir şekilde edinilebilmesi için bunların yanısıra daha birçok açıklayıcı, yorumlayıcı yardımcı esere ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Böyle bir çalışmaya karar verdiğim daha ilk andan itibaren yapacağım işin bu yolda bir yararı olmasını gözetmeye çalıştım.

Kitabım Marx'ın iktisat metodunu öğrenmek, mark-sist iktisat bilgilerini derinleştirmek, Maksizm hakkında ki bilgilerini sağlamlaştırmak ve nihayet dünyaya bir başka türlü de bakılabileceğini şimdiye kadar nasılsa farkedememiş iyi niyetli ve açık düşünceli kimselere yararlı olabileceğini sanıyorum.

Marksizmin Türkiye'de de anlaşılıp yayılmasına mütevazi bir katkıda bulunmaktan öteye bir iddiası olmayan kitabım daha geniş bir okuyucu kitlesine sunulması imkânını sağladığı için Ekim Yayınevine candan teşekkürlerimi sunarım.

Ankara, Aralık 1969

Dr. Mehmet SELİK

BİRİNCİ BASKIYA

ÖNSÖZ

Marx'ın (1818-1883) memleketimizde pek fazla bilinmediğini söylemek, her halde, yanlış olmasa gerektir. Oysa, o, bütün hayatını insan ve toplum problemleri üzerinde araştırmalarla geçirmiş ve son kırk yılını özellikle iktisadî araştırmalara hasretmiş bir düşünür, bir bilim ve mücadele adamıdır. Schumpeter Marx'ı iktisadî düşünce tarihinin en büyük on iktisatçısından biri olarak görür.

Marx'ın çok kere kısaca marksizm diye isimlendirilen düşünce ve tahlil sistemi, diyalektik materyalizm ile birlikte tarihi ve toplumları geniş bir perspektif içinde ele alan

ve bunların hareketlerini genel ve hakim çizgileri içinde kavramaya yönelmiş bir tarih teorisi, belli tarih dönemlerinin farklı toplum yapılarını açıklamaya yönelmiş bir toplum teorisi ve toplumun gelişme çizgisi üzerinde belli bir aşamayı temsil eden kapitalist toplumu tahlil ve teşhise yönelmiş bir iktisat teorisinden meydana gelen bir bütündür. Joan Robinson'a göre, «...tarih ve sosyolojinin geniş boyutlar içinde ele alınıp incelenişi... marksist doktrinin en önemli kısmını teşkil eder... Doktrini bütünü ile kavramış olmadıkça, Marx'ın ileri sürdüğü bir düşüncenin hiç bir yönü lâıykıyla anlaşılamaz.» Paul M. Sweezy'nin de görüşü budur: «Marksist iktisat ancak genel bir toplum ve tarih teorisinin bir parçası olarak anlaşılabilir.»

Marksizm bir düşünce sistemi ve metod olarak etki alanını, zamanla, gittikçe genişletmiştir. Bu etkinin ilk ve daha çok duyulduğu bilim alanları tarih ve toplum bilim alanları olmuştur. İktisadî düşüncenin marksist iktisattan etkilenmeye başlaması nisbeten yeni bir gelişmedir. Sözü bir kere daha J. Robinson'a bırakalım: «...Marx'ın... düşünce akımına katkısı o kadar önemli ve kendisini destekleyenler kadar kendisine karşı onların düşünce alışkanlıkları üzerindeki etkisi o kadar büyük idi ki, zamanımızda tarih ve sosyoloji ile uğraşanlar arasında Marksizmin hiç etkisinde kalmamış birini bulmak, coğrafyacılar arasında dünyanın düz olduğunu iddia eden birini bulmak kadar zordur. Oysa, iktisat alanında Marksizmden hiç etkilenmemiş bir doktrin uzun bir süre neo-klâsik statik denge teorisinin etki geçirmez örtüsü altında tutulmuş ve devam etmiştir. Burada karşıtlık siyahla beyaz arasındaki kadar açıktı; ve bunların bir diğeriyle karşılaştırılmasından çıkan sonuç, hiç şüphesiz, büyük ölçüde Marx'ın lehinedir. Marx'ın kapitalizmin hareket kanunları üzerindeki analizinin maksada uygunluğu olayları kavrama ve özle-

rine nüfuz gücü karşısında marjinalistlerin iskolastisizmi ancak ciddiyetten yoksun bir çaba gibi gözükmektedir. Gerçekten, örtü, Keynes'le kendi içinden yırtılıp açıldığı için, marksist fikirler, daha evvel tarih alanında olduğu şekilde, iktisat teorisine sızmaya başlamışlardır. Günümüzde gittikçe ilginç hale gelen —büyüme ve duraklama, teknik ilerleme ve emek talebi, genişleyen bir ekonomide sektörler arası denge gibi— sorunlar üzerinde bir tartışmaya girişmek için marksist teori bir başlangıç noktası sağlar. Oysa, akademik öğretisi bu noktada tam bir boşluk içindedir.»

Marksist düşüncenin Türk fikir hayatı üzerindeki etkisi son yıllarda bir artma eğilimi göstermektedir. Bunun önümüzdeki yıllarda daha da artması beklenebilir. Böyle bir gelişmeyle birlikte Marx'ın kendisinden yararlanılması mümkün ve herhalde ihmali caiz olmayan bir düşünür ve araştırmacı olduğu, memleketimizde de daha iyi anlaşılacaktır.

Marx'ın üzerinde en çok tartışılmış teorilerden biri, konumuz olan değer teorisidir. Marx'ın bu teorisi, aynı zamanda, zor anlaşılmasından daha onun kendi sağlığında yakınılmış olan bir teoricidir.*

Biz bu incelemede, onun genel olarak bir iktisat teorisi ve bunun temelini teşkil etmek üzere de bir değer teorisi geliştirmekteki amacını teoriyi inceler ve yorumlarken her an gözönünde bulundurduk. Marx, kurduğu iktisat teorisiyle, kapitalist toplumun işleyiş ve genişleme mekanizmasını açıklamak istemiştir. Bu açıklamada anahtar hizmetini gören araç artık-değerdir. Kapitalist toplumda ar-

(*) Marx bunu, kısmen, kendisi de kabul eder görünür: «...Değer..., üzerine olan kesimleri saymazsak, bu kitabın zor anlaşılmasından yakınılamaz. Burada, şüphesiz, yeni bir şeyler öğrenmek ve bizzat düşünmek isteyen bir okuyucu düşünüyorum.» **Kapital**'in Almanca Birinci Baskısına Önsöz.

tık-değerin nasıl meydana geldiğini ve nasıl bölüşüldüğünü Marx, değer ve artık-değer teorileri ile açıklamaya çalışır.

İncelemede Marx'ın değer teorisi kendi başına ele alınmıştır. Diğer teorilerle (Klâsik ve Modern Değer Teorileri), sonuçtaki bir kaç atıf bir yana bırakılırsa, karşılaştırılması yoluna gidilmemiştir. Böyle bir karşılaştırma, ayrı bir incelemenin konusu olabilir. Bunun gibi, ayrıca ele alınıp incelenebilecek konular olarak gördüğümüz için, rant ve faiz meselelerine çalışmamızda yer vermedik. Nitekim, Marx da bunları, kendisinden önceki klâsik iktisatçılar gibi, artık-değerin parçaları olarak görür; değer ve artık-değeri incelerken işin içine katmaz; ayrıca ele alır ve inceler.

Çalışmamızda **Kapital**'in Üçüncü Cildinin Almanca aslını, Birinci Cildinin Türkçe çevirini kullandık. **Kapital**, Cilt III, S. ... K. C. III, S. ..., **Kapital**, Cilt I, Kitap 1, 2, 3, 4, 5, K. C. I. k. 1, 2, 3, 4, 5, S. ... şeklinde kısaltılmıştır.

Böyle bir çalışma için incelenmeleri mutlaka gerekli olan eser ve yazıları tesbit etmekte değerli yardımlarını görmüş olduğum, ve Cambridge'de bulunduğum iki yıl boyunca çeşitli konulardaki yol göstericiliğinden büyük ölçüde yararlandığım Sayın Maurise H. Dobb'a, çalışmamı müsvedde halinde iken okumak zahmetine katlanan, değerli eleştirilerinden ve hemen hemen önemli her konu üzerinde kendisiyle yapmış olduğum tartışmalardan, gerçekten, büyük yarar sağladığım arkadaşım Dr. Korkut Boratav'a, ve değerli yardım ve alâkası benim için her zaman destek ve güç kaynağı olmuş olan Sayın Hocam Profesör Aziz Köklü'ye candan teşekkürlerimi sunarım.

Ankara, Mart 1968

Dr. Mehmet SELİK

GİRİŞ

İktisat ilmi, genel olarak kabul edildiği gibi, ikiyüz yıllık bir tarihe sahipse, bir iktisadî düşünce problemi ve bir iktisadî tahlil aracı olarak değer meselesi ve teorisi en azından aynı süreyi kapsayan bir tarihe sahiptir. Diğer bir ifade ile, değer sorunu başından beri iktisat ilminin merkezî problemi olma niteliğini, genel olarak, muhafaza etmiştir.¹

Çeşitli okullara mensup iktisatçılar arasında gerek değer meselesinin iktisattaki önemi ve gerekse bir değer teorisinin gereği üzerinde, hiç değilse yakın zamanlara kadar, hemen hemen hiçbir görüş ayrılığı olmamıştır. Emil Kauder'ın belirttiği gibi, «değer, bir çok iktisatçı için iktisadî sistemlerin kendisiyle kurulduğu bir inşa malzemesi, değişimin (mübadelenin), paranın satınalma gücünün ve bölüşümün (inkisamın) nihaî sebebi olan bir şey haline gelmiştir.»² Ne var ki, bir değer teorisinin gerekli olduğu hakkındaki bu görüş birliği, değer ne anlama geldiği veya kaynağının ne olduğu konusunda ortadan kalkar.

-
- (1) «17. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar değer fikri iktisadî düşüncede mübalâğalı bir rol oynamıştır. Bütün bu süre boyunca değer iktisattaki yeri atom ve elektronun modern fizikeki yeri ne ise o olmuştur.» Emil Kauder, *A History of Marginal Utility*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1965, S. 55-6.
 - (2) Ibid., S. 56. «Önce değer açıklanmadan siyasal iktisat açıklanamaz.» Friedrich von Wieser, *Gesammelte Abhandlungen*, Tübingen, 1929, S. 239.

Değer nedir ve nereden doğar?

Bu sorunun ilk kısmına genel olarak şu cevap verilebilir: «O, tesadüflere bağlı olayların etkisi altında zaman zaman değişikliğe uğrayan piyasa fiyatları anlamına gelmez; fiili fiyatların bir tarihî ortalaması da değildir. Gerçekten, o, düpedüz bir fiyat değildir; fiyatların ne iseler o olduklarını açıklayan bir şeydir.»³ Bu 'şey'in ne olduğunu tespit etmek, değer nereden geldiğini de ifade etmek demektir. Bunun ise iktisadî düşünce tarihinde Aristo'ya kadar uzanan bir hikâyesi vardır.

Aristo, daha sonra geliştirilecek değer teorilerinin hareket noktasını teşkil edecek olan şu önermeyi ileri sürdü: «Eşitlik olmadan değişim, ortak bir ölçü ile ölçülebilirlik olmadan da eşitlik olamaz.»⁴ Aristo'ya göre, bir diğeriyle değiştirilen şeyler esas itibariyle ortak bir ölçü ile ölçülebilir şeyler olmakla beraber, bunların birbirleriyle değiştirilebilmeleri için yine de bir şekilde bir diğeriyle mukayese edilebilir olmaları gerekir.⁵ Aristo'nun daha sonraki değer teorilerine yön veren değerle ilgili bir gözlemi de şudur: «Sahip bulunduğumuz her şeyin iki türlü kullanımı söz konusudur... Örneğin, bir [çift] ayak-

(3) Joan Robinson, **Economic Philosophy**, Pelican Baskısı, 1964, S. 29.

(4) K.c.l,S. 60 da kaydedilmektedir. Marx Aristo'yu şu sözlerle yüceltir: «Aristo'nun dehası, malların değer ifadesinde bir eşitlik ilişkisi olduğunu görmesindedir.» Ve ilâve eder: «Yalnız ne var ki, içinde yaşadığı toplumun tarihi şartları onun bu eşitlik ilişkilerinin 'gerçekte' nederen olduğunu bulmasına engel olmuştur.» S. 61.

(5) Bak. Erich Roll, **A History of Economic Thought**, Faber (paper covered) Baskısı, S. 34.

kabı giymek için kullanılır, ve değişim amacıyla kullanılır; bunların ikisi de [aynı bir çift] ayakkabının kullanımlarıdır.»⁶ Roll'ün de belirttiği gibi, «Aristo, bu sözlerle, iktisadî düşüncenin bugüne kadar bir parçası olagelmış olan kullanım-değeri (istimal kıymeti) ve değişim-değeri (mübadele kıymeti) ayrımının temelini atmış oluyordu.»⁷ Aristo, bunlara ilâve olarak, değişim olayının toplumu birarada tutan karşılıklı talebe dayanağını belirtir. Bütün bunlara rağmen, o, değişim-değerini açıklayan bir teori geliştirmiş değildi; fakat daha sonraki değer tartışmalarının üzerinde cereyan edeceği temeli hazırlamıştı.⁸ Bugün genellikle kabul edilen görüşe göre, daha sonra bir diğerine rakip olarak gelişen iki değer teorisi (emek-değer ve fayda- değer teorileri) ilk kaynaklarını Aristo'nun kısaca özetlediğimiz görüşlerinde bulmuşlardır.⁹ Bu teorilerden birincisi kullanım-değerinden (faydadan) hareketle değişim-değerine varırken, ikincisi, kullanım-değerini değişim-değeri için mutlaka gerekli şart olarak görmekle beraber, değişim-değerini emeğe dayandırmıştır.

Aristo ile 18. yüzyıl arasında yer alan uzun dönem boyunca iktisadî konular üzerinde elbette düşünülmüş, birtakım sorulara karşılık bulmaya çalışılmış ve bazı görüşler ortaya atılmıştır.

(6) Aristotle, **Politics** (Jowett's translation), Book 1,9, (Roll, op. cit., S. 32 de kaydedilmektedir).

(7) op. cit., S. 32.

(8) *Ibid.*, S. 34; Kauder, op. cit., S. 17.

(9) Bak. Kauder, op. cit., Ch. I ve II. Alexander Gray Aristo'nun kesinlikle sübjektif (fayda-değer) teorisi taraftarlarının safında yer aldığı görüşündedir. Bak. **The Development of Economic Doctrine**, Longmans, Green and Co., Lond., 1957, S. 29.

Orta-çağ iktisadî değişiminin çok yavaş olduğu, üretimin küçük üreticiler tarafından ve kişisel tüketim için yapıldığı, bir kısım ürün fazlası değişime konu olsa bile, değişimin kârı değil yine tüketimi hedef aldığı bir dönemdi. Değişimde taraf olan kimseler, çoğunlukla, zaten kendileri küçük üretici idiler. Her iki taraf malını elinden çıkarırken karşılığında bunun kendisine sebep olduğu masrafa eşit masrafla üretilmiş bir başka mal ya da böyle bir malı satın alabilmesini mümkün kılacak miktarda bir para elde etmeliydi. Bundan daha az veya daha fazla bir şey elde etmek taraflardan biri için haksız bir kayıp diğeri için haksız bir kazanç olurdu. Burada, üretim maliyetine (üreticinin kendi harcadığı emek, hammadde, vs, masrafları toplamına) eşit olarak düşünülen değerle fiilî piyasa fiyatı arasında fark olmaması fikri dönemin resmî ve hakim düşüncesini temsil eden 'adil fiyat' doktrinine dayandırılmakla beraber, hareket noktası üretim olan ve temelinde emek-değer anlayışına yakın bir bakış açısı söz konusu idi. Bu bakış ve anlayış tarzı, dinî ve aklâkî yönü bir yana, toplumun gerçek şartlarını yansıtmıyor da değildi.

Orta-çağın sonlarında ve bunu izleyen merkantilist dönemde ticarî faaliyetler gittikçe gelişti. Değişim gittikçe artan ölçüde kâr elde etmek amacıyla yapıldı. Ticaret, kâr sağlamanın biricik yolu haline geldi. Bu gelişme ile birlikte kârın hem haklılığını göstermek ve hem de nedenini açıklamak ihtiyacı doğdu.

Merkantilist dönemin iktisadî düşüncesini orta-çağ dönemindekinden ayıran başlıca özellik, bakış açısının üretimden değişime kaymasıdır. Bu dönemde, hiç değilse

başlangıçta, bir süre hakim olmakta devam eden görüş şu idi: bir malın piyasa fiyatı bunun üretim maliyetinden yüksek iken alıcı bu malı bu fiyattan satın almaya razı ise, bunun nedeni onun mala kendisine sağlayacağı fayda bakımından bu kadar değer atfetmesi olabilirdi. Böylece, üretim maliyetinden ayrılan ve tüketicinin (müستهلكين) sübjektif değerlendirmesine bağlanan bir değer anlayışı yer etmeye başlıyordu. Tüccar kârını üretim maliyeti ile fiil piyasa fiyatı arasındaki farkı ödemeye razı olan alıcının (müستهلكين) sırtından sağlıyordu. Bu açıklama, gerçekte, zımnın şu varsayımın yapılmakta olmasını gerektirir: tüccar alıp sattığı malların ülke içinde üretilenlerini üreticilerinden değerlerine (normal bir kârı ihtiva etmek üzere üretim maliyetlerine) eşit fiyatlarla satın alıyordu. Gerçekten, üretimin hâlâ, büyük ölçüde, bağımsız küçük üreticiler tarafından yürütüldüğü bir dönemde, gerçek şartlar bu varsayımı doğrulayacak durumda idi. Bağımsız küçük üretici üretim araçlarına bizzat sahip olduğu sürece, onun tüccara malını değerinden aşağı bir fiyatla satması için hiçbir sebep olamazdı. Bu durumda tüccarın kârının üretim alanında değil de değişim alanında meydana geldiğini düşünmek normal karşılanması gereken bir şeydi.

Ne var ki, bu dönemin sonlarına doğru rekabetin özellikle ülke içinde üretilen mallar bakımından alım ve satım fiyatları arasındaki farkı küçülterek ticarî kârın azalmasına yol açması, ticaret sermayesini bir ölçüde doğrudan doğruya üretim üzerinde kontrol sağlama zorunda bıraktı. Bu değişme gittikçe hız kazandı. Tüccar ilk önce tüccar-imalâtçı, daha sonra tam sanayici haline geldi. Aynı zamanda küçük bağımsız üreticilerin kendi

aralarından gittikçe güçlenen sanayiciler çıkmaya başladı. Bu gelişmeye paralel olarak gerek tarım ve gerekse imalât alanlarında yeni gelişmenin gerektirdiği iş-gücünü sağlamak üzere, bir kısım bağımsız küçük üreticiler ve toprağa şu ya da bu şekilde bağlı kimseler, ücret karşılığında çalışan işçiler haline geldiler. Bu işçi sağlama meselesi bu dönemin en çok tartışılmış konularından biri idi.

Bu gelişmelerle birlikte sermaye kârının kaynağının artık değişim alanında değil de üretim alanında aranmaya başlandığını görürüz.

İktisadî düşünce tarihinde bir malın değerinin bu malın üretimi için harcanan emekten doğduğunu, ve bu değer kendisini meydana getiren emeğin harcanma süresi (iş-zamanı) ile ölçülmesi gerektiğini ilk belirten iktisatçı Sir William Petty (1623-1687) olmuştur. Petty, malların değişim-değerlerini bunların üretimleri için harcanması gerekli emeğin harcanma süresi (iş-zamanı) ile tayin etmekle kalmamış,¹⁰ emeğin değerini de aynı ilke ile açıklamıştır. Bir malın üretimi sırasında harcanan

(10) «Bir kimse, bir bushel tahıl üretebildiği kadar bir zamanda, bir ons gümüşü Peru'da topraktan çıkarıp Londra'ya getirebilirse, bu durumda bunlardan biri diğerinin tabii fiyatı olur; şimdi, yeni ve daha kolay bir maden-ocağı [bulunması] sebebiyle, bir kimse daha önce bir ons gümüş için harcadığı gayretle iki ons gümüş elde edebilirse, tahıl, şimdi, *ceteris paribus*, busheli on şilinden satıldığında daha önce beş şiline satıldığı zamanki pahasında olur.» *Treatise of Taxes and Contributions*, Lond., 1669, S. 31, (K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, I. Teil Dietz Verlag Berlin, 1956, S. 320 de kaydedilmiş bulunuyor).

emeğin değeri de, diğer herhangi bir mal gibi, bunun üretimi için gerekli tüketim araçlarının üretimi için gereken iş-zamanı ile belirlenir.

Petty, bu yoldan giderek, malın değerinin üretimi için harcanan emeğin değerini aşan kısmı demek olan artık-değere ulaşmıştır. Petty, malın değerinin emekten meydana geldiğini, malların değişim-değerlerinin bunların üretimleri için harcanmış iş-zamanları ile orantılı olduklarını ifade etmiş olmakla beraber, ve artık-değerin kaynağının artık-emek (artık-iş-zamanı) olduğunu göstermiş olduğu halde, rant ve kârı kesinlikle bir diğerinden ayıramamış, rantı, kârı da ihtiva etmek üzere, artık-değerin biricik şekli olarak görmüştür.¹¹

Petty ile Klâsik İktisat (A. Smith) arasında yer alan Fizyokratların 'produit net'in sırf ve sadece tarım alanında doğduğunu ileri sürmeleri iktisadî düşüncenin dikkat merkezinin ticaret alanından üretim alanına kaydığının kesin ifadesini teşkil eder. Fizyokratlara göre, ekonomik sistemde meydana gelen 'safî hasıla' belli bir üretim devresi içinde tarım alanında elde edilen gayri safî hasıladan bu hasılanın üretimi için yapılması gerekli harcamalar (üreticilerin tüketimleri, tohum, gübre, vs. giderleri) çıktıktan sonra geriye kalan kısımdır. Tarım dışında kalan faaliyet alanlarında, tarımda olduğu gibi, bir safî hasıla meydana gelmez. Buralarda bir üretim devresi içinde yapılan masraflar (işçi ücretleri, hammadde, iş araçları aşınma giderleri, vs.) kendi büyüklüğünde bir

(11) Bak. K. Marx, **Theories of Surplus Value** (Translated from the German by G.A. Bonner and E. Burns), Lawrence and Wishart, Lond., 1954, S. 15-23.

değer yaratır. Diğer bir ifade ile, harcanan (tüketim ve üretim için yapılan harcamalar) kadar bir değer yeniden-üretilir. Rant, özellikle Fizyokratlar için, artık-değerin (artık-ürünün) tek şeklidir.

Fizyokratlar, kendileri açıkça ifade etmemiş olmakla beraber, gerek rantı bir 'artık' ('surplus') olarak görmeleri, ve gerekse tarım dışı imalât faaliyetlerinde tüketilen kadar bir değer yeniden yaratıldığı hakkındaki görüşleri ile (her ne kadar bu düşünceleri doğru değil ise de), kendilerinden sonra geliştirilen emek-değer ve artık-değer teorilerinin yolunu hazırlayanlar arasında yer almışlardır.¹²

Genel olarak ifade edilmek gerekirse, iktisat ilminin belirli temel ilke veya kanunlardan hareketle (bu ilke veya kanunları bulup keşfetmek de iktisat ilminin görevleri arasında yer almak üzere) toplumun ekonomik problemleri hakkında açıklamalar sağlayan tutarlı bir sistem halinde kurulmaya başladığı 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar, iktisadî düşünceye ve görüşlere sırasıyla küçük üreticileri, tüccarları, toprak sahiplerini ve kiracı-kapitalist tarım üreticilerini ön-plânda tutan bakış açıları hakim olmuştur. Ve, esas itibariyle, somut sorunlara pratik çözümler bulma çabası ağır basmıştır.

Eğer ilim, genel olarak, karmaşık olanı, ilk bakışta anlaşılmaz görüneni açıklamak ihtiyacından ve ulaşılan doğru açıklamalarla elde edilen bilgilerden yararlanmak arzusundan doğuyorsa, bir iktisat ilminin (Political Economy) doğmasına yol açan şartlar, yani toplumun iktisadî hayatının artık basit bir yapı ve işleyişe sahip olmak-

(12) Roll, op. cit., S. 133.

tan çıkıp gittikçe daha karmaşık bir hale gelmesi, 18. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Sanayî Devriminin ve onu hazırlayan köklü değişme ve gelişmelerin ürünüdür. Büyük değişme, gerek tarım ve gerekse imalât kesiminde küçük - boyutlu üretimin yerini büyük - boyutlu üretime bırakması, ve bununla birlikte ve bunun temeli teşkil etmek üzere, üretim için gerekli emeğin (işin) ücretli emekle (işle) sağlanması idi. Diğer bir ifade ile, kapitalist üretim biçimi bütün üretim alanlarını, büyük ölçüde, hakimiyeti altına almaya başlamıştı. Bu gelişmenin sonucu olarak, bütün üretim alanlarında (tarım dahil) kapitalist üretim biçiminin gereklerine göre faaliyet gösteren müteşebbis-kapitalistler ile toprak sahiplerinin yanısıra ücretle çalışan işçilerin meydana getirdiği yeni ve üçüncü bir sınıf doğmuştu. Şimdi en kaba bir gözlem dahi şunu tesbit ediyordu: üretim, bu sınıflara mensup kimselerin sahip bulundukları üretim faktörleri (toprak, sermaye ve emek) ile meydana geliyor, ve üretimin sonucu olan ürün bu kimseler arasında paylaşılıyordu. Bizatihi üretimin ayrıca bir açıklamayı gerektirmediği varsayıldığında, bu bölüşümün nasıl ve neye göre olduğu, üretimin artan bir ölçüde devamının, yani ekonomik büyümenin, neye bağlı bulunduğu açıklama bekleyen sorular olarak ortaya çıkıyordu. Gerçek anlamında iktisat ilmi, denilebilir ki, bu ve bunlarla ilgili sorulara cevap bulma çabalarının ürünü olmuştur.

Bu noktada iktisat ilminin iki büyük kurucusu olan Adam Smith (1723-1790) ve David Ricardo (1772-1823) nun iktisat ilminin konu ve kapsamını nasıl anladıklarını görmekte, konumuza ışık tutması bakımından da yarar vardır.

A. Smith iktisat ilminin kendisine göre bir tanımını vermiş değildir. Bununla beraber, onun iktisat ilminin mahiyetine dair görüşünü büyük eserinin (1776) başlığında açıklanmış olarak görürüz: «**Ulusların Zenginliklerinin Mahiyeti ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme.**» Demek oluyor ki, iktisat, ona göre, bir ulusun zenginliğinin neden ve nasıl meydana geldiğini inceleyen bir ilimdir.

D. Ricardo ise iktisat ilminin konusunun ne olması gerektiğini **The Principles of Political Economy and Taxation** (1817) adlı eserinin ön-sözünde şöyle belirtir : «Yeryüzünün ürünü, yani, emek, makina ve sermayeyi birlikte kullanmakla yeryüzünden elde edilen ürünün tümü, toplumun üç sınıfı, yani, toprak sahipleri, bu toprağın ekimi için gerekli stokun veya sermayenin sahipleri ve emeği ile toprağın ekilmesini sağlayan işçiler arasında bölüşülür... İşte, bu bölüşümü düzenleyen kuralları belirlemek İktisat İlmi (Political Economy) nin temel sorunudur.»

İktisat, böylece, ister ulusal zenginliğin ne olduğunu ve nasıl meydana geldiğini, ister bu zenginliği meydana getiren ürünün nasıl bölüşüldüğünü inceleyen bir bilim olarak tanımlanmış olsun, her iki halde de ele alınan ve incelenen problemler Smith ve Ricardo'ya en iyi ve doğru bir şekilde değer açısından yaklaşılabılır problemler olarak görünmüş ve her halde değer ölçülebilir bir büyüklük olarak ifade edilmesi gerektiğini düşündürmüştür .

Smith bir ulusun zenginliğinin iki büyük nedeni olarak iş-bölümünü ve sermaye birikimini görür. İş-bölümü üzerindeki tahlilleri ile bir malın değişim-değerinin top-

lumsal bir olgu olduğunu tesbit eder. Toplumda iş-bölümü meydana gelmiş ve belli bir ölçüde gelişmiş olmasa, bir kimsenin kendi ürettiği bir şey ile başkalarının ürettikleri şeyleri elde edebilmesi mümkün olamaz ve dolayısıyla ürettiği şeyin bir değişim-değerinden söz edilemez. Smith, meşhur su ve elmas örneğiyle gösterdiği gibi, değişim-değerinin tayininde kullanım değerine (faydaya) bir rol tanımaz. O, değişim-değerini, daha evvel Petty'de ve daha sonra Ricardo ve Marx'da olduğu gibi, münhasıran malın üretimi için harcanmış olan, veya, diğer bir ifade ile, malda maddeleşmiş bulunan emek miktarına da dayandırmaz.

Smith, değişim-değeri ile sermaye birikimi sorununu açıklayabilmek için meşgul olur. Değişim-değerinin nedeni ile değil, fakat bunun bir miktar olarak ifade edilebilmesiyle ilgilenir.

Ona göre önemli olan, herşeyden evvel, değişim-değeri için bir 'gerçek ölçü' bulmaktır. O, bu gerçek ölçünün malın üretimi için harcanmış, veya malda maddeleşmiş bulunan emek miktarı olmayacağını düşünür. Bu emek miktarının değişim-değerinin ölçüsü olması, "toplumun" henüz sermaye birikiminin olmadığı ve toprağın henüz özel mülkiyet konusu haline gelmemiş bulunduğu "ilk ve basit aşaması"nda mümkündü. Toplumun bu aşamasında harcanan emeğin ürünü olan şey tamamen onu üreten kimseye aittir. Oysa, toprak üzerinde özel mülkiyetin kurulması ve sermayenin birikip üretimde yer almaya başlaması ile birlikte, ürünün ya da bunun fiyatının bir kısmı rant ve kâr olarak toprak ve sermaye sahiplerine gideceği için, bunun tamamı değil ancak bir kısmı emeğinden yararlanılan işçiye kalır. Bu itibarla, elde edi-

len malın piyasada üretimi için harcanmış olandan daha fazla miktarda emeği satın alabilmesi veya daha fazla miktarda emeğe kumanda edebilmesi gerekir. Bunun içindir ki, Smith'e göre, bir malın değişim-değerinin gerçek ölçüsü bunun üretimi için harcanmış emekte değil fakat satın alabileceği veya kumanda edebileceği emek miktarında aranmak gerekir. İki günlük emekle avlanan kunduzun bir günlük emekle avlanan geyiğin iki misli büyüklüğünde bir değişim-değerine sahip olacağı yolundaki örneği ile de gösterdiği gibi, bu iki emek miktarının (bir şeyin üretimi için bilfiil harcanmış emek ve bu şeyle satın alınabilecek emek miktarının) bir ve aynı şey olmaları ancak o rant ve kârın mevcut olmadığı dönemde mümkündür.

Böylece, Smith, değişim-değerinin ölçüsü olarak "kumanda edebilen emek miktarı" görüşüne bağlanınca, bu miktarın nasıl tayin edileceğini açıklamayı başaramamış ve çıkmaz bir yola saptığının farkında olmayarak, bir malın değişim-değeri ücret, kâr ve rant gibi üç 'aslı' kaynaktan doğar görüşü ile üretim-maliyeti teorisi (cost-of-production theory of value) diye bilinen bir başka teoriyi benimsemiştir.¹³

Ricardo bölüşüm problemini önce, değer kavramına hiç bir ihtiyaç duyurmayan, çok basit bir model içinde

-
- (13) Smith'in aslında değer hakkında iki değil, üç farklı teorisi mevcuttur. İfadeleri arasında yer almakla beraber yararlanma yoluna gitmediği üçüncü teorisi sübjektif-emek veya sübjektif reel maliyet teorisi (labor-disutility theory of value) diyebileceğimiz teoridir.

Bak. J. A. Schumpeter. **History of Economic Analysis**, S. 309-10, 509.

incelemiştir. Bütün ekonomiyi adeta çok büyük bir çift likten ibaretmiş gibi¹⁴ düşünmüştür. Burada yalnız tek bir ürün, buğday elde edilmektedir. Üretim için gerekli bütün sermaye, son tahlilde, yine sadece ve tamamıyla buğdaydan meydana geliyor şeklinde düşünülmektedir: tohum buğdaydır, çalıştırılan işçiler buğday ile beslenmektedir. Diğer bir ifade ile, üretimin inputu da outputu da aynı şey, yani buğdaydır. Böyle bir durumda, rantın mevcut olmadığı varsayımı ile, elde edilen ürünün toprak sahibi ekici ile işçiler arasında bölüşüleceği, ürün olarak elde edilecek kârın toplam üründen tohumluk ve işçi ücreti olarak tüketilen buğday miktarı çıktıktan sonraki artık-ürün olacağı açık bir şeydir. Diğer her şey aynı kalmak şartı ile, burada kârın ücretle ters orantılı olacağı apaçıktır. Bu itibarla, bölüşüm meselesi burada, ücretin nasıl tayin edildiği açıklandığı takdirde, kendiliğinden çözümleniyordu.

Gerçek hayatta çok çeşitli ürünler elde ediliyor olması, ve bölüşümün ürün bölüşümü yoluyla olmaması, bölüşüm problemini çok karmaşıklştırır. Rant yine bir yana bırakıldığında, toplam ürün burada da yine ücret ve kâr olarak ikiye ayrılır. Ancak, bunların toplam içindeki nisbî paylarının büyüklüğü, basit buğday modelinde olduğu gibi, kolayca bulunamaz. Bu her şeyden önce, bütün malların ortak bir paydaya indirgenmesini veya hepsinin ortak bir ölçüye vurulabilmesini mümkün kılacak bir şeyle ifade edilmesini gerektirir. Bütün mallar için bu 'ortak şey', Marx'a göre, bunların üretimleri için har-

(14) M. Blaugh, *Economic Theory in Retrospect*, Richard D. Irwin, Inc., Homewood, Illinois, 1962, S. 81.

canmış veya bunlarda maddeleşmiş bulunan emektir. Şimdi, bütün ürünleri ayrı ayrı belli miktarlarda emekler, toplam ürünü bu emeklerin toplamı olarak tasavvur etmek, ve böylece emekle ifade edilen bir 'mutlak değer'e ulaşmak mümkündür. Bu, biraz evvel belirttiğimiz gibi, Marx'ın yoludur.

Marx, Ricardo'nun emek - değer teorisinin, gördüğü halde, mutlak değer anlayışına ulaşamadığı için, çözümünü başaramadığı bazı çok önemli problemlerine mutlak değerden hareket eden tahlilleriyle tatminkâr cevaplar bulabilmeyi başarmıştır.¹⁵

Ricardo'nun emek-değer teorisine büyük katkısı teoriye Smith'in teoriyi terkettiği noktada sahip çıkması ve Smith'in hatasını ortaya koyması olmuştur, denilebilir.

Üreticilerin sahip oldukları şeyleri (avladıkları balığı, topladıkları meyveyi, yetiştirdikleri buğdayı vs.) sırf kendi emeklerini harcayarak ve bizzat yaptıkları araç ve aletleri kullanarak üretmeleri halinde, üretilen şey doğrudan doğruya onu üretene ait olur ve değerinin büyüklüğü bu araç ve aletleri yapmak için harcanan zamanla

(15) Burada şu noktanın belirtilmesi gerekir: Ricardo, hayatının son haftalarında üzerinde çalışmış olduğu ve yeni bulunan **Absolute Value and Exchangeable Value** isimli incelemesinin de gösterdiği gibi, düşünce itibarıyla gittikçe mutlak değer anlayışına bir eğilim gösterir. Bu konu için ve genel olarak Ricardo üzerine bak. **The Works and Correspondance of David Ricardo** (Ed. by P. Sraffa), Vol. I de Sraffa'nın «Introduction» ı Meek'in de belirttiği gibi (16. dip nottaki eser), Marx, Ricardo'daki bu gelişmeden, tabiatıyla, habersizdir.

bunları kullanıp o yeni şeyi üretmek için harcanan zamanın toplamı ile belirlenir. Böyle bir durumda, bir kunduz bir günlük emekle avlanabilen geyiğin iki tanesiyle değiştirilir. Bu teori, Smith'in olduğu kadar, Ricardo'nun da değişim-değeri teorisidir. İkisi arasındaki ayrılık bundan sonra başlar.

Toplumun geçirdiği değişme sonucu, bütün üretim araçları (örneğimizdeki avlanma için gerekli araçlar) bir sınıfa ait olsa, ve üretim sırasında gerekli olan emeği (örneğimizdeki avcılarının emeğini) ayrı bir sınıf haline gelmiş bulunan işçiler sağlıyor olsalar, ve fakat kunduz ve geyiğin yakalanması yine eskisi gibi iki ve bir günlük emek harcanmasıyla mümkün olmakta devam etse, şimdi kunduz ve geyiğin birer miktarlarının üretim araçları sahiplerine kâr olarak gitmesi, geriye kalanın işçilerin payı olarak ücreti teşkil etmesi, ve bu bölüşümün şu ya da bu oranda olması, temel ilkede, yani bir kunduzun iki geyikle değiştirileceği ilkesinde, hiç bir değişiklik yapmaz. Ricardo'nun değişim-değeri konusunda Smith'e yönelttiği başlıca itiraz budur.

Ricardo, böylece Smith'in sermaye birikiminden sonra ürünün ücret ve kâr olarak bölüşülmeye başlamasından dolayı değişim-değerinin birikimden önceki gibi malların üretimleri için harcanmış emek miktarlarına göre belirlenemeyeceği ve bu yüzden değişim-değerini açıklamakta emeğe dayandırılan bir teorelinin tam geçerli olmayacağı yolundaki görüşünün yanlışlığını göstermiş oluyordu.

Ricardo, değişim - değerlerinin malların üretimleri için harcanmış emek miktarlarının birbirlerine oranı ile

belirleneceğini ifade eden temel ilkenin sırf sermayenin mevcudiyeti yüzünden geçerliliğini kaybetmiyeceğini göstermiş olmakla beraber, sermaye birikimi ile birlikte ortaya çıkan bazı durumları, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, açıklayabilmiş değildir. Malların maliyet fiyatı ile ortalama kâr oranına göre hesaplanan kârdan meydana gelen fiyatlarının değerleriyle (üretimleri için harcanan emek miktarlarıyla) tam ve doğrudan doğruya orantılı olmaları, sermayelerin devir (turnover) süreleri ile bileşimlerinin farksız olması halinde mümkündür. Oysa, sermaye birikimi arttıkça, çeşitli üretim alanlarında kullanılan sermayelerin bileşimleri (Ricardo'da sabit -fixed- ve mütedavil -circulating- sermayelerin bileşimi) ve devir süreleri farklılaşır. Devir sürelerinin aynı olduğunu varsaysak bile, bileşimlerin farklılaşması halinde, fiyatlarla değerler arasında, Ricardo'ya göre, ancak yaklaşık bir orantı söz konusu olur, ve bunlar arasındaki sapmanın büyüklüğü belirsizleşir. Diğer bir ifadeyle, üretim fiyatları değerlerin etkisi altında değil, fakat değerlerden bağımsız olarak bir veri imiş gibi düşünülen ortalama kâr oranının etkisi altında teşekkül ederler. Böyle olunca, örneğin ortalama kâr oranının değişmesine sebep olan bir ücret değişmesi, malların üretim fiyatlarını bunların üretimlerinde kullanılan sermayelerin bileşim farklarına göre (yani, bazı mallar daha çok sabit, daha az mütedavil, diğer bazı mallar daha az sabit, daha çok mütedavil sermaye ile üretildikleri için), harcanan iş-zamanları veya emek miktarları değişmediği halde, farklı ve belirsiz bir şekilde etkiler. Ricardo, bu durum karşısında, temel ilkenin geçerliliğinin bazı değişiklikleri gerektirdiğini ifade etmekle yetinir.

Marx, Ricardo'nun daha ileriye gidemeyişinin nedenini onun kâr oranını veri olarak almış olmasında görür. Ricardo için kâr o kadar tabîî bir şeydir ki, o bunun nasıl doğduğu ve genel ve ortalama kâr oranının nasıl meydana geldiği üzerinde durmaz, sadece büyüklüğünün nelerle bağlı olduğunu ve nasıl değiştiğini inceler. Kârın toplam değerden (basit modelinde toplam üründen) ücret (rant olması halinde ücret ve rant) çıktıktan sonra geriye kalan değer artığı (basit modelinde ürün artığı) olarak tesbit etmekle yetinir.

Buna karşılık, Marx, ileride transformasyon problemi incelenirken görüleceği gibi, değerden hareketle artık-değere, artık-değere dayanarak kâra ulaşır, ve genel bir kâr oranının nasıl meydana geldiğini gösterdikten sonra, değerlerle fiyatlar arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu açıklar.

Smith, Ricardo ve Marx kapitalizmin başlangıç, gelişme ve olgunlaşma çağları diyebileceğimiz farklı dönemlerin iktisatçılarıdır. Kapitalist toplumu sınıflara bölmüş bir toplum olarak görmeleri bunların ortak yanını teşkil eder. Buna karşılık, görüşleri iki noktada farklılık gösterir: ilk olarak, Smith ve Ricardo kapitalist aşamayı toplumun gelişme çizgisi üzerinde nihaî aşama olarak görürlerken, Marx bu aşamanın da yerini daha ileri bir aşamaya bırakacağı görüşündedir; ikinci olarak, Smith sınıflar arası ahenk ve çıkar birliğinden söz ederken, Ricardo ve Marx sınıflar arasında çıkar çatışması olduğu fikrindedirler. Marx kapitalist ekonomiyi toplumun oluşum ve başkalaşım sürecini açıklamak amacıyla ele alır ve incelerken, Smith ve Ricardo kapitalist ekonomi temeli üze-

rinde kurulu toplumsal düzende bir başka düzene götürücü bir değişme görmezler, ve esas itibariyle bu düzenin daha mükemmel hale gelmesine engel teşkil eden geçmişten arta kalmış kurum ve güçlerin ortadan kaldırılması yolunda çaba harcarlar.

Smith kâr, rant ve ücretin yaratılan değerın üç aslı kaynağı olduğunu söylerken, aynı zamanda, bunları elde eden sermaye sahipleri, toprak sahipleri ve işçiler arasındaki ilişkilerin bir ahenk içinde olduğunu ve çıkar ortaklığına dayandığını da ifade etmiş oluyordu.

Ricardo, toprak sahiplerini toplumun, daha doğrusu kapitalist sınıfın, sırtında gereksiz bir yük olarak görür. Bu görüşünü değer ve rant teorileriyle ispat etmeye çalışır. Ona göre, rant, yaratılan değerın (daha doğrusu teşekkül eden fiyatın) sebebi değil, sonucudur. Toprak sahibinin değerın meydana gelişinde hiç bir katkısı yoktur. Bu itibarla, aldığı pay, yani rant, aslında, müteşebbis kapitaliste ait olması gereken bir şeydir. Değer, birikmiş emekle (sermaye) canlı emeğin (işçi) ortak ürünüdür. Ve haklı olarak bunlar arasında paylaşılması gerekir. Ricardo, kapitalist sistemin bunun sağlanması ölçüsünde, yani toprak sahiplerinin bir sınıf olarak ortadan kalkması oranında, mükemmelleşeceği kanısındadır.

Kapitalizmin daha ileri bir döneminde yaşayan Marx, gelişmiş bir sanayi toplumunda asıl ve büyük çıkar çatışmasını emek (işçi sınıfı) ile sermaye (kapitalist sınıf) arasında görür. Ona göre, kâr da rant gibi emeğin ürünü olan değerden bunun yaratılmasına hiç bir katkıda bulunulmaksızın alınan paylardır. Marx'ın değer ve artık-

değer teorileriyle göstermek istediği budur. Ekonominin bir bütün olarak gelişip değişmesi, son tahlilde, yaratılan artık-değerin nasıl kullanıldığına ve büyüklüğüne bağlı olduğu için, o, dikkatini değişmenin anahtarı olarak artık-değerin meydana geliş ve bunun ele geçiriliş süreci üzerinde toplar.

Buraya kadar emek-değer teorisinin Marx'tan önceki doğuş ve gelişme hikâyesini en genel çizgileri içinde vermeye çalıştık. Marx'ı bu konuda kendisinden önceki belli başlı iktisatçılarla karşılaştırmak işi¹⁶ amacımızı ve böyle bir girişin sınırlarını çok aşar. Bizim buradaki amacımız, sadece Marx'ın kendi tarih ve toplum teorisine uyan bir iktisat teorisi olarak emek-değer teorisini önünde hazır bulduğunu, bunu benimseyip kullanmakla kendisinden önce yerleşmiş bir bakış ve anlayış geleneğini (klâsik iktisat geleneğini) devam ettirdiğini, ve teoriyi yanlış ve noksan bırakılmış noktalarında düzeltip tamamlayarak geliştirmeye çalıştığını kısaca belirtmekten ibarettir.

Son olarak, şu iki hususun belirtilmesinde yarar vardır: Marx'ın değer teorisi, modern fiyat ve refah teorisi anlamında bir piyasa fiyatları teorisi değildir. Bu teorisin kapsamı içinde, şüphesiz, bir fiyat teorisi (üretim fiyatları teorisi) vardır. Ne var ki, bu teori, Marx'ın asıl mak-

(16) Bu konuda ve genel olarak emek-değer teorisinin Marx öncesi gelişimi üzerine bak. R.L. Meek, **Studies in the Labour Theory of Value**, Lawrence and Wishart, Lond., 1956. Ayrıca şu esere de bakılabilir: W. Stark. **The History of Economics**, Routledge and Kegan Paul Ltd., Lond., 1957.

sadına uygun olarak, mal fiyatları konusunda sınıflar arası gelir bölüşümünü açıklamaya elverişli biçim ve ölçüde geliştirilmiş bir teoridir. İkinci olarak, Marx, emek-değer teorisini Ricardo'nun ulaşmış bulunduğu noktadan itibaren geliştirirken, aynı zamanda, böyle bir noktadan kalkıldığında varılması mantık bakımından mümkün ve zorunlu olan sonuçlara (artık-değer, istismar vakıası, vs.) varır.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

DEĞER VE ARTIK - DEĞER

I — DEĞER KANUNU

Marx, genel olarak toplumların, özel olarak da kapitalist toplumun evrimi meselesi ile ilgilidir. O, toplumların evrimini dayandıkları üretim biçiminin (mode of production) değişiminde görür. Üretim biçimi, toplumun yararlandığı üretim güçleri ile bunlara göre belirlenen üretim ilişkilerinin bütünüdür. Üretim güçleri geliştikçe, bunlarla birlikte üretim ilişkileri de değişikliğe uğrar, ve yeni bir üretim biçimine ve toplumun yeni bir şekline geçilir.

Gelişme derecesi veya üretim biçimi ne olursa olsun, her toplumda temel toplumsal faaliyet ekonomik faaliyet, bunun temeli üretim faaliyeti, ve temel üretim ilişkisi mülkiyet ilişkisidir. Bölüşümü üretim tayin eder.

Kapitalist toplum, kapitalist üretim biçimi üzerine kurulu toplumdur. Bu üretim biçiminde temel ya da merkezî üretim ilişkisi 'özel mülkiyet ilişkisi'dir. Burada bütün üretim faktörleri (toprak, emek ve sermaye) özel mülkiyet konusudur. Bu faktörlerin kullanılmasıyla elde edilen ürün veya gelir bunların sahipleri arasında paylaşılır, ve bu kimselerin özel mülkiyet unsurları olur.

Üretim faktörlerinin özel mülkiyet halinde olması, üretimin özel bir faaliyet olarak yürütülmesi sonucunu doğurur. Üretim için bu faktörlerin bir araya getirilmeleri gerekir. Şimdi bunların herbiri bir diğerinden bağımsız

sız kimselerin malı olduğuna göre, üretimin mümkün olabilmesi için, bu kişilerin ya sahip bulundukları üretim faktörlerini başkalarına bırakmaları, ya da kendilerinde olmayan üretim faktörlerini başkalarından sağlamaları icabeder. Hiç kimse bir karşılık almadan sahip bulunduğu üretim faktörünü bir başkasının emrine vermiyeceği gibi, yine hiç kimse karşılığında başkalarına ödeyeceğinden daha fazla bir şey elde etme ümidi olmadan başkalarının üretim faktörlerinin kullanımına talip olamaz. Burada sözünü ettiğimiz mesele, aslında, üretimin örgütlenmesi ve bölüşümünün açıklanması meselesidir. Kapitalist toplumda bu iki olay gelişi güzel mi olmaktadır, yoksa bunların izahını sağlayacak bir temel ilke veya kanun mevcut mudur? Böyle bir ilke veya kanun varsa, bu, aynı zamanda, kapitalist toplumun evrimini de açıklayan ilke veya kanun olacaktır. Çünkü, bu toplumun sınıfsal yapısı ve evrimini sağlayan sınıflar arası ilişkiler, son tahlilde, bunların üretim olayı karşısındaki durumlarına dayanır, ve üretimden aldıkları paylar meselesi olarak karşımıza çıkar.

Probleme bir de toplumun bütünü açısından bakalım. Gelişme seviyesi ne olursa olsun, her toplum, yararlandığı tabii kaynaklar ve teknolojik imkânlar veridir dersek, maddî üretimle ilgili iki temel problemle karşı karşıya bulunur: **ne** üretilecektir, ve **ne kadar** üretilecektir?

Maddî üretim söz konusu olunca akla hemen bu soruların gelmesi normaldir. Oysa, bunlardan da önemli bir sorunun şu olması gerekmez mi: **ne ile** üretilecektir? Bunun cevabı **elbette tabiat ve emekle** olduğu için, bu-

nun ayrıca belirtilmesi, çok kere, gereksiz bulunur. Buna karşılık, ne ve ne kadar üretilecektir sorularının cevapları için aynı şey söylenemez. Aslında da maddî üretimin bir şekilde yürüyor olması, zaten bunlara zorunlu olarak bir karşılık bulunuyor olması demektir. Bir başka şekilde ifade edecek olursak, toplumun üretim güçlerinin çeşitli üretim kollarına tahsisini sağlayan bir mekanizma her zaman mutlaka vardır, ancak, bunun mahiyeti farklı olabilir. Marx, aşağıdaki pasajda bizim burada kısaca belirtmeye çalıştığımız bu önemli meseleyi özlü bir şekilde ortaya koymakta ve mal üretimi sisteminde (basit ve kapitalist mal üretimi biçimlerinde) sözünü ettiğimiz mekanizmanın mahiyetini belirleyen şeyin ne olduğunu göstermektedir.

«Her çocuk bilir ki, bir ulus, bir yıl demiyeceğim, birkaç hafta bile çalışmayacak olsa, yok olur. Yine her çocuk bilir ki, farklı ihtiyaçlara cevap veren ürün kitleleri toplumun toplam emeğinden farklı ve miktarca belli kitleleri gerektirirler. Toplumsal emeğin belirli oranlarda **dağılımı** ile ilgili bu **zorunluluk**'tan toplumsal üretimin **beli bir şekli** ile kurtulmanın mümkün olamayacağı fakat ancak bu zorunluluğun **kendini belirttiş, kendini açığa vuruş biçimi**'nin değişebileceği apaçık bir şeydir. Doğal kanunların hiç birinden kurtulunamaz. Farklı tarih şartları altında değişebilen şey, bu kanunların kendilerini duyuruş, kendilerini ortaya koyuş **şekli**'dir. Ve toplumsal emeğin [parçaları arasındaki] iç-ilişkinin kendisini bireysel emek ürünlerinin birbirleri arasındaki **özel değişimleri** ile ortaya koyduğu bir toplum biçiminde, emeğin bu orantı-

lı dağılımının kendisini gösteriş şekli işte bu ürünlerin **değişim -değeri'**dir.»¹

Toplunun toplam emek kitlesi, toplumun toplam ürün (mal) kitlesinde maddeleşir. Toplam mal kitlesi sayısız farklı mallardan meydana gelir. Bu mallardan her birinin toplam kitle içindeki miktarları ne kadar olacaktır? Bunu toplumun her mala olan ihtiyacı belirler. Üretim faaliyetinin bireysel üreticilerin özel faaliyetleri olarak yürütüldüğü bir toplumda toplumun çeşitli mallara olan ihtiyacını önceden bilmemize imkân olmadığına göre, ihtiyaçla bunu giderecek mal kitlesi arasında doğru bir ilişki (oran) nasıl kurulacaktır? Toplumun elde ettiği toplam mal kitlesi (buna toplam arz da diyebiliriz) tam toplam ihtiyaç (buna da toplam talep diyelim) kadar olduğu zaman, toplumun toplam emek kitlesi doğru orantı içinde bölünmüş demektir. Toplumun toplam arzını teşebbüslerin ve bireysel üreticilerin arzları, toplam talebini yine teşebbüslerin ve bireysel üretici ve tüketicilerin talepleri meydana getirir. Bunlar birbirlerinden habersiz ve bağımsız olarak arz ve talepte bulunurlar. Burada karşımıza iki problemin çıktığı açık bir şeydir: ilk olarak belli bir maldan ne kadar üretilecektir? İkinci olarak, bu malla diğer mallar arasındaki ilişki nedir, nasıl kurulur ve miktar olarak ifade edilebilir mi? Bir başka ifade ile, bir malın üretilmesi gereken miktarını ve bunun öteki mallarla değişim oranlarını tayin etmeye yarıyan bir mekanizma ve bir prensip var mıdır? Varsa, bunlar neler-

(1) Kugelman'a Mektup, Marx and Engels, **Selected Correspondance**, Foreign Languages Publishing House, Moscow, S. 251-2.

dir? Mal üretimine dayanan bir düzende bu mekanizma değişim mekanizması, bunun temeli olan prensip ise **değer ve değer kanunudur**. Ayrıca, bölüşüm açısından da toplam büyüklükler (kâr, rant ve ücretler) arasındaki ilişkilerin anlaşılması, son tahlilde, tek tek mallar ve bunlar arasındaki (daha doğrusu bunların üreticileri arasındaki) ilişkilerin ortaya konmasına dayanır. Bunun içindir ki, Marx iktisat analizine tek malı ele alarak başlar ve hemen mallar arasındaki değişim ilişkisine geçer. Mallar arasında değişim ilişkisi kurulduğu andan itibaren bunların değişim değerleri söz konusu olur. Ve ürünlerin tamamının ya da tamamına yakın bir kısmının mal olarak üretildiği bir toplumda sistemin işleyişini sağlayan mekanizmanın ortaya konulması sorunu, **değişim değeri-nin ve bunun temeli olan mal değerinin** açıklanması sorunu olarak karşımıza çıkar.

Buradan, her şeyden evvel, problemin iki katlı bir bütün teşkil ettiği anlaşılmaktadır. İlk önce değişim sırasında meydana gelen oranlar neye göre belirlenmektedir? Bunları belirleyen malların değerleridir dersek, bu değerleri doğuran ya da değerden söz edilmesini mümkün kılan şey nedir? Değişimde malların belli miktarları söz konusu olduğuna göre, değer ya da bunu doğuran şeyin miktar olarak ölçülebilir bir büyüklük olduğunu göstermemiz gerekmez mi?

Bütün bu sorulara marksist değer teorisinin nasıl cevap verdiğini aşağıdaki incelemelerimiz boyunca göstermeye çalışacağız. Burada kısaca özetlemek gerekirse, değişim değeri malın değerine bağlıdır. Malın değeri, malda soyut insan emeğinin maddeleşmiş olmasından ileri gelir.

Emeği soyut olarak düşündüğümüzde, toplumun sahip bulunduğu bir toplam soyut emek kitlesinden söz edebiliriz. Emeği diğer bir soyutlama ile basit emeğe indirgediğimizde, bunun zaman birimleriyle ölçülen harcanış süresi bize aynı zamanda mallarda maddeleşmiş bulunan soyut emeklerin miktarlarını verir. Malların değeri dediğimiz şey de budur. Belli bir malın belli büyüklükteki değeri, bu malla toplumun toplam emek kitlesi, yani bu malın üretimi için gerekli parçası arasında bir ilişki kurar.² Böylece değeri, değişim değerinden bağımsız, daha doğrusu onun temeli olan, bir kategori olarak elde etmiş oluruz.³ Herhangi bir mal, kendisinde belli miktarda toplumsal emek mevcut olduğu için ve sürece, bir değerdir, ya da bu malın bir değeri vardır.

Böyle bir analizle, marksist iktisat literatüründe yerleşmiş terimi ile ifade edecek olursak, değer probleminin nitel (kalitatif) yönü ortaya konmuş olur. Bu analiz, problemin bu yönünü konu alan nitel değer teorisi'nin görevidir. Nitel değer teorisinin görevinin bittiği yerde **nicel (kantitatif) değer teorisi'nin** görevi başlar. Bunun içindir ki, «nicel değer teorisinin temel önem ve anlamı ve çözümleme görevinde olduğu başlıca sorunlar nitel analizle belirlenir.»⁴

-
- (2) Marx bu ilişkiyi şöyle açıklamıştır : «... Malın değer büyüklüğü, o malla toplumsal iş-zamanı [yani toplumsal iş-zamanının bu malın üretimi için gerekli parçası] arasında zorunlu... bir ilişkiyi ifade eder.» K.c. I, k. I, S. 123.
 - (3) Bak. P. M. Sweezy, **The Theory of Capitalist Development**, Dennis Dobson Ltd., Lond., 1962, S. 33.
 - (4) Ibid., S. 33.

Kugelman'a mektubundan aldığımız yukarıdaki pasajda Marx'ın değişim-değerlerine, sadece malların değişim sorunu açısından değil, fakat bunların aynı zamanda ve özellikle toplumun toplam emek kitlesinin çeşitli üretim kolları arasında dağılımını yöneten bir mekanizmanın temel manivelasını teşkil etmeleri açısından baktığını görüyoruz. Bunun nedeni şudur: nitel değer analizi ile değer, belli bir miktar toplumsal emeği temsil etmekte olması dolayısıyla, toplumun toplam emek kitlesine bağlantısı bir kere açıklandınca, elde mevcut toplam iş-gücünün çeşitli üretim kolları arasında neye göre dağılacağı, her maldan ne miktar üretileceği ve malların değişim oranlarının nasıl belirleneceği sorunlarının değerden hareket ederek çözümlenecek sorunlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Değer probleminin bu gibi sorunlara ilişkin yönü onun nicel yönünü ve bu da nicel değer teorisinin konusunu teşkil eder. Sweezy bunu şöyle ifade etmiştir: «Nitel değer teorisinin başlıca görevi, değer, bir büyüklük olarak ifadesini sağlayan bu tanımıyla ortaya çıkar. Bu görev, mal üreticilerinden meydana gelen bir toplumda toplumun toplam iş-gücünün farklı üretim alanlarına tahsisini yöneten kanunların incelenip ortaya konmasından ibarettir, bundan ne daha fazla, ne de daha az bir şey.»⁵

Üreticilerin kendi başlarına buyruk olarak faaliyet gösterdikleri böyle bir toplumda yukarıda dokunduğumuz sorunlar çözülmez değildir. Burada bu çözüm, kendiliğinden olmakla beraber, bazı güçlerin devamlı etkisi altında kendine göre bir düzen içinde cereyan eder.

(5) Ibid., S. 33-34. Sweezy, Marx'ın değer sorununu nitel ve nicel değer problemleri diye ayırarak iki başlık altında inceler. Bak. Part One, II ve III.

Basit mal üretimine dayanan bir toplumu esas aldığımızda, malların değerlerine eşit ya da buna yakın fiyatlarla satılması, ekonomik denge ancak böyle bir durumda söz konusu olabileceği için, temel ekonomik problem olarak kendini gösterir. Burada değerlerle fiyatların özdeşliği ya da fiyatların değerleri çok yakından izleyişi «malların temsil etmekte oldukları toplumsal emek miktarları ile bu malların değişim oranları arasındaki ilişkileri» yöneten **değer kanunu**'nun kontrolü altında olur. Değer kanununu burada en basit ve en yalın şeklinde hükmünü yürütür görürüz.⁶

-
- (6) Engels değer kanunu ile ilgili şu açıklamada bulunur: «Marx'ın bulduğu değer kanunu, ekonomik kanunların genel olarak geçerli oldukları ölçüde, basit mal üretiminin hüküm sürdüğü bütün bir dönem boyunca, yani basit mal üretiminin kapitalist mal üretimi şekli ile bir değişikliğe uğratıldığı zamana kadar, genel olarak geçerli olmuştur. Bu değişikliğin meydana geldiği zamana kadar, fiyatların Marx'ın kanunu ile belirlenen değerlere çıkışma yönünde bir eğilim içinde oldukları ve gösterildikleri saptamaların bu değerler civarında kaldığı görülür; böylece, basit mal üretimi geliştiği ölçüde, şiddetli bozukluklara yol açan dışsal etkenlerle kesilmelere uğramamış uzun dönemlerin ortalama fiyatları, hata sınırları içinde, değerlerle çakışmışlardır. Bu itibarla, Marx'ın değer kanunu, ürünleri mallara dönüştüren değişimin başladığı tarihten içinde bulunduğumuz çağın 15. yüzyılına kadar devam eden bir dönem için genel bir geçerliliğe sahip olmuştur. Şurası var ki, mal değişimi bütün yazılı tarihin gerisinde kalan bir zamandan başlar; bu zaman Mısır'da M.Ö. 3500, ve muhtemelen 5000 yıl, Babilonya'da M.Ö. 4000, ve muhtemelen 6000 yıl gerilere gider; demek ki, değer kanunu 5000 ilâ 7000 yıl arası uzunlukta bir dönem boyunca hüküm sürmekte bulunuyor.» «Ergaenzung...» adlı

Buna karşılık kapitalist üretim biçimine geçildiğinde değer kanunu daha geniş bir kapsam kazanır. Çünkü, kapitalist düzende üretim faaliyeti hem boyutları büyümüş hem de daha karmaşıklaşmış bir faaliyet haline gelir. Bununla birlikte ekonominin işleyişi sayıları çoğalmış ve etkileri, aynı ya da zıt yönde oluşlarına göre, bir diğerini kuvvetlendiren ya da zayıflatan güçlerin kontrolü altına girer. Ekonominin genel hareketinin dayanak noktasını yine değer prensibi teşkil etmekle beraber, bu prensibin etkisini duyuruşu şimdi önemleri artmış diğer bazı güçlerle birlikte olur. Bu durumda değer kanunu, merkezinde değer prensibinin yer aldığı bir güçler bileşiminin ortak gücünü ifade eden bir anlam kazanır. Bir başka ifade ile, «Marx'ın 'değer kanunu' dediği şey, mal üreten bir toplumda faaliyet gösteren ve (a) malların değişim oranlarını, (b) üretilen her malın miktarını, ve (c) toplam iş-gücünün çeşitli üretim kollarına dağılımını yöneten güçlerin birarada kısa ifadesidir... Bu güçler arasında, bir yandan, emeğin çeşitli üretim kollarındaki produktivitesi ve toplumsal ihtiyaçların gelir dağılımı dolaşısıyla aldığı biçim ve yapı; öte yandan, rekabete dayanan arz ve talebin piyasada denge sağlayıcı güçleri yer alır. Modern bir ifade ile söyleyecek olursak, değer kanunu esas itibariyle ilk plânda basit mal üretimi gözönünde tutularak geliştirilmiş ve sonradan kapitalizme uydurulmuş bir denge teorisidir.»⁷

yazı, **Kapital**, III. Cilt, S. 909. Değer kanununun burada malların değerleri ile fiyatlarının çıkışmasının ya da buna çok yakın bir durumun zorunluluğunu ifade ettiği açıktır.

(7) Sweezy, op. cit., S. 52-3.

MARKSİST DEĞER TEORİSİ

Görülüyor ki, bir diğerinden bağımsız, ve fakat ihtiyaçlarının giderilmesi bir diğerinin ürettikleri ürünlerin karşılıklı değişimine dayanan üreticilerden meydana gelen bir toplumda, ekonomik faaliyet, ilk bakışta sanılabileceğinden çok farklı olarak, hükmünü mutlak olarak duyuran bir kanuna göre cereyan etmektedir. Değer kanunu, malların bir diğeriyle değişim-değerlerini tayin etmek suretiyle, bir ve aynı anda üretim ve bölüşümü de yöneten bir güce sahiptir.

Marx'ın aşağıda inceleyeceğimiz teorileri, bir anlamda, değer kanununun nasıl işlediğini açıklayan teorilerdir. Ya da, tersine olarak, bu teoriler kısa ve özlü olarak ifadelerini değer kanununda bulurlar.

II — DEĞER TEORİSİ

1. İş ve Mal

İnsanlar ihtiyaçlarını tabiatın sağladığı şeylerle tatmin ederler. Ancak, tabiatın kendiliğinden sağladığı nesneler ihtiyaçları her zaman tam ve noksansız şekilde karşılayabilecek halde olmazlar. Bunları insanların değiştirmesi, ihtiyaçlarına tam cevap verecek hale getirmeleri gerekir. Bu, tabii nesnelerin işlenmesi, üzerine iş uygulanması ile olur. Üzerine iş uygulanan nesne, böylece, ürün üreticisi tarafından kendi ihtiyacını tatmin etmek için kullanılırsa, onun ihtiyaç giderme özelliğinden ya da fayda'sından söz edilir. Ürünün sahip bulunduğu fayda onun kullanımı ile gerçekleşir. Bu itibarla, ürünün kullanım veya tüketimine bağlı bir değerinden söz edilebilir: «bir şeyin faydalılığı, o şeyi kullanım-değeri haline geti-

rir,» ve bu değer tabiatla insan emeğinin (işinin) birlik-te meydana getirdikleri bir şeydir.⁸

Kullanım değeri olmadan insan ve toplum hayatı düşünülemediğine göre, iş, «...kullanım değerlerinin yaratıcısı olarak, faydalı iş olarak,... insanın bütün toplum şekillerinden bağımsız bir var-oluş şartı, insanla tabiat arasındaki madde alış verişini ve dolayısıyla insan hayatını sağlayan ve mümkün kılan, tabiatın emrettiği ezeli ve ebedî bir zorunluluktur.»⁹ İş, insanlığın bütün tarihi boyunca, içinde bulunulmuş olan toplum şekli ne olursa olsun, kaçınılmaz bir zorunluluk olarak devam etmiş olmakla beraber, bu toplum biçimlerinin her birinde farklı toplumsal ilişkiler içinde yapılmış ve ürünü farklı toplumsal kategoriler şeklini almıştır.

Ürününün uğradığı büyük toplumsal değişiklik değişimle olmuştur. Değişime konu olan bir ürün, artık kendi üreticisi için bir kullanım-değeri olmaktan çıkar, baş-

-
- (8) K.c.I, k.I, S. 24. Bir ürün ya da kullanım değeri, çeşitli işlerin sonucu olabileceği gibi, tek başına işin sonucu değildir. Marx bunu şöyle ifade etmiştir : «Ceket, keten bezi vs.'ye girmiş bulunan bütün farklı faydalı işlerin toplamını çıkaracak olursak, geriye, insanın hiç bir etkisi olmadan, tabiat tarafından sağlanan bir maddî öz kalır. İnsan, üretim sırasında sadece tıpkı tabiatın yaptığı gibi bu öz üzerinde işlemde bulunabilir, yani ancak maddelerin şeklini değiştirebilir. Dahası var. Bu şekil verme işinde insan devamlı olarak tabiat kuvvetlerinin yardımlarından yararlanır. Demek oluyor ki, iş kendisi tarafından üretilen kullanım-değerlerinin, maddî zenginliğin, biricik kaynağı değildir. William Petty'nin dediği gibi, maddî zenginliğin babası işse, toprak da anasıdır.» Ibid., S. 36.

- (9) Ibid., S. 35.

kaları için kullanım değeri olur, yani **mal**¹⁰ haline gelir. Üretici, malını kendisi için kullanım değeri olmaması sebebi ile elinden çıkarırken, aynı zamanda, kendisi için kullanım değeri olan bir başka mal elde eder. Mal, bu durumda, üreticisi için, doğrudan doğruya kullanım değeri olma niteliğini taşımakla beraber ve taşınması sebebi ile, bir kullanım değerleri sağlama aracı haline gelmiş oluyor. Bu, onun bir diğer değeri olması demektir. Bu değer, malın üreticisine başka malları elde etmesini sağlayan değerdir, **değişim-değeri**'dir. Ve bir malın diğer bir malla **değişim-oranı** olarak ifade edilir.

Bir mal kendisinin aynı olan bir malla değiştirilemez. Ancak farklı kullanım-değerleri olan mallar birbirleri ile değiştirilebilir. Malların farklılığı değişimin ilk ve temel şartıdır. Malların kullanım değerlerinin farklılığı ise, bu kullanım-değerlerini meydana getirmek için yapılmış olan işlerin farklılığından ileri gelir. Diğer bir ifade ile, üreticileri mallarını birbirleriyle değiştirebiliyorlarsa, bu onların farklı işler yapmış olmalarının sonucudur.

İş, maddeyi faydalı hale getiren bir faaliyet olarak, doğal bir olay; ürün, faydalı hale getirilmiş madde olarak, doğal bir nesne iken, ürünün mal haline gelmesi ile birlik-

-
- (10) Burada «mal» terimini Almanca'nın «Ware» ve İngilizce'nin commodity» terimlerinin karşılığı olarak kullanıyoruz. Bugün aynı terimi kullananlar olduğu gibi, bunun doğru olmadığını ve «meta» teriminin kullanmanın gerektiğini savunanlar da vardır. Bir kategori olarak mal denilince neyin kastedildiği açık ve seçik olarak belli olduğu için, biz terim üzerindeki bu görüş ayrılığının şekli olmaktan öteye bir önem taşımadığı ve zamanla mal teriminin yerleşeceği kanısındayız.

te, her ikisi de toplumsallaşırlar. Bunun içindir ki, bir kullanım değeri, sırf belli bir işin yapılmış olmasını gerektirdiği için değil fakat-başkaları için, toplum için, kullanım değeri olması sebebiyle; bir iş, sırf belli bir kullanım değeri meydana getirmiş olduğu için değil fakat toplum için bir kullanım-değeri meydana getirmiş olması sebebiyle, kullanım değeri ve değeri olan bir faaliyet sayılırlar. Ürünün ve işin toplumsal yönü derken anlatmak istediğimiz budur. Karl Korsch bunu çok iyi ifade etmiştir: «Marx'ta, ..., kullanım değeri genel anlamda kullanım değeri diye tanımlanmaz, fakat **bir malın kullanım değeri** diye tanımlanır. Bununla beraber, modern kapitalist toplumda elde edilen mallara bağlı bu kullanım değeri, bu malların 'değerleri' üzerine yapılmış iktisat dışı bir ön-varsayımdan ibaret değildir. Bu, değer bir unsurudur, ve bizzat bir ekonomik kategoridir. Biz sırf bir şeyin herhangi bir insan, diyelim, bu şeyin üreticisi olan kimse için faydaya sahip bulunması olgusundan hareketle kullanım değerinin ekonomik tanımına ulaşamayız. Bir şey toplumsal faydaya (yani, 'başka insanlar için' faydaya) sahip olmadıkça kullanım-değerinin ekonomik tanımı söz konusu olamaz.»¹¹ «Bunun gibi,» «nasıl malın kullanım değeri ekonomik açıdan '**toplumsal kullanım değeri**' ('başkaları için' kullanım-değeri) olarak tanımlanıyorsa, bu malın üretimi için özel ve belli faydalı bir biçimde yapılmış olan iş ekonomik açıdan '**toplumsal iş**' ('başkaları için' yapılmış iş) olarak tanımlanır.»¹²

Bir şeyin kullanım değeri olması o şeyin aynı zamanda bir değişim değeri olması için mutlak gerekli şarttır.

(11) **Karl Marx**, Chapman and Hall Ltd., Lond., 1938, S. 123.

(12) *Ibid.*, S. 123-4.

Buna karşılık bir şeyin değişim değeri olmasa da kullanım değeri olabilir. O şeyin insana sağladığı fayda bir işi gerektirmiyorsa, böyle bir durum söz konusu olur. Hava, el sürülmemiş topraklar, doğal çayırlar, kendi kendilerine yetişen ağaçlar vs. bunun örnekleridir. Bir şeyin mal olabilmesi için yalnız kullanım değeri olması da yetmez; bunun aynı zamanda bir başkası için kullanım değeri olması toplumsal kullanım değeri olarak üretilmesi gerekir. «Ve sırf başkası için üretilmesi de yetmez. Ortaçağların köylüsü, derebeyi için kira-bedelimsi-tahıl, papaz için öşür-tahıl üretti. Ama ne kira-bedelimsi-tahıl ne de öşür-tahıl, bir başkası için üretildi diye, mal demek değildir. Mal olabilmek için ürünün kendisine kullanım değeri olacağı başka bir kimseye, değişim yolu ile devredilmek üzere, üretilmiş olması gerekir.»¹³

Mal her şeyden evvel, bir kullanım değeri, değişim konusu olacağı bilinerek üretilen bir nesnedir. Değişim (ya da bunun en basit şekli olan trampa), iki kişinin sahip bulundukları farklı iki nesneyi karşılıklı olarak aralarında değiştirmeleridir. Bu iş şöyle olur: bir A kullanım-nesnesinin x kadarı elden çıkarılır, bunun karşılığında bir B kullanım-nesnesinin y kadarı elde edilir. «Burada A ve B nesneleri değişimden evvel mal değildirler, ancak değişim ile mal haline gelirler.»¹⁴ Şimdi, ürünlerin mal haline gelişi doğrudan doğruya değişim konusu olmalarına bağlı bulunduğuna göre, bunun değişim olayının başladığı tarihten itibaren söz konusu olmaya başlayacağı açık bir şeydir.

(13) K. c. 1, k. 1, S. 31-2.

(14) Ibid., S. 101-2.

Daha evvel belirttiğimiz gibi, mal değişimi farklı mallar olmasını gerektirir. Farklı mallar, farklı işlerle elde edilir. Farklı işlerin ayrı ayrı kimselerin fonksiyonları haline gelmesi ise, iş-bölümü demektir. Buradan, iş-bölümü ne kadar gelişmiş olursa o kadar çeşitli ve farklı mal elde edilebileceği ve dolayısıyla değişimin o kadar yaygın ve yoğun bir süreç haline gelebileceği anlaşılır. Ancak, değişim ile iş-bölümü arasındaki bu sıkı bağlılık ya da ilişkiye bakarak **a priori** iş-bölümünün değişimin sonucu olduğunu düşünmek yanlıştır. Örneğin, Adam Smith böyle bir hataya düşmüştür. A. Smith'e göre, iş-bölümü değişimin sonucudur. Değişim ise insan tabiatında mevcut olan bir eğilime, 'takas, trampa ve mübadelede bulunma eğilimine' dayanır.¹⁵ «Bu görüşün yol açaca-

-
- (15) «Smith'e göre, prodüktivitede meydana gelen bütün artışlar iş-bölümüne dayanır; iş-bölümü, hattâ, insan hayatını hayvan hayatından ayıran şey olan, insan ekonomisinin temelidir. Ne var ki, Smith iş-bölümünü değişimden bağımsız olarak düşünemez... Aşağıdaki pasaj Smith'in iş-bölümü ile değişim arasındaki ilişkiyi açıklayan teorisinin özetidir. Kendisinden bu kadar çok avantajlar sağlanan bu iş-bölümü doğuşu itibarıyla, iş-bölümünün yol açtığı bu genel zenginliği önceden gören ve hedef alan bir insan düşüncesinin sonucu değildir. İş-bölümü, insan tabiatındaki, bu derece geniş bir fayda hedefi olmayan, belli bir eğilimin, bir şeyi diğer bir şeyle takas, trampa ve mübadele etme eğiliminin, çok yavaş ve tedrici olmakla beraber, zorunlu sonucudur.» (Wealth of Nations, Book I. Ch. II.)

«Ayrıca, bu 'takas, trampa ve mübadele etme eğilimi' insanlara özgü bir şeydir. 'Şimdiye kadar bir köpeğin diğer bir köpekle akıl ve nifet dairesinde kemik alış-verişinde bulunduğu görülmemiştir.' (İbıd.) Değişim ve iş-bö-

ğı sonuçlar açıktır: kökleri insan tabiatında yatan mal üretimi ekonomik hayatın evrensel ve kaçınılmaz şeklidir; iktisat ilmi mal-üretimi ilmidir. Bu görüş açısından bakıldığında, iktisat ilminin ele alacağı problemler münhasıran nicel bir karaktere sahip olurlar; bunlar değişim değeri ile başlar, mallar arasındaki temel nicel ilişki değişim sürecinin aracılığı ile kurulur.»¹⁶ Oysa, gerek bu görüş ve gerekse bundan çıkarılan sonuçlar doğru olamazlar; çünkü, «değişim iş-bölümünden önce gelir ve iş-bölümünün meydana gelmesinde rol oynar.»¹⁷

Buna karşılık, Marx'ın bu konudaki görüşünü şu ifadeyle özetlenmiş olarak buluruz :

«Özel değişimin iş-bölümüne ön-geldiği ne kadar doğru ise, iş-bölümünün özel değişimi gerektirdiği o kadar yanlıştır. Örneğin, Peru'lular arasında fevkalâde gelişmiş bir iş-bölümü vardır, ama özel değişim, ürünlerin mal olarak değişimi diye bir şey yoktu.»¹⁸

Aşağıdaki pasaj Marx'ın görüşünü çok daha açık olarak ortaya koymaktadır:

«İş-bölümü, mal-üretiminin varolma şartıdır; buna karşılık bunun tersi doğru değildir; yani, toplumsal iş-bölümünün varolma şartı mal üretimi değildir ve olmamıştır. Eski Hint topluluklarında iş, toplumsal olarak bölünmüştü; ama, ürünler mal haline gelmezdi. Ya da, daha

lümü bu şekilde ayrılmaz bir surette birbirlerine bağlanırlar ve uygar toplumun temel direkleri olarak gösterilirler.» Sweezy, op. cit., S. 23-4.

(16) Ibid., S. 24.

(17) Ibid., S. 23.

(18) **Zur Kritik**, S. 58.

yakınımızdan bir örnek almak gerekirse, her fabrikada iş, bir sisteme göre bölünmüştür; ama, bu bölünme işçilerin bireysel ürünlerini değişime konu yapmaları sonucu olmamıştır. **Ancak kendi hesabına çalışan ve birbirlerinden bağımsız olan kimselerin işlerinin ürünleri olan şeyler, bir değerinin karşısına mal olarak çıkarlar.»¹⁹**

Görüldüğü gibi, Marx, ne iş-bölümünün önemini küçümsemekte ve ne de iş-bölümü ile değişim olayı arasında sıkı bir ilişki olduğunu inkâr etmektedir. Marx'ın göstermek istediği, iş-bölümünü zorunlu olarak değişime bağlayan teorinin yanlışlığıdır. Çünkü, «mal-üretimi, ..., ekonomik hayatın evrensel ve kaçınılmaz şekli değildir. Ekonomik hayatın mümkün olabilen şekillerinden biri de mal-üretimi şeklidir: Bu şekil, şüphesiz, yüzyıllar boyunca görülmüştür ve modern dönemin hakim şeklidir; fakat ne olursa olsun, tarihi şartların ürünüdür ve doğrudan doğruya insan tabiatının tezahürü olduğu hiç bir şekilde iddia edilemez.»²⁰

Değişim ile iş-bölümü arasındaki ilişkinin mahiyeti ve yönü ile ilgili görüş ayrılığı, aynı zamanda, daha önemli bir görüş ayrılığının, iktisat ilminin konusunun ne olması gerektiği üzerindeki anlayış farkının, ortaya konmasına dayanak olabilecek niteliktedir. İktisadî olayları bir kere insan tabiatına bağladıktan sonra, iktisat ilminin ele alacağı problemlerin neler olacağı mal-üretiminden doğan nicel ilişkilerle sınırlandırılır. Oysa, bu ilişkilerin altında yatan toplumsal ilişkilerin ihmal edilmesi, bizatihi yanlış bir davranış olmakla kalmaz, fakat nicel ilişki-

(19) K. c. I, k. 1, S. 34-5.

(20) Sweezy, op. cit., S. 25.

lerin mahiyetinin de tam ve doğru olarak anlaşılmasını imkânsızlaştırır. Örneğin, değer problemini, sadece ürünler arası nicel bir ilişki olarak değil, fakat bunların üreticileri arasındaki tarihi şartların biçimlendirdiği toplumsal ilişkilere dayanan bir problem olarak almakla anlar ve açıklayabiliriz. Problemin bu yönünü ilk gören ve inceleyen Marx olmuştur.²¹

2. Değer ve Emek

Değer, her şeyden evvel, söz geliş hız ve ağırlık gibi, soyut bir kavramdır. Biz değerle, ekonomik bakımdan bir iş ürününün, bir malın kendini bazı görünüm şekilleri ile ortaya koyan bir özelliğini anlatmaya çalışırız.

Değer, aynı zamanda 'örneğin mülkiyet gibi' toplumsal bir kategoridir. İnsanlar arası bir ilişkiye yol açmasa, biz malın değerinden söz edemeyiz.

Marx, bir malda üç ayrı değer kavramı ile ifade edilen üç ayrı özellik görür. Bu özellikler sırası ile fayda, bir başka şey elde etmeye yarama ve bir işi gerektirmiş olmadır. Bunlar sırası ile malın kullanım değeri, değişim değeri ve değeri olarak ifade edilirler. Malın değeri ve değişim değeri belli bir şekilde bir iş yapılmış olmasından ileri gelir. Malın bir başka malı elde etmeye yarayan bir

(21) Bak. Ibid., S. 25. «Marx'ın değer teorisinin büyük orijinalitesi, problemin bu iki unsurunu farketmesinde ve bunları bir tek kavramsal çerçeve içinde bir ve aynı anda ele almaya davranmış olmasında yatar. Bununla beraber, aynı mülâhazalar, ortodoks iktisadî düşünce geleneği içinde yetişmiş olanların teoriyi anlamada hemen hemen şaşmaz bir şekilde karşılaştıkları büyük güçlüğü de sebebi olmaz değillerdir.» Ibid., S. 25.

araç olması, onun farklı bir kullanım değeri olması yanında, bizzatlı bir iş yapılmasını gerektirmiş olmasından ileri gelir. Örneğin, biz, normal şartlar altında, hava verip bunun karşılığında bir mal elde edemeyiz. Biz ancak bir iş yaparak meydana getirdiğimiz bir malı vererek bir başka malı, yani farklı başka bir işin ürünü olan diğer bir şeyi elde edebiliriz. Bu, bir anlamda, işimizi bir başkasının işi ile değiştiriyor olmamız demektir. Bunu gerekli ve mümkün kılan şey, benim işimin ve yabancı işin, benim malımın ve yabancı malın, kullanım - değerleri olarak görünüş farklılıklarıdır.

Değişimin aynı zamanda miktara ilişkin bir yönü olduğu açık bir şeydir. Ben malımdan belli bir miktar vererek diğer malların belli miktarlarını elde edebilirim. Normal olarak bunun dışında bir durum düşünülemez. Ben malımı belli bir süre iş yaparak elde edebildiğime göre, malımın belli bir miktarı belli bir iş-zamanını harcamamı gerektirir. Bunun için de malımın belli bir miktarı karşılığında bunu gerektirdiği kadar iş-zamanını gerektirmiş miktarda bir başka mal elde etmek istemem normaldir. Şu halde, benim malımla başkalarının malları arasında kuruluyormuş gibi görünen değişim ya da değer ilişkisi, aslında, benim işimle başkalarının işleri arasındaki ilişkiden başka bir şey değildir. Bireysel işler arasında malların aracılığı ile böyle bir ilişkinin kurulması belli bir tarih dönemine, yani özel mülkiyetin yerleşmiş bir kurum haline gelmiş ve iş-bölümünün çok gelişmiş bulunduğu bir döneme, varılmış olmasını gerektirir. Bunun içindir ki, değer toplumsal ve tarihi bir kategoridir diyoruz.²²

(22) «Emek (iş) ürünü bütün toplumsal durumlarda kullanı-

Giriş mahiyetindeki bu genel açıklamadan sonra Marx'ın malın değerine nasıl ulaştığını inceleyebiliriz. Marx, malın bize iki açıdan görüldüğünü tesbit etmekle işe başlar. Ve derki: «Biz her malı...iki şekilde, **kullanım-değeri** ve **değişim-değeri** şeklinde görürüz.»²³ Bundan sonra kısaca kullanım değerini inceler, ve değişim değerinin malda bulunan diğer bir şeyin, malın değerinin, bir ifade şekli olduğunu gösterir. Oysa, asıl bulmak istediği malın değeridir. «Biz... malların değişim-değerlerinden ya da değişim-oranlarından hareket etmiştik; amacımız bunun yani değişim-değeri veya değişim-oranının arkasında saklı bulunan değerini izini yakalamak idi.»²⁴

ma yararlı bir nesnedir; ve ancak, bir kullanım nesnesinin üretimi için harcanmış emeği bu nesnenin objektif bir özelliği, yani değeri, olarak ortaya çıkaran tarih içinde belli bir gelişme dönemi, emek (iş) ürününü mala dönüştürmüştür.» K. c. 1, k. 1, S. 63.

- (23) **Zur Kritik**, S. 19. Marx, değer analizi sırasında izlediği yolu, kısmen, şöyle açıklar. «Benim hareket noktamı, bu günkü toplumda iş-ürününün bürünmüş bulunduğu en basit toplumsal şekil teşkil ediyor, bu 'mal'dır. Ben malı tahlil ediyorum, ve bu tahlili her şeyden evvel **malın büründüğü şekil** açısından yürütüyorum. Burada, bir yandan, ürünün doğal şekli içinde **faydalı bir şey**, diğer adı ile, **kullanım-değeri** olduğuna, öte yandan, **değişim-değerinin taşıyıcısı** olduğunu görüyorum... Bu sonuncuyu biraz daha incelediğim zaman, değişim değerinin sadece bir 'görünüş şekli,' malda mevcut bulunan değer bağımsız bir ortaya konuş yolu olduğunu görüyor ve bundan sonra değer tahliline girişiyorum. «Marx, Randglossen zu Adolph Wagner's '**Lehrbuch der Politischen Ökonomie**'» (Yukarıdaki pasajı biz Sweezy, op. cit., S. 28 den naklediyoruz.)

- (24) K. c. 1, k. 1, S. 44 (İtalik-M.S.). Bir süre sonra da şöyle der:

Marx, «değerin izini yakalamak» için soyutlama yolundan yararlanır. İş dediğimiz belli ve özel bir biçimde harcanmış insan emeğinin,*faaliyet haline geçmiş ve harcanmış insan iş-gücünün,* faydaya ilişkin yönünü, kullanım değeri yaratan bir üretken faaliyet olması yönünü, bir yana bırakır, yalın değer yaratıcılığı yönüne ulaşır :

Üretken faaliyet, aldığı özel biçimi yani emeğin fayda niteliğini bir yana bırakarak, harcanmış insan iş-gü-

«Biz bu bölümün (Kapital, Birinci Cilt, Birinci Bölüm-M.S.) başında teknik olmayan bir ifade ile mal için hem kullanım-değeridir ve hem de değişim-değeridir dediğimiz zaman, kesin ve doğru söylemek gerekirse, yanlış konuşmuş oluyorduk. Mal, kullanım-değeri veya kullanıma yarıyan bir nesne ve 'değer' dir. Mal, değeri kendine özgü, kendi doğal şeklinden farklı bir görünüm şekline, bir kendini ortaya koyuş şekline, yani bir değişim-değeri şekline, sahip olur olmaz, bu iki yönü ile kendini gösterir; ve bu şekle kendi kendine ve tek başına değil, fakat daima bir ikinci ve farklı malla arasında kurulan değer ya da değişim ilişkisi aracılığı ile bürünür.» Ibid., S. 62 (İtalik-M.S.).

- (*) Burada iş-gücü, emek ve iş terimleri ile ifadeye çalıştığımız kavram ya da kategoriler üzerinde bir açıklamada bulunmamız gerekiyor. İnsanın canlı varlığında meydana gelen ve üretim faaliyeti sırasında harcanan enerjiye iş-gücü, faaliyet haline geçmiş ve halen harcanmakta olan iş-gücü ile harcanması 'tamamlanmış iş-gücüne emek diyoruz. Emeği iki şekilde düşünebiliriz. Emek belli ve özel bir biçimde harcanır veya harcanmış bulunur, buna iş diyoruz; terzilik işi, dokumacılık işi gibi. İş, somutlaşmış emektir. Emek somutlaşarak, iş şeklini alarak, kullanım-değeri haline gelir. Emeği, aynı zamanda sırf değer yaratıcısı olarak düşünürsek, soyut emekten söz edebiliriz; buna soyut emek, genel anlamda emek diyoruz.

cünden başka bir şey değildir. Nitelikçe farklı faaliyetler olmakla beraber, terzilik ve dokumacılığın her ikisi de insan beyninin, kaslarının, sinirlerinin, elini vs. nin üretim amacı ile kullanıp, harcanmasıdır ve bu anlamda her ikisi de insan emeğidir (işidir). Bunlar **insan iş-gücünü harcama**nın sadece iki değişik yoludur. Şüphesiz insan iş-gücünün bizzat kendisinin şu ya da bu şekilde harcanması için az çok gelişmiş olması gereklidir. Şurası var ki, malın değeri sırf insan emeğini (işini), genel anlamda insan emeğinin* harcanmış olduğunu, gösterir ve ifade eder.»²⁵

Görülüyor ki, üretken faaliyetin ürünü **mal ise**, malın kullanım değeri somut emeğin, değeri soyut emeğin ürünleridir. Diğer bir ifade ile, malın kullanım değeri ve değer olma özellikleri, aslında, emeğin özellikleridir. Malda bunlar birarada bulunurlar; birincisi tüketimle, diğeri değişimle gerçeklik kazanırlar.

Marx, değerın soyut emeğe bağılılığını bir başka yoldan da göstermiştir. Burada hareket noktası olarak değişim değerlerini alır. Şimdi, değişim olayını esas alan bu muhakeme tarzını özetlemeye çalışalım.

Bir A malının x miktarını B,C,D... mallarının v,y,z... miktarları ile değiştirebiliriz. Bu, ne kadar başka mal varsa A malının o kadar değişim-değeri olması demektir. Bu, aynı zamanda, B,C,D mallarının v,y,z miktarlarının birbirlerinin yerine geçebilen şeyler olmaları, ya da **değişim değerleri olarak eşit büyüklükler oldukları** anlamına gelir. Demek ki, A malının mevcut olabilen bütün değişim-değerleri eşit ve aynı bir şeyi ifade ederler. Ve

(25) K.c.1, k.1, S. 37 (İtalik-M.S.).

bu şey, değişim değerleri ile ancak ifade edilmiş olur, yani değişim-değerlerinden ayrı fakat onun temeli ya da muhtevası olan bir şeydir.

Biz x kilo A malı= y ton B malıdır dediğimiz zaman, bu iki şeyde ne biri ne de diğeri olan bir üçüncü şey olmak gerekir, ve bu her iki mal bu üçüncü şeyden eşit miktarda ihtiva etmek zorundadır.

Bu kadar çeşitli mallar belli miktarlar olarak birbirlerine eşitlendiklerine göre, bunların hepsinin ortak bir şeye indirgenebilir olmaları zorunludur. Marx burada geometriden aldığı bir örnekten yararlanır ve der ki, bir çokgenin alanının diğer çeşitli çokgenlerin alanlarına eşitliğinden söz ettiğimiz zaman, bu eşitliği çokgenleri üçgenlere ayırarak gösteririz. Bir üçgenin alanı ise bir kenarı ile o kenara ait yüksekliğin çarpımının yarısına eşittir. Görüldüğü gibi, burada çokgenlerin alanları bunların görünür şekillerinden tamamen farklı bir şey olarak ifade edilmektedir. Malların değişim değerlerini de birbirlerine eşit miktarlarında aynı miktarı bulunan bir ortak şeye indirgeyebiliriz.

Buraya kadar söylenenlerde Marx'ın değer teorisi için karakteristik olacak bir şey yoktur. Bunlar, nisbi değerlerle ilgili olarak, herhangi bir değer teorisinden yerine getirilmesi beklenecek olan formel şartlardan başka bir şey değildirler.²⁶ Bir değer teorisinin ayırıcı özelliği bu «ortak şey»i ne olarak görmesinde yatar.

Marx, bu ortak şeyin malların geometrik, fizik, kim-

(26) Bu konuda bak. R.L. Meek, *Studies in the Labour Theory of Value*, Lond. 1956, S. 160; M. H. Dobb, *Political Economy and Capitalism*, Lond. 1960, Ch. I.

yasal ya da diğer doğal bir özellikleri olamayacağı kanısındadır. Çünkü, bu özellikler malın kullanım değeri bakımından söz konusu olurlar. Oysa «malların değişim ilişkisinin açık şekilde belirlediği husus, bu malların kullanım değerlerinin bir yana bırakıldığıdır... bir değişim ilişkisinde bir kullanım değeri, yeterli miktarda bulunmak şartıyla, tam diğer herhangi bir kullanım değeri kadardır... Mallar kullanım-değerleri olarak, her şeyden evvel, birbirinden farklı niteliklerdir; değişim değerleri olarak ise ancak birbirinden farklı nicelikler ve, bunun için, bir zerre bile kullanım değeri ihtiva etmezler. **Malın mad-desinin kullanım değeri bir yana bırakılırsa, geriye malların ancak bir tek özelliği kalır: emek ürünü olmaları.**»²⁷

Böylece, değer, hem mallarda bulunan ve hem de onlardan ayırdedilebilen ve aynı zamanda bir miktar olarak ifade edilmesi mümkün olan bir «ortak büyüklük»e bağlanmış olur.

Soyut emek diye bir kategoriye düşünmenin keyfi bir davranış olmadığını, aksine, bunun modern toplumun ulaşmış bulunduğu teknik gelişme seviyesinin ve teknik iş-bölümünün emekler arasındaki farkları önemsiz hale getirmesinin ve farklı işler karşısında kişilerin gün geçtikçe daha umursamaz bir tavır takınmalarının sonucu olduğuna, diğer bir deyimle, emek mobilitesine ve emeğin gittikçe azalmakta olduğu vakıasına dayanarak Marx, bu soyutlamanın reel gelişmeye aykırı düşmediğini belirtir: «Bizim kapitalist toplumumuzda, emek talebinin aldığı değişik yöne uygun olarak, belli bir kısım insan emeği bir zaman terzilik, bir zaman dokumacılık şeklinde kul-

(27) K. c. 1, k. 1, S. 25-7 (İtalik-M.S.).

lanılır. Emegın uğradığı bu şekil değışikliğı sürtünmesiz olmaz; yine de değışikliğın olması zorunludur.»²⁸

Bu ifadede aynı zamanda emegın Marx'ın değeri teorisinin kuruluşunda büyük önemi olan bir diğeri özelliğı ne dokunulmakta olduğunu görürüz. Marx, bireysel emeklerden meydana gelen toplumun toplam emegini soyut ve homojen bir bütün olarak görür. Emegė olan talebin yönüne göre bu toplumsal emegın kısımları zaman zaman bu ya da iş kolunda kullanılır; bir başka deyimle, toplumsal toplam emegın tahsis yönleri değışir. Emegın homojen bir bütün meydana getirmesinin ne demek olduğunu biraz daha yakından görelim.

3. Toplumsal Emek ve Kapitalist Ekonomi

Toplum halinde yaşayan insanlar, bunun bilincine sahip olsunlar olmasınlar, daima birbirleri için çalışır halde olmuşlardır. Bunun zora ya da geleneğre yahut serbest iradelerine dayanıp dayanmadığının bu durumun bizatih varlığı bakımından önemi yoktur. Bunun içindir ki, insanlar ister bir bütünü birbirinden ayrılmaz üyeleri olarak, ister kendi başlarına bağımsız olarak çalışıyor olsunlar, bireysel emekleri daima toplumsal bir nitelik taşır, toplumsal emegın bir parçasıdır ya da toplumsallaşmış emektir.

Emegın toplumsallaşması, insanlar küçük gruplar halinde yaşarlarken de büyük topluluklar halinde yaşarlarken de, her zaman söz konusu olur ve doğal bir zorunluluktur. İnsanlar bütün ihtiyaçlarını, tek başlarına hiç karşılaşamayacakları bir yana, küçük gruplar halinde an-

(28) Ibid, S. 37.

cak sınırlı ölçüde karşılayabilirler, ve bir zaman sonra bu gruplar arasında alışveriş zorunlu olmaya başlar. Böylece, emek daha geniş sınırlar içinde toplumsal bir mahiyet kazanır. Marx bunu şöyle ifade etmiştir: «İnsanlar herhangi bir biçimde birbirleri için çalışmaya başladıkları andan itibaren emekleri de toplumsal bir şekil almıştır.»²⁹

Emeğin toplumsallığı, ilkel toplumda ve pederşahî ailede apaçık görülür; köleliğe dayanan toplumda ve feodal düzende de aynı derecede somut ve açık olarak görünür. Üretim araçlarının toplumun malı haline geldiği sosyalist toplumda da emeğin toplumsal mahiyetini sistemin en açık temel özelliği olarak görürüz. Herkesin kullandığı üretim araçlarına kendisinin sahip bulunduğu basit mal üreticileri toplumunda ya da üretim araçlarının toplumun ancak küçük bir kısmının malı haline geldiği kapitalist toplumda emeğin bu niteliğini bu derece açık şekilde görmeyiz. Bu son iki halde emeğin toplumsallığı dolaylıdır, doğrudan doğruya değildir. Burada insanların birbirleri için çalışmaları farklı mallar üretmeleri şeklinde olur. Bir başka ifadeyle, bunların bireysel emeklerini bir diğerine bağlayan, emeklerinin maddeleşmiş şekli olan mallardır. İnsanların kendi aralarında ve emek harcamaları dolayısıyla kurulan ilişki, burada mallar arasında mevcut bir ilişki olarak görülür. Ve bunun için de kavranması güç bir şey halini alır.³⁰

(29) K. c. I, k. I, S. 77-8.

(30) «Üreticiler tarafından harcanan emeklerin (yapılan işlerin) toplumsal mahiyetinin ortaya çıkmasına araçlık eden üreticiler arası ilişkiler, emek ürünlerinin toplumsal ilişkileri şeklini alırlar.» Ibid., S. 78.

Malların insanlar arasında ilişki kurulmasına aracılık etmeleri, mallarla insanlar arasında iki türlü ilişki olmasından ileri gelir. Bunlardan ilki üretim, diğeri bölüşüm dolayısıyla söz konusu olur. Lange'nin belirttiği gibi, »üretim sürecinde insanla şey arasındaki ...ilişki, harcanan emekle bunun sonucu olan ürün miktarı arasındaki ilişki, yani emeğin prodüktivitesi, olarak görünür. Bölüşüm sürecinde insanla şey arasındaki ilişki, insan ihtiyaçları ile çeşitli ürünler arasındaki ilişki, yani fayda ya da kullanım değeri olarak görünür.»³¹ Bu ilişkiler, ekonomik bakımdan, ürünlerin mal olarak üretilmeleri ve mal üretiminin hakim üretim biçimi haline gelmesi ile önem kazanırlar. Çünkü, farklı emeklerin ürünleri olan malların bir diğeri ile değişimi bu iki genel ilişkiye dayanır, ve bunlara göre olur.

Emeğin doğrudan doğruya toplumsal emek olarak harcadığı hallerde emek ürünü ya hiç mal haline gelmez, ya da, gelse bile, bu çok sınırlı bir ölçüde olur. Bunun nedenleri ve ölçüleri her durumda aynı değildir. Biz burada bunlar üzerinde durmayacağız. Ancak şu kadarını belirtmemiz gereklidir; Emeğin doğrudan doğruya toplumsallık ilişkisi yerine dolaylı toplumsallık ilişkisine bıraktığı ölçüde, mal üretimi gelişir, sınırlarını genişletir. Bu, işçilerin toplum içindeki statülerinin değişmesi, onların özgür ve diledikleri işleri yapabilecek, istedikleri ürünleri üretebilecek hale gelmeleriyle birlikte olur. Toplumun yararlandığı üretim güçleri toplumsal üretim ilişkilerinin yeni bir biçim almalarına yol açmıştır. Toplumun ulaştı-

(31) **Lange, Political Economy**, Vol. I, (trans. by A.H. Walker), Pergamon Press, 1963, S. 9.

ğı yeni aşamada insanların çok büyük bir kısmının ya da tamamının özgür ve serbest bir şekilde iktisadî faaliyetinde bulunabilecekleri bir duruma gelmiş olmaları, her şeyden evvel, kendilerinin sahip bulundukları üretim araçları ile üretimde bulunuyor olmaları demektir. Burada ürünler daha geniş ölçüde mal olarak üretilir. Gelişme, mal üretiminin iktisadî faaliyet alanlarının çok daha büyük bir kısmının hedefi halini aldığı bir duruma gelinceye kadar devam eder. Bu gelişme boyunca, kendi üretim araçları ile üretimde bulunan bağımsız üreticilerin bir kısmı, gittikçe artan bir ölçüde olmak üzere, iktisadî bağımsızlıklarını tekrar kaybederler. Bu gibi kimseler üretim araçları sahibi olmaktan çıkarlar; ama yine de özgür ve serbesttirler; hattâ kişisel statüleri itibariyle daha özgür ve bağımsızdırlar. Ama ne var ki, üretim ve tüketim araçları sağlama imkânı, sayıları gittikçe azalan bir kısım insanın elinde toplanır. Daha önce bağımsız üretici durumunda olan küçük üreticilerin hayatlarını kazanabilmeleri için şimdi bir tek imkânları vardır: emeklerini bir başkasına, yani, üretim ve tüketim araçlarına sahip olan kimseye satmak. Kapitalist dönemi, kapitalist üretim biçimini, kendisine ön-gelen dönemden, basit mal üretimi döneminden, ayıran fark burada yatar.

Mal, üreticisi ile toplumun toplam mal kitlesi arasında ilişki kurar. Üretilen mal elden çıkarılarak toplam kitleden belli bir miktarda herhangi başka bir mal alınabilir. Belli bir mal üreten kimse için bu ancak kendisi başkalarının talep ettiği bir mal ürettiği için mümkün olabilmektedir. Bu, onun emeğini toplumun beklediği, toplumun gerekli gördüğü bir şekilde harcamış ve harcıyor olması demektir. Demek ki, özel ve kişinin kendisine ait

iş-gücü toplumun zorunlu kıldığı bir biçimde harcanıyor. Kişi, bireysel üretici olarak, bu zorunluluğa uymakla, hem kendisinin olan ve hem de topluma ait bulunan iş-gücünü harcıyor gibidir. İnsanlar hepsi birden hepsinin ihtiyaçlarını giderecek toplam kullanım değerleri kitlesini üretirler. Hepsine ayrı ayrı ait bulunan bireysel iş-güçleri sonunda bu sonucu verecek şekilde harcanmış olurlar. Görülüyor ki, her üretici toplam toplumsal emeğin bir parçasını harcıyor gibidir. Bütün bu ilişkilerin temeli, her birinin diğerleri tarafından üretilen başka şeylere ihtiyaç duymakta oluşudur. Bu büyük, ölçüde karşılıklı muhtaç olma durumu ile ilgili olmakla beraber, burada iş-bölümünün rolünü de hesaba katmamız gerekir. Gerek toplumsal gerek teknik mahiyetteki iş-bölümünü malların hem daha iyi hem daha kolay ve dolayısıyla daha ucuz ve çabuk üretilmesini sağlarlar. Bu, bir bakıma, iş-bölümü ile toplumsal emek prodüktivitesinin arttığını söylemenin diğer bir yoludur.

Emeğin soyut olarak düşünülmesi, malın aracılığı ile yani dolaylı olarak toplumsallaşması halinde, dolaysız toplumsallaşması halinden daha zor bir şeymiş gibi görünür. Buna emek ürünlerinin mal şeklini almaları sebep olmaktadır. Oysa, burada da, her zaman ve her yerde olduğu gibi, toplumun bir toplam işgücü kitlesi vardır ve bunun harcanmasıyla toplumun toplam emek ürünleri (mallar) kitlesi meydana gelir. Nasıl bir tek malın fayda özelliğinden ya da bunun üretimi için gerekli bireysel iş-gücünün somut harcanış biçiminden soyutladığımız zaman geriye soyut emek kalacağını düşünüyorsak, aynı şeyi bunların toplamaları için düşünmemize hiç bir engel yoktur. Bireyler kendileri için çalışırken, yani

emeklerini kendi ihtiyaçlarını gidermek için harcarlarken aynı zamanda toplum için çalışmış ve emek harcamış olurlar. Ve birey işgücünü toplum için harcarken toplum da sahip bulunduğu bütün iş-güçleri toplamını onun ihtiyaçlarını gidermek için ve giderecek şekilde kullanır. Burada bireysel emekler, somut kullanılış biçimleri bir yana bırakıldığında, homojen emekler olarak bir emek havuzu meydana getiriyor gibidirler. Her belli ihtiyaç için gerekli kullanım değeri kitlesini elde etmek üzere, sanki, havuzdan belli bir miktar iş-gücü akıtıyor gibidir. Havuz boşaldıkça (bir yandan da her an dolmaktadır), belli büyüklükte bir kullanım değerleri kitlesi elde edilir. Bunu bütün olarak düşündüğümüzde, toplumun toplam soyut emek kitlesi toplam mal kitlesinde maddeleşmiş, toplumun toplam soyut değer kitlesini meydana getirmiştir diyebiliriz. Toplumu sanki bir tek mal üretiyormuş gibi düşünersek, bunu daha da kolay tasavvur edebiliriz.

Bizatihi emeğin kendisinin mal haline gelip diğer herhangi bir mal gibi alınıp satıldığı bir durumda soyut olarak düşünülmesi daha da kolaylaşır. Şimdi, çok daha fazla insan, kendi emeğiyle hangi malın üretileceği yani emeğinin nasıl ya da hangi iş şeklinde harcanacağı ile ilgilenmeksizin, sahip bulunduğu tek malı, iş-gücünü, satar. Sattığı bu mal karşılığında, ihtiyaçlarını malını satarak gideren diğer herhangi bir mal üreticisi gibi, toplumun belli bir miktar soyut emeğinin kendisinde maddeleşmiş bulunduğu bir başka mal ya da mallar elde eder.

Bunun içindir ki, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, toplumun sahip bulunduğu toplam iş-gücünü güçlüğe uğramaksızın istediği şekilde kullanabilecek hale gel-

diği ölçüde emeğin hangi farklı şekillerde kullanılacağı sorunu önemini kaybeder, asıl önemli olan şey bizatihi bunun miktarı olur. Bu söylenilen doğru ise, emeğin özel ve somut harcanış biçimlerinden soyutlanılarak soyut toplumsal toplam emekten söz etmek asla keyfî görünebilecek bir şey olamaz; aksine, kapitalist üretim biçiminin özüne uygun ve iktisadî analizde farklı emeklerin ve farklı şekillerde harcanan emeklerin bir tek ortak payda-ya indirgenmesini sağlamak gibi bir yararı da olan bir kategoriden söz etmek olur.

Toplumun toplam emeğinin ya da bunun kullanılma-sıyla meydana gelen toplam ürün kitlesinin bir değeri vardır. Bu, toplam emeği meydana getiren bireysel emek-lerin ya da toplam ürün kitlesini teşkil eden bireysel ürün-lerin değerlerinin toplamından ibarettir. Emeğin kendisi de bir mal haline gelmiş bulunduğu için bizim bulmamız gereken şey, genel olarak bir malın değerinin hesaplan-masında ölçünün ne olduğundan başka bir şey değildir.

Bir işin yapılması sırasında iş-gücü dediğimiz ener-jinin harcanması söz konusu olur. Aynı nitelikte iki iş-gü-cünü bir diğeri ile büyüklük olarak ancak bir bakımdan mukayese edebiliriz: harcanma miktarı. Bu miktarı da ancak bir tek şeyle ölçebiliriz: harcanmanın süresi. Bu-nun içindir ki, Marx malın değeri ve bunun ölçüsü hak-kında şöyle der :

«Bir kullanım değerinin ya da kullanıma yararlı bir şeyin, sırf ve ancak, bu şeyde nesneleşmiş, madde hali-ne gelmiş, soyut insan emeği bulunduğu için bir değeri vardır. Öyleyse, bu şeyin değerinin sahip olduğu ve ola-cağı büyüklükler nasıl ölçülür? Bu kullanım değerinde ya

da kullanıma yarayan şeyde varolan değer yaratıcı öz'ün yani emeğin miktarı ile. Harcanan emeğin [yapılan işin] kendisi, kendi devam süresi ile hesaplanır, ve emek harcama süresinin de ölçüsü saat, gün vs. gibi belli zaman parçalarıdır.»³²

İki mal birbirlerinin karşısında farklı kullanım değerleri olarak yer aldıkları halde, bunların bir diğeri ile değiştirilen miktarları aynı değerdendirler. Çünkü, her birinin bu belli miktarlarında aynı miktarda toplumsal emek yer almış bulunmaktadır. Buna göre, bir malın diğer bir malla, diyelim, altınla ifade edilen değişim oranı 1/3 ise, bu, bunların üretimi için harcanan emeklerin, ya da bu emeklerin harcanma sürelerinin, iş-zamanlarının, bir diğerine oranı 1/3 olduğu için, 1/3 olmaktadır. Marx, değer problemini incelerken, bir ilk yaklaşım olarak değişim oranları ile iş zamanı oranları arasında tam ve mutlak bir uygunluk olduğunu varsayar. Gerçek hayatta böylesine tam ve mutlak bir uyuşma olmadığı muhakkaktır. Bunun için, bu ilk genel ve soyut yaklaşım seviyesinden gerçek hayata geçilirken, gerekli değişikliklerle, daha somut seviyelere inilir. Bu ilerde malların değerleri ile piyasa fiyatları arasındaki ilişkileri incelerken ele alacağımız bir konu olduğu için, burada buna sadece işaret etmekle yetiniyoruz.

4. Toplumsal Olarak Gerekli Emek ve Değerin Büyüklüğü

Bizim burada açıklamamız gereken bir başka problem daha vardır. Bir diğerinin karşısında değişim için yer.

(32) K. c. I, k. I, S. 28.

almış iki maldan her biri farklı nitelikte üreticiler tarafından üretiliyor olabilir. Bu malların bir diğeri ile değişim oranını bunların üretimi için harcanmış hangi zamanlar belirleyecektir? Ya da, bir başka ifadeyle, «bir malın değeri onun üretimi sırasında harcanmış emek miktarıyla belirlendiğine göre, bir kimse ne kadar tembel ya da beceriksiz olursa, bunun ürettiği mal..., o malın tamamlanması için o kadar fazla zamana ihtiyaç olacağı için, o kadar değerli»³³ mi olacaktır? Elbette olmayacaktır. Çünkü, bütün malların toplum bakımından ancak ortalama bir değeri vardır. Bu, her mal için gerekli ortalama bir zaman harcaması olması demektir. Marx, buna «**toplumsal olarak gerekli - iş - zamanı**» adını verir ve şöyle tanımlar :

«Toplumsal olarak gerekli çalışma (iş) zamanı, herhangi bir kullanım-değerini toplumun o sıradaki normal üretim şartları altında, toplumun sahip bulunduğu ortalama hüner derecesiyle, ve çalışma yoğunluğuna göre elde edebilmek için harcanması gerekli çalışma (iş) zamanıdır.»³⁴

Toplumsal olarak gerekli emek, bir malın üretimi için harcanacak emeğin miktarı ile ilgilidir; yoksa bunun belli bir fayda ya da kullanım değerinin elde edilmesiyle hiçbir ilgisi yoktur. İleride talep sorunu incelenirken bu nokta daha geniş bir şekilde tartışılacaktır.

Görülüyor ki, bir malın bireysel değeri ile toplumsal değeri her zaman zorunlu olarak aynı olmayabilir. Belli bir malın toplumsal değeri, bu mal türü için gerekli top-

(33) Ibid., S. 28-9.

(34) Ibid., S. 29.

lumsal ortalama iş-zamanına göre bulunan değeridir. Bireysel değeri ise, malın üretimi için bilfiil harcanmış iş-zamanına göre söz konusu olan değeridir. Bu durumda bazı malların tam toplumsal ortalama kadar, bazılarının bundan daha fazla ya da az bir zamanda üretilebilecekleri açık bir şeydir. Ama ne olursa olsun, bunların diğer bir malla değişimi söz konusu olduğunda geçerli olacak değerleri bireysel değerleri değil, fakat toplumsal değerleridir.

Yukarıdaki örnekte bir değeri ile değiştirilen iki malın, örneğin altınla ifade edilen, fiyatları 1 ve 3, değişim oranları da 1/3 di. Bu oranın malların üretimi için harcanan emeklerin harcanma süreleri arasındaki orana tekbül ettiğini ifade etmiştik. Bu ifadenin doğruluğu harcanan emeklerin bir diğerinden farksız ya da aynı nitelikte emekler olmaları varsayımına dayanır. Bütün emeklerin aynı nitelikte olmadıkları, birbirlerinden farklı oldukları açık bir şeydir. Bu durum ilk bakışta karşımıza büyük bir güçlük çıkarıyormuş gibi görünür. Marx, bu güçlüğü, emeği «**basit emek ve karmaşık emek**» diye ikiye ayırarak, ortadan kaldırır. «Her sıradan insan..., ortalama olarak, özel bir gelişime uğramaksızın, kendi yaşıyan organizmasında sahip bulunduğu basit iş-gücünü...»³⁵ harcıyarak bir iş yaptığı zaman basit emek harcamış olur. Basit emek, toplumsal olarak ortalama nitelikte emektir.³⁶ Karmaşık emeğe gelince, «karmaşık emek, sadece **güçlendiril-**

(35) Ibid., S. 37-8.

(36) K. c. I, k. 2, S. 90. «Farklı ülke ve farklı kültür dönemlerinde, gerçi **basit ortalama-emek**'in kendisi de değişir; bununla beraber, belli bir toplumda veridir, değişmez.» K. c. I, k. 1, S. 38.

miş ya da birçok katına çıkartılmış basit emek demektir ki, bunun sonucu olarak, küçük miktarda bir karmaşık emek daha büyük miktarda bir basit emeğe eşit olur.»³⁷ Çünkü, «toplumsal ortalama emeğe göre daha yüksek, daha karmaşık sayılan emek, kendisi için daha yüksek öğretim ve eğitim masrafı yapılmış, üretimi daha fazla iş-zamanı almış ve bunun için de basit iş-gücünden daha yüksek bir değeri olan bir iş-gücü harcamasıdır. Bu gücün değeri daha yüksekse, bunun harcanması da, dolayısıyla, daha yüksek bir emeğin tüketilmesi demektir; ve, bunun için de bir ve aynı zaman aralıklarında, bu aynı güç nispi olarak daha yüksek değerlerde maddeleşir.»³⁸ Basit emeğe hünersiz (kalifiye olmayan), karmaşık emeğe hünerli (kalifiye) emek de denir. Buna göre, karmaşık ya da hünerli emek, hüner kazanmış, hüner edinmesi sağlanmış basit emektir.

Bir kimsenin (üretici ya da işçinin) emeği, onun yaptığı ya da çalıştırıldığı işe göre basit veya karmaşık emek sayılır. Sadece basit emek harcanmasını gerektiren bir işi herkes yapabilir; buna karşılık bazı işleri ancak hünerli işçiler yapabilir.

Basit ve karmaşık emekler üzerindeki bu açıklamalarımızdan anlaşılabilceği gibi, «üstün (hünerli) işçi, üretim sırasında sadece kendi emeğini (öğretim ve eğitimin olmaması halinde bunun basit emek niteliğine sahip bulunduğunu varsayabiliriz) değil, fakat aynı zamanda dolaylı olarak daha üstün prodüktiviteli bir işçi haline gelmesini sağlayan öğretmenlerinin, bir kısım emeğini de

(37) Ibid., S. 38.

(38) K. c. I. k. 2, S. 90.

harcar. Bir işçinin üretken (faal) hayatı, diyelim 100.000 saat olsa, ve eğitimi için 50.000 saatlik basit emek (eğitim süresince işçinin kendisinin harcadığı çaba bunun içinde yer almaktadır) harcansa, bu durumda onun her bir saatlik emeği birbuçuk saatlik basit emek olur.»³⁹

Fakat ne var ki, emeğin karmaşık emek oluşu sadece eğitimden ileri geliyor olmayabilir. Sweezy'nin de belirtmiş olduğu gibi, «burada iki farklı durum söz konusu olabilir: hünerli işçi, ya üstün doğal yeteneğe sahip bulunduğu, ya da üstün eğitim görmüş olduğu için daha etkindir.»⁴⁰ Marx, bunlardan ikinciye gözönünde bulundurmuştur. Sweezy, birinci durumu açıklamak için ikincisinden daha fazla güçlkle karşılaşılacağını göstermiştir.

Onun probleme bulduğu çözüm şudur: «İki işçi arasındaki fark bir doğal yetenek sorunu ise, çalıştırıldığı üretim işi ne olursa olsun, kural olarak, daha hünerli olan işçinin üstünlüğü kendisini ortaya koyacaktır. Bundan dolayı, iki işçi arasında nicel bir eşitlik ilişkisi kurabilmek için yapılması gereken tek şey, bunları bir ve aynı üretim işinde çalıştırıp nispî etkinliklerini düpedüz fizik (büyük-lükler) olarak bulmaktan ibarettir. Bulunması gereken oran bir kere bu şekilde saptanınca, söz konusu işçilerin bir endüstriden diğerine geçmekte ne derecede serbest olduklarına bakılmaksızın, bu oran iki tür emeği değer-yaratıcısı olarak ortak bir paydaya indirgemekte kullanılabilir. Yüksek derecede bir emek seyyaliyetinin yerleşik ve

(39) Sweezy, op. cit., S. 43.

(40) Ibid., S. 43.

kararlı olgu haline gelmiş bulunduğu bir toplumda problemin bu çözümünde sun'i sayılacak hiç bir şey yoktur.»⁴¹

Bütün bu açıklamalardan şu sonucu çıkarabiliriz : emeğin farklılığına sebep olan şey ne olursa olsun, farklı emeklerin ürünleri olan mallar arasında değerlerinin aracılığı ile, belli miktarlarda basit emek ihtiva eden şeyler olarak, piyasada belli eşitlik ilişkileri kurulur.⁴² Aslında aralarında değer ilişkisi kurulan şeyler malların üretimini sırasında harcanan farklı emeklerin belirli miktarlarıdır. Bu iş piyasada olduğu ve emekler arasındaki ilişki mallar arasında kurulan ilişki imiş gibi görüldüğü için, farklı emeklerin basit emeğe indirgenmesi açıkça görülür bir şey olmadığı gibi, zaman içinde oluşan bir sürecin sonucudur. Marx bunu şöyle belirtmiştir: «Farklı emek türlerinin, ölçü birimleri olarak, basit emeğe indirgenmesindeki çeşitli oranlar, üreticilerin gerisindeki bir toplumsal süreçle belirlenir ve bu yüzden onlara örf ve adetten gelen bir şeymiş gibi görünür.»⁴³

Gerçek hayatta emekler arasındaki farklılaşmayı doğuran şartlardan soyutlanmanın teorik bakımdan mümkün olması dolayısıyla, Marx, «sırf sadelik amacı ile, bun-

(41) Ibid., S. 43.

(42) Marx bunu şöyle ifade etmiştir: «Bir mal karmaşık bir emeğin ürünü olabilir; ne var ki, **değerli** bu malı basit emeğin ürününe indirgediği için, malın, bu yoldan, basit emeğin belli bir miktarına eşitlenmesi sağlanmış olur.» K. c. I, k. I, S. 38.

(43) Ibid., S. 38 «Yetenek ve eğitimin doğduğu etki kendisini ancak yavaş olarak ve tam olmayan bir şekilde, ve çok ke-re de açıkça görülemeyen biçimlerde duyurur.» Sweezy, op. cit., S. 43.

dan sonra her türden iş-gücünü doğrudan doğruya hünersiz basit iş-gücü sayacağız, böyle hareket etmekle kendimizi, sırf, indirgeme zahmetinden kurtarmış olacağız,» der.⁴⁴ Biz de, bundan böyle emekten söz ettiğimiz zaman, hünersiz basit emeği kastediyor olacağız.

III — ARTIK - DEĞER TEORİSİ

1. Artık-Ürün ve Artık-Değer

Toplum kendisini meydana getiren ve üretim faaliyetini yürüten bireylerin en zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek üretim miktarını aşan bir seviyede üretimde bulunabilecek bir gelişme aşamasına ulaştığında, bir üretim fazlasına sahip olur. Bu fazlaya toplumun **artık-ürün**'ü diyebiliriz.

Artık-ürün elde edilebilmesi ve bunun miktarca artması emeğin verimliliğinde bir yükselmenin sonucu olabilir. Çünkü, verimlilikte meydana gelen artış, tatmin edilmeleri mutlak gerekli olan ihtiyaçların giderilmesini sağlayan ürünlerin üretimi için daha az iş-zamanı harcanmasını mümkün kılar. Bir günde, bir haftada veya diğer bir süre içinde üretim faaliyetine verilen zaman, yani çalışma ya da iş-zamanı, aynı kalıyorsa, bu durumda, artık-ürün üretimi için harcanabilecek iş-zamanı parçası (buna **artık-iş-zamanı** diyebiliriz) büyümüş olur.

Toplumsal fazla ya da artık-ürünün (veya artık-emeğin) kime ait olacağı, toplumun belli bir gelişme dönemindeki toplumsal üretim ilişkilerine göre belirlenir. Söz ko-

(44) K. c. I, k. I, S. 38. Sweezy, op. cit., S. 44.

nusu artığın başkalarına ürün olarak mı yoksa belli bir iş-zamanı süresince harcanacak emek olarak mı bırakılacağı da yine belli bir durumdaki üretim güçlerine ve üretim ilişkilerine bağlı bulunur. Ancak şurası belirtilmek gerekir ki, artığın başkalarına şu ya da bu biçimde bırakılmasının meselenin özü bakımından bir önemi yoktur. Üretim güçlerindeki gelişme, bir yandan, artığın miktarını büyütürken, öte yandan, bunun hem kime ait olacağını hem de ne şekil olacağını tayin edecek toplumsal şartları, yani üretim ilişkilerini, birlikte belirler.

İnsan emeği (veya bunun ürünü) tarih içinde çeşitli biçimlerde harcanmış (üretilmiş) ve buna farklı şekillerde sahip olunmuştur. Örneğin, köleliğe dayanan toplumda kölenin bizzat kendisi bir başkasına ait olduğu için, onun bütün zamanına ya da bu zamanın harcanmasıyla elde edilen ürünün tamamına kölenin sahibi el koymuştur. Burada artık-ürün veya artık-iş-zamanı açık olarak görünmez. Buna karşılık feodal toplum düzeninde bir kısım insanın ürettikleri ürünün veya harcadıkları iş-zamanının bir parçasına diğer bir kısım insan tarafından el konulması olayı apaçık görünür. Kapitalist toplumda bu olay son derece karışık ve kolayca görülmeyen bir şekle bürünür. Bunun sebebi, emeğin burada ücretli-emek şeklini almış olmasıdır. Böylece, sözü artık- değere getirmiş bulunuyoruz.

Görölmüş olduğu gibi, çalışan kimsenin kendisi için değil de bir başkası için harcamak ya da üreticinin kendisi için değil de bir başkası için üretmek zorunda kaldığı bir artık-iş-zamanı, ya da artık-ürün, belli bir gelişme aşamasına varıldıktan sonra, her zaman mevcut olmuştur. Bunun içindir ki, kapitalist dönemi kendisinden önceki ve

sonraki dönemlerden farklılaştıran şey, kapitalist toplumda daha öncesine oranla boyutları büyümüş olarak elde edilen artık-ürün değildir. Bunun üretiliş biçimi, buna nasıl ulaşıldığı ve nasıl el konulduğudur.⁴⁵

Marx, kapitalist üretim biçimini ve buna dayanan toplum düzenini diğer üretim biçimlerinden ve toplum düzenlerinden ayıran **temel farkı** bizatihi iş-gücünün, diğer bütün mallar gibi, alınıp satılan bir mal haline gelmesinde görür.⁴⁶ İş-gücünün mal haline gelmesiyle yeni bir dönem başlar. Bu dönem, **kapitalist** dönemdir.

Kapitalist üretim, **mal** üretimidir. Yalnız mal üretimi değil, aynı zamanda, **artık-değer** üretimidir. Burada ürünler, bir artık-değer elde etmek üzere, mal olarak üretilirler. Başkalarını işçi olarak çalıştıran kimsenin üretim ve tüketim ihtiyaçları ile işçilerin tüketim ihtiyaçları, üretilen malların satış hasılatı ile karşılanır. Böyle olunca, işçilerin buna yetecek büyüklükte bir şey üretmeleri gerekir. Başka bir ifadeyle, işçiler, ilk önce, kendilerinin tükettikleri değere eş bir değer, sonra da kendilerini çalıştıran kimsenin kişisel tüketim ihtiyaçlarını gidermek ve işini büyütmek için kullanacağı bir fazlayı üretmek zorundadır.

(45) «Çeşitli ekonomik toplum şekillerini birbirinden, örneğin, köleliğe dayanan toplumu ücretli-emeğe dayanan toplumdaki ayırdeden şey, sadece, ... artık emeği doğrudan doğruya üreticisi olan kimsenin, işçinin, elinden alma şeklindedir.» K. c. 1, k. 2, S. 123. Sosyalist toplumda artık-değer üretilmez, artık-ürün elde edilir, ve bu, sosyalist üretim biçiminin toplumun bütün kesimlerinde yer ettiği oranda, toplumun bütününe ait olur.

(46) Sweezy, op. cit., S. 56; M. H. Dobb, **Studies in the Development of Capitalism**, Int. Publishers, New York, 1963, S. 7.

lar. Aynı şeyi şöyle de ifade etmek mümkündür: bir kimse, başkalarını, ancak bunlar kendi tükettiklerinin üstünde ve ötesinde kalan ve ona ait olan bir fazla bırakacak büyüklükte bir şey üretebiliyorlarsa, işçi olarak çalıştırır. Demek oluyor ki, üretici-işçi, sadece üretimde bulunmakla kalmaz, aynı zamanda, kendisini çalıştıran kimsenin eline geçen bir 'fazla,' bir 'artık' üretmek zorundadır. Aksi halde, bir kimsenin bir başkasını çalıştırması için bir sebep olmazdı. Böylece meselenin henüz bir yüzünü aydınlatmış oluyoruz: işçi kendisini çalıştıranı kalan bir 'fazla' yarattığı için ve sürece, iş bulur veya işçi olarak çalıştırılır.

Şimdi, bir kimsenin kendi hayatını kazanabilmek için çalışması, nasıl oluyor da, bir başkasının el koyduğu bir 'fazla' nın yaratılması şartının gerçekleştirilmesini gerektiriyor? Onu böyle bir şarta razı olmak zorunda bırakan ya da bazılarını böyle bir fazlayı talep edebilecek duruma getiren şey nedir? Diğer bir ifadeyle, bazı kimseler niye başkaları için çalışmak zorunda kalan işçi, buna karşılık bazıları da bunları kendileri için çalıştırabilen iş-veren durumuna geliyorlar?

Bu soruların cevabı şudur: Toplumda bazı kimseler iş-güçlerini bağımsız üreticiler olarak kendi başlarına kullanabilmelerini sağlayacak olanaktan yoksundur; fakat aynı zamanda diğer bazı kimseler başkalarının iş-güçlerini kendileri için kullanmak olanağına sahiptir.

Bu noktayı iyice anlayabilmek için, kapitalist üretim biçimini basit mal üretimi biçimiyle karşılaştırmamız yararlı olabilir. Basit mal üretiminde her üretici kendi üretim araçlarının (iş-aletlerinin, ham maddelerin vs.) sahibidir. Bundan dolayı, emeğini bir başkasına satmak, yani

bir başkası için çalışmak zorunda olmadığı gibi, emeğinin tam karşılığı kendisine ait olur. Burada hiç kimse için başkasının işçisi veya iş-vereni olmak zorunluluğu ve olanağı yoktur. Buna karşılık, kapitalist üretim biçimi yabancı emeğe, iş-gücünü bağımsız bir üretici olarak kullanarak üretimde bulunabilmelerini sağlayacak üretim araçlarından yoksun hale gelmiş kimselerin emeklerine dayanır.

Kapitalist üretim ilk olarak Batı Avrupa'da başlamıştır. Kapitalist üretim uzun süren bir değişim ve dönüşüm sürecinin ürünüdür. Bu süreç boyunca, çok sayıda insan, bir yandan, daha önceki bağımlılık durumlarından kurtulurken, bir yandan da, kendilerine bağımsız üretici olarak yaşama olanağını sağlayan üretim araçlarını ellerinden çıkarmak zorunda kalmışlardır. Böylece, hür fakat kendi başına iktisadî faaliyet imkânı kalmamış büyük bir insan kitlesi ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak, aynı zamanda, üretim araçları gittikçe kendi ellerinde toplanan ve bunların münhasır tekeline sahip olan bir sınıf meydana gelmiştir. Toplum, esas itibarıyla, iki sınıfa ayrılmıştır: işçiler ve kapitalistler. İşçilerin hayatlarını kazanabilmek için bir tek imkânı kalmıştır: emeklerini üretim araçlarına sahip olan kimselere satmak, yani kapitalistler için çalışmak.

İşçi, şimdi, kendi canlı varlığında meydana gelen iş-gücünün mutlak ve özgür sahibi olmakla beraber, bunu kendi kendine ve kendisi için kullanabilecek durumda değildir. Çünkü, bir kullanım-ya da değişim-değeri üretebilmek için iş-gücünün yanısıra elinde bulunması gereken üretim araçlarının hiç birine sahip değildir. Diğer bir ifadeyle, kendi iş-gücünün kullanım değerini kendisi kulla-

namaz, bunu bir değişim-değeri olarak bir başkasına satmak zorundadır. Böyle olunca, bir ürün nasıl başkalarına satılmak için üretildiği zaman mal haline geliyorsa, bunun gibi işçinin kendi kullanamadığı ve bu yüzden başkalarına satmak zorunda kaldığı iş-gücü de bir mal haline gelmiş oluyordu. İşçi, bundan böyle, ihtiyaç duyduğu tüketim araçlarını elde edebilmek, yani hayatını devam ettirebilmek için, ancak bir tek şey yapabilecek durumdadır: sahip bulunduğu tek malı, yani iş-gücünü satmak. İşçi, şimdi, diğer herhangi bir mal sahibi gibi, bir mal sihibidir : mal-iş-gücünün sahibi.

Şimdi bir de işçinin sattığı malın, iş-gücünün, alıcısını gözden geçirelim. Bu kimse, para ve üretim-aracıları sahibidir. Bunlarla bir mal üretmek niyetindedir. Elinde pamuk, makine, kömür vs. ve para vardır. Ancak, iplik ya da kumaş imal etmek için bunlar yetmez. Pamuk, makine, kömür vs. kendiliklerinden iplik veya kumaş haline gelmez. Bunlarla iplik veya kumaş üretmek için, bir unsura daha ihtiyaç vardır : iş-gücü. Üretim araçları ve para sahibinin bunu da sağlaması gerekir. Bu, onun işçi bulup çalıştırması demektir.

Para sahibi (sanayici) mal üretimini kendisine devamlı iş edinmiş bir kimsedir. O, bunu sürekli bir faaliyet olarak yürütmek zorunda ve arzusundadır. Böyle olunca her zaman ve istediği miktarda iş-gücünü bulabilmesi gerekir. Bol ve sürekli iş-gücü arzı ise, iki şartın gerçekleşmiş olmasına bağlıdır. Bu şartlardan birincisi, işçinin özgür olmasıdır. Bunun da iki anlamı olabilir: bir kere işçi, iş-gücünü satmakta serbest olmalıdır; iş-gücü üzerinde, diğer herhangi bir mal üzerinde olduğu gibi, serbestçe ve dilediği gibi tarassufta bulunabilmelidir; iş-muka-

velesi dışında hiç bir bağla bağlı bulunmamalıdır. Sonra da, iş-mukavelesi ile iş-gücünü ancak belirli ve geçici bir süre için satabilmelidir. Aksi halde, bir kısım iş-gücü üzerinde bazı kimselerin tekele eş bir kullanma hakkı söz konusu olurdu. İkincisi, iş-gücünü satmak için mutlak bir zorunluluk olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, işçi, iş-gücünü kendisi kullanıp kendisi için üretimde bulunmasını mümkün kılacak üretim araçlarına sahip olmamalıdır. Yukarıda, nedenlerine inmeden ve nasıl oluştuğunu incelemenden —çünkü böyle bir araştırma konumuzun dışında kalır— sadece anmakla yetindiğimiz büyük kitlelerin mülksüzleşmesi süreci, bu iki şartın gerçekleşmesini sağlayan ortamı yaratmıştır. İşgücü, satıcının satmak alıcısının almak zorunda oldukları bir mal haline gelmiştir. Buradaki zorunluluk tamamen iktisadî bir zorunluluktur : iş-gücünü, işçi yaşayabilmek için satmak, üretim araçları sahibi üretimde bulunabilmek için satın almak zorundadır.

Bu iki şart gerçekleşip iş-gücü mal haline gelince, bunun alım satımı diğer herhangi bir malın alım satımında uyulan kanunlara, göre olur. Burada yeri gelmişken belirtelim ki, Marx, **Kapital**'in Üçüncü Cildinde piyasa değerini ele alıp incelediği yere kadar, değer tahlillerinde malların değerlerine eşit fiyatlarla alınıp satıldıkları varsayımını yapar. Buna göre, bir mal olan iş-gücü de değerine eşit bir fiyatla alınır ve satılır. İş-gücünün değerini ne olduğunu aşağıda göreceğiz. Burada şimdilik işçinin sattığı malının, iş-gücünün, tam değerini elde ettiğini bilmemiz yeter.

Para sahibinin iş-gücüne elindeki üretim araçları ile bir mal üretmek için ihtiyaç duyduğunu belirtmiştik. Bu-

raya kadarki açıklamalarımızla da para sahibinin iş-gücünü piyasada diğer mallar gibi bir mal olarak bulup satın-alabileceği anlaşılmış oluyor.

Üretim araçları ve iş-gücü satın almış, yani parasını çeşitli mallara yatırmış bulunan bir kimse, bunlarla bir mal üretmek ve bu malı satmak niyetindedir. Malın satışı ile yatırdığı para tekrar kendisine dönecektir. Parayı P, malı M ile gösterirsek, bu süreç kısaca şöyle ifade edilebilir :

$$P - M - P$$

Bir miktar para ilk önce bazı mallara dönüşüyor, sonra bu mallarla üretilen diğer bir mal veya mallar tekrar paraya çevriliyor. Bu son para başlangıçtaki para kadar, ondan az veya çok olabilir. Hiç kimse yatırdığı kadar para elde etmek için bir işe girişmez. Hele bundan azını elde etmeyi aklından bile geçirmez. Onun bir tek amacı olabilir: yatırdığından daha fazla para elde etmek. İşin sonunda ele geçen para başlangıçtaki paradan büyüktür der ve bunu P^* ile gösterirsek, yukarıdaki ifade şu şekli alır :

$$P - M - P^*$$

Başlangıçta bazı ürünlerden (mallardan) belli bir miktar satın alınmış, bunlar kullanılarak diğer bir ürün-den (maldan) belli bir miktar üretilmiştir. Bunların para ile ifade edilen değerleri arasında, $P^* - P$ büyüklüğünde, bir fark meydana gelmiştir. İşte **artık-değer** denilecek şey budur. Bu **değer fazlası** iş-gücünün kullanılması ile yani işçinin çalıştırılması ile elde edilir. Çünkü marksist değer teorisinde değer bir tek kaynağı vardır, iş-gücü veya

MARKSİST DEĞER TEORİSİ

emek. İşçi, para sahibinin sağladığı üretim araçları ile çalışır ve üretimde bulunurken, bunlara kendi çalışması ile yeni bir değer katar. Elde edilen ürünün (malın) değeri = «kullanılan (yani fiilen tüketilen) üretim araçlarının değeri» a r t ı «işçinin kattığı yeni değer» dir. İşçi kattığı değerın hepsini kendisi alamaz; bunun bir kısmını para sahibine bırakmak zorundadır. Artık-değer dediğimiz işte bu, para sahibine bırakılan, kısımdır. Para sahibi bir artık-değer elde etmeyecek olsa, bir işe girmez, ve dolaşısıyla işçi iş bulamaz. Para sahibi zaten daha önce başkalarının yaratmış oldukları artık-değerlere sahip olmanın yolunu bulmuş ve halen başkalarını kendisine bir artı bırakarak bırakacak şekilde çalıştırabilecek durumda olan bir kimsedir. Yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığımız gibi, her ikisinin de durumu aynı objektif şartların ürünüdür. Bu şartlar içinde, artık-değerın nasıl meydana geldiğini ve nasıl sahip olunduğunu aşağıda açıklamaya çalışalım. Bundan evvel sermaye ve kapitalisti görmemiz ge-

Sermaye ve Kapitalist

Üretim yapılımasını mümkün kılan üretim araçları her zaman sermayeye olmamıştır. Bu, sermaye sahipleri tarafından üretilen değerlerdir. Her zaman ki...

Kişiler üretim faaliyetini yapabilecek üretim araçlarına sahip olan bir kapitalist olarak üreticinin de sermaye...

Sermaye denilince, akla «yeni ham maddeler, yeni iş araçları ve yeni tüketim araçları üretmek için yararlanılan ham maddeler, iş-aracıları ve her türlü tüketim araçları» gelir.⁴⁷ Ham maddeler, iş-aracıları, tüketim araçları vs. gibi şeyler, ya da bunları temsil eden para, ancak bir başkasının artık-emegine, veya bu artık-emekle üretilen artık-değere el koyma aracı haline geldikleri zaman, sermaye, sahipleri de kapitalist olurlar. Diğer bir ifadeyle, bunların veya bunları satın almada kullanılan paranın sermaye olabilmesi için, sadece üretimi gerçekleştirmeye yaramaları yetmez, sahipleri için artık-değer elde etme aracı olmaları gerekir.

Sermaye, belli bir gelişme döneminin, yani sözü edilen şeylerin başkaları tarafından üretilen bir artık-değerin el de edilmesine aracılık etmelerine elverişli şartların ortaya çıktığı bir dönemin ürünüdür. Bunu ifade etmek üzere Marx şöyle der :

«Bir zenci, bir zencidir. Zenci, ancak belirli şartlar içinde köle olur. Bir pamuk iplik makinesi, pamuk ipliği imal etmek için kullanılan bir makinedir. Bu, ancak belirli şartlar içinde sermaye haline gelir. Bu şartlar dışına çıkılsın, makine, altın kendiliğinden ne kadar para değilse, ya da şeker kendiliğinden ne kadar şeker-fiyatı olamazsa, o kadar sermaye olmaktan çıkar... Sermaye bir toplumsal üretim ilişkisidir. Tarihî bir üretim ilişkisidir.»⁴⁸

(47) Bak. *Wage Labour and Capital*, Kesim III.

(48) *Ibid.*, S. 47-8. Biz yukarıdaki pasajı, eserin Almanca aslında (*Lohnarbeit und Kapital*) ifade edildiği şekline göre verdik. K. c. I, k. 5, S. 283, dip not 187.

Burada sözünü etmekte olduğumuz sermaye sanayi sermayesi, artık-değer de sanayi faaliyeti yoluyla elde edilen artık-değerdir. Sanayici kapitalist,⁴⁹ başkalarının artık-emeğine el koyan bir dizi artık-emek avcısının son halkasıdır. Sanayici kapitalistten önce gelen ve sanayici kapitalistin kısmen aralarından çıktığı sermaye sahipleri tüccarlar ve lonca ustaları idi.⁵⁰ Ne var ki, bunlar yolunu hazırladıkları sanayi kapitalisti kardeşleri kadar şanslı değillerdi. Çünkü, «...lonca kanunları, bir lonca ustasının çalıştırabileceği kalfa ve çırak sayısını sıkı sıkıya sınırlandırarak, onun bir kapitalist haline gelmesini önlemişti. Bundan başka, lonca ustası, kalfa ve çırakları sırf ve ancak kendisinin usta olduğu zanaat kolunda çalıştırılabiliyordu.»⁵¹ Böylece, nispeten büyükçe bir sermaye biriktirmek küçük imalatçı için fiilen imkânsızdı. Oysa, «para ve mal sahibinin ilk defa ve fiilen bir kapitalist haline gelmesi, üretim faaliyeti için yatırılan asgarî meblâğın orta çağların azamî meblâğını büyük ölçüde» aşmasını gerektiriyordu.⁵² Tüccara gelince, o, «... varlığına zanaat ürünlerinin satışına aracılık eden bir kimse olarak» göz yumulan bir «asalak» durumunda idi, sermayesi dolaylı bir şekilde meydana geliyordu. Aradaki küçük imalatçıları aşıp doğrudan doğruya işçi çalıştıramıyordu. Çünkü, «loncalar, karşılarında yer alan ve sermayenin biri-

(49) Burada kısaca, ve asıl önemli kesim olduğu için, sanayiden söz ediyoruz. Aslında, artık-değer yaratıcı her faaliyet bir sanayi faaliyeti gibidir. Örneğin, «'kategorik' anlamda çiftçi, bir fabrikatör kadar sanayici kapitalisttir.» K c. 1, k. 5, S. 207, dip not 169.

(50) Bunların yanı sıra tefeciler de vardır.

(51) K. c. 1, k. 3, S. 83.

(52) K. c. 1, k. 2, S. 267.

cik serbest şekli olan tüccar sermayesinin loncalara her türlü el atma teşebbüslerine titiz bir kıskançlıkla karşı durmuştu. Tüccar her türlü malı satın alabiliyor... ama emeği mal olarak satın alamıyordu.»⁵³ Bu şartların yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla birlikte, yabancı emeğe istenildiği miktarda sahip olabilmek imkânı doğdu ve sermaye modern anlamda sermaye haline geldi. Böyle bir gelişme olmadan kapitalist üretim başlayamazdı.

Tüketim araçlarını kendisi sağlayabilen ve kendi üretim araçları ile üretimde bulunan bir kimse işçi de değildir, kapitalist de değildir; amacı mal üretmek, bunu paraya çevirmek, eline geçen para ile tekrar üretimde bulunabilmek için gerekli üretim ve tüketim araçlarını satın almak olan bir küçük bağımsız üreticidir. Bağımsız küçük üretici, tabir caizse, kendi kendisinin iş-vereni olan bir işçi gibidir. Bir değer yaratır, fakat bir başkası hesabına çalışan bir işçinin yarattığı anlamda artık-değer yaratması söz konusu değildir. Bunun bir adım ilerisinde, birkaç kişi çalıştırmakla beraber, kendisi de henüz işi bırakmamış diğer bir küçük üretici tipi yer alır. Böyle bir kimse, «çalıştırdığı işçi gibi, üretim sürecine doğrudan doğruya katılabilir; ama, o, bu durumda, ne işçi ve ne de kapitalisttir, ikisi arası bir şey, bir 'küçük patron'dur.»⁵⁴ Burada bu küçük patronla işçileri arasında gerçek bir işveren-işçi ilişkisi vardır, ve bir miktar artık-değer elde edilmesi söz konusudur. Ele geçirdiği artık-değer bir birikime imkân verdiği veya kredi yoluyla ilâve sermaye bulabildiği takdirde, ve aynı zamanda malını sürmekte ve yeni işçiler

(53) K. c. 1, k. 2, S. 37; k. 3, 83.

(54) K. c. 1, k. 2, S. 266.

bulmakta güçlükle karşılaşmıyorsa, bu kimse işini b y t-
mek yani daha fazla işçi çalıştırmak ve dolayısıyla daha
fazla artık-değer elde etmek ister. Burada, kendisinin ar-
tık üretim faaliyetine bilfiil katılmasına lüzum kalmıya-
cak derecede başarılı olduğu zaman, küçük patron, bir
küçük kapitalist haline gelmiş olur. Bundan böyle faali-
yetinin bir tek amacı vardır : durmadan daha fazla artık-
değer elde etmek, sermayesini durmadan büyütmek ve
gittikçe daha büyük bir kapitalist haline gelmek.

Basit mal üreticisinin amacı mal üretilip mal ile de-
ėiřtirmek iken, kapitalistin hedefi parasını, mal üreterek,
daha çok para haline getirmektir. Basit mal üretiminin
amacı, başka kullanım değerleri ile değiştirilmek üzere,
kullanım değeri üretmek iken, kapitalist  retimnin hedefi
daha çok değişim değeri, yani bizatihi değer, yaratmaktır.
Birinde mal amaç, para araç, diğerinde para amaç, mal
araçtır. İşte bunun içindir ki, kapitalist parasını durma-
dan mallara yatırır, bunları başka mallara dönüştürür, bu
yeni malları tekrar paraya çevirir, ve bu süreci durmadan
devam ettirir. Kapitalist  retim biçimini, kapitalist  reti-
mi yürüten kapitalisti ve sermayesini diğer üretim biçim-
lerinden, diğer üretici ve bunların üretim ve tüketim araç-
larından ayıran can alıcı özellik işte burada yatar.⁵⁵ Marx
bunu şöyle belirtmiştir :

 Basit mal dolaşımı M—P—M, yani satın almak için
satmak, dolaşımın dışında olan bir nihai amaca, yani kul-
lanım değerlerinin elde edilmesine, ihtiyaçların giderilme-
sine, aracılık eder. Paranın sermaye olarak dolaşımı P—

(55) Bak. Sweezy, op. cit., S. 58.

M—P ise, aksine, bizatihi ve başlı başına amaçtır; çünkü, değerinin büyümesi, kendisine değer katması, ancak bu durmadan yenilenen hareketle olur. Bunun içindir ki, sermayenin hareketinin sınırı ve sonu yoktur.

«Para sahibi, bu hareketin bilinçli temsilcisi olarak, kapitalist haline gelir. Kapitalist, daha doğrusu kapitalistin kesesi, paranın çıktığı ve dönüp geldiği noktadır. Dolaşımın nesnel temeli veya kaynağı yani değer büyümesi, kapitalistin özel amacıdır; ve gittikçe daha fazla zenginliğe sahip olmak onun faaliyetinin tek dürtüsü (müşevviki) haline geldiği ölçüde, o, bir kapitalist olarak yani kişilik kazanmış ve bilinç ve irade ile bezenmiş sermaye olarak, bir görev kazanır ve iş görür. Demek oluyor ki, kullanım değerine kapitalistin asla gerçek amacı gözüyle bakılamaz. Herhangi bir tek alışverişte sağlanan kâr (kanzanç) için de aynı şey doğrudur; kapitalistin amacı, sadece durup dinlenmek bilmeyen, sonu gelmeyen, kâr sağlama sürecidir. Bu sonsuz zenginlik hırsı, bu hırslı değişim değeri avcılığı, kapitalist ile servet biriktiricide (iddiharcıda) ortak bir niteliktir; ne var ki, servet biriktiricisi sadece kaçık bir kapitalist iken, kapitalist aklı başında bir servet biriktiricisidir. Servet biriktiricisinin parayı dolaşımdan alıkoymak varmak istediği değişim değerini durmadan artırmak hedefine akıllı ve zeki kapitalist parayı dolaşıma durmadan yeniden atarak ulaşır.»⁵⁶

3. Kapitalist Ekonomide Artık Değerin Meydana Gelişi :

Kapitalist, parasını daha çok para haline getirmek, yani sermayeye dönüştürmek, ve bundan sonra sermayesi-

(56) K. c. 1, k. 2, S. 19-21.

ni daha da büyütmek için, piyasadan bir takım mallar alır; bunlarla bir takım başka mallar üretir; bu yeni malları piyasada satar. Satıştan eline geçen para başlangıçta yatırmış olduğu paradan daha fazladır. Böyle olması da gerekir. Aksi halde yaptığı işin anlamı olamaz.

Kapitalistin piyasadan aldığı mallar bina, makine, ham madde vs. gibi üretim araçları ile iş-gücüdür. Sattığı mallar ise, tüketim veya kullanıma hazır tüketim veya üretim araçları ya da başka tüketim veya üretim araçlarının üretiminde kullanılan yarı işlenmiş veya henüz işlenmemiş ham maddelerdir. Gerek aldığı gerek sattığı malları kapitalist piyasada cari fiyatlarla alır ve satar. Marx'ın bu fiyatları malların tam değerlerine eşit farzettğini daha önce belirtmiştik. Böyle olunca, kapitalist aldığı mallar için tam değerleri kadar para ödemiş, sattığı mallar için tam değerleri kadar para elde etmiş demektir. Eline geçen para, P^* , daha önce elinden çıkan paradan, P , büyükse, yani $P^* > P$ ise, iki para miktarı arasındaki fark, $P^* - P$, nereden gelmektedir?

Kendisine yüz liraya mal olmuş bir ayakkabıyı kunduracı, normal şartlar altında, ancak yüz liraya satabilir veya yüz lira değerindeki bir başka malla, örneğin bir gömlekle, değiştirebilir.⁵⁷ Burada mal dolaşımına iki yüz lira değerinde mal girmiş ve ikiyüz lira değerinde mal çıkmıştır. Taraflardan ne biri ne diğeri için bir değer fazlası söz konusu değildir.

(57) «Malların değişim süreci, normal olarak, eş-değer şeylerin değişimini gerektirir.» K. c. I, k. 2, S. 31.

Kunduracının yüz lira değerindeki ayakkabısı ile yüz-elli lira değerinde olan bir pantolon elde edebildiğini düşünelim. Burada her ne kadar kunduracı için elli liralık bir değer fazlası söz konusu ise de, bu kâr, artık-değer değildir; terzinin kaybından ibarettir. Çünkü, bir değer yaratılmamıştır. Bir önceki örnekte olduğu gibi, dolaşıma ne kadar değer girdi ise, (ikiyüzelli liralık), o kadar değer çıkmıştır (ikiyüzelli liralık).

Şu halde, «... eş-değerli şeyler birbirleriyle değiştirildiğinde, bir artık-değer doğmaz, eş-değerli olmayan şeyler birbirleriyle değiştirildiğinde de, yine, bir artık-değer doğmuş olmaz. Dolaşım, ya da mal değişimi, değer yaratmaz.»⁵⁸

Fiyatları yükseltmek suretiyle de açıktan bir kâr sağlanamaz. Çünkü, bütün fiyatlar yükseleceğinden, satıcı olarak kazanılan, alıcı olarak kaybedilir. Sonuç, genel bir fiyat yükselmesi olur; bundan ise kimse bir şey kazanamaz. «Demek oluyor ki, artık-değerin meydana gelişi ve dolayısıyla paranın sermayeye dönüşümü, ... satıcıların malları değerlerinin üstünde» bir fiyatla satmaları veya «alıcıların malları değerlerinin altında» bir fiyatla satın almaları yoluyla da açıklanamaz.»⁵⁹

Şimdi, artık-değer, malların bir diğeriyle değişimi veya satışları sırasında, yani dolaşım alanında, doğmadığına göre, bunun meydana gelişini bir başka yerde aramamız gerekir. Biliyoruz ki, kapitalist piyasadan üretim araçları denilen mallar ve iş-gücü satın alır; bunlarla bir başka mal

(58) Ibid., S. 36.

(59) Ibid., S. 33.

ya da mallar üretir, bu yeni malı veya malları piyasaya getirir satar. Satın aldığı malları değerlerine eşit fiyatlarla alır, sattığı malları değerlerine eşit fiyatlarla satar. Mal satın alırken elinden çıkan para ile mal sattığında eline geçen para arasında artık-değeri temsil eden bir fark vardır. Bu fazla nereden gelmektedir? Bunun kaynağını bulabilmek için piyasadaki satın alınan mallara bakmaktan başka bir yol görünmemektedir. O halde, bu mallara bakalım.

Yeni bir malın üretilmesi bir takım başka malların kullanılmasını veya tüketilmesini gerektirir. Bunların bir kısmı ham madde, yarı işlenmiş madde, yakıt vs. ile makine ve bina gibi şeylerdir. Üretim için bunlar yetmez; işgücü olmadan üretim yapılamaz. İşgücünün dışında kalan bütün mallar, ancak, bir anlamda prodüktiftir: işgücü bunlarla daha büyük miktarda mal üretir. Bunlar olmasaydı üreteceği miktar daha az olabilirdi. Bu, üretim araçları dediğimiz malların fizik anlamda prodüktif olmaları anlamına gelir. Üretim araçlarının kendi değerlerinin üstünde ve ötesinde bir değeri mala aktardıklarını, yani yeni bir değer yarattıklarını, kabul etmek için hiç bir sebep yoktur.⁶⁰

Üretim araçları, olsa olsa, kendi ihtiva ettikleri değeri yeni ürüne aktarabilirler. Bunu, üretim sürecinde, kullanıp yok olan veya şekil ya da mahiyet değiştiren maddeler için kolayca kavrarız. Örneğin, deri ve kösele ayakkabı haline gelirken şekil değişikliğine uğrarlar. Ama, bunların bu sırada, aynı zamanda, değerlerini kendilikle-

(60) Sweezy, op. cit., S. 61.

rinden büyütmelerini sağlayacak «esrarengiz bir kudret»⁶¹ mevcut değildir. Ayakkabıda deri ve köselenin değerleri aynı ve olduğu gibi yer alabilir. Fakat hepsi bu kadar.

Makine ve binalar için de aynı durum söz konusudur. Yalnız bir fark vardır. Bunlar değerlerini yeni ürünlere daha uzun bir dönemde aktarırlar. Değerlerini yeni ürünlere aktarmaları, birbiri peşi sıra gelen bir seri üretim sürecinin kapsadığı şu ya da bu uzunlukta bir zaman içinde olur; diğer maddelerde olduğu gibi, bir tek üretim sürecinde olmaz.

Bizim problemimizde ise yeni değer yaratma anlamında bir prodüktivite söz konusudur. Üretim araçlarının bu anlamda prodüktif olamayacaklarını görmüş bulunuyoruz. Geriye kapitalistin satın almış olduğu son bir mal kalıyor: iş-gücü.

Üretim sürecinde yer alan diğer her mal ürüne kendi değerini aktarırken,⁶² iş-gücü belli bir süre içinde kendi değerinden daha fazla bir değer yaratır. Bu bakımdan üretim araçları ile iş-gücü arasında bir fark vardır. Bu fark, iş-gücünün değer yaratma anlamında prodüktif olmasında aranabilir. İş-gücü bu anlamda prodüktif tek

(61) Ibid., S. 60.

(62) «Üretim aracının kaybedilecek bir değeri olmasaydı, yani kendisi bir insan emeği ürünü olmasaydı, ürüne değer geçiremezdi, ve bu halde üretim aracı, değişim-değerinin meydana gelmesine katkıda bulunmadan, kullanım-değerinin yaratılmasına yardımcı olurdu. Toprak, rüzgâr, su, henüz çıkarılmamış demir, ormandaki kereste vs. gibi tabiatın insan müdahalesi olmadan sağladığı bütün üretim araçları böyledir.» K. c. I, k. 2, S. 102.

üretim unsurudur. Zira, iş-gücü olmadan üretim, üretim olmadan da yeni değer elde edilmesi mümkün değildir. Ancak, problem bununla çözülmüş olmaz.

Bir malın değerinin diğer bir mala aktarılması, bu malın üretim sürecinde kullanılması ya da tüketilmesi yoluyla olur. İş-gücü de, diğer herhangi bir mal gibi, üretim sürecinde kullanım-değeri tüketilen bir maldır. Yeni değer, ürüne iş-gücünün kattığı değer, iş-gücünün tüketimi ile yaratılır. İş-gücünün tüketimi, işçinin çalıştırılması demektir. Öte yandan, «iş-gücünün tüketimi süreci, aynı zamanda, malların ve artık-değerin üretimi sürecidir.»⁶³ İş-gücü tüketilirken bir artık-değer nasıl doğmaktadır? Cevaplandırılması gereken soru budur.

İş-gücü satın almak demek, işçiyi belli bir süre için çalıştırma hakkını elde etmek demektir. Aynı şeyi işçi açısından ifade etmek istersek, şöyle diyebiliriz: İşçinin iş gücünü satması, belli bir ücret karşılığında, bir başkası için belli bir süre çalışmaya razı olması demektir. İş-gücü, diğer her mal gibi, iki değere sahiptir: değişim-değeri ve kullanım-değeri. Ücret, iş-gücünün değişim-değerini temsil eder. Bir malın satışı ile, yani değişim-değerinin satıcısının eline geçmesi ile, malın kullanım-değeri alıcısına ait olur. Aynı şey, bir mal olan iş-gücü için de geçerlidir. Kapitalist işçiye malının, işgücünün, değerini ödemekle, bu malın kullanım-değerini bir süre için elde etmiş olur. İş-gücünün kullanım-değeri kapitalist için işçinin belli bir süre onun hesabına çalışmasıyla gerçekleşir. «İş-gücünün kullanım-değeri ancak daha sonraki bir zamanda bu gücün harcanmasıyla elde edilir.»⁶⁴

(63) Ibid., S. 53.

(64) Ibid., S. 51.

Bir malın değişim-değeri satışla, kullanım-değeri tüketim veya kullanımla gerçekleşir. Malın tüketim veya kullanımı, satıcısını ilgilendirmeyen, alıcısını ilgilendirir. Müşterisinin bisikleti kira ile verip para kazanmak veya işine gidip gelmek ya da gezip dolaşmak niyetiyle mi aldığı, bisiklet satıcısının umurunda değildir. O, yalnız malının değerini elde etmekle ilgilidir, malını verip karşılığında eşit bir değer alıyor mu ona bakar. Daha genel bir ifadeyle söylenecek olursa, «değişim kanunu, eşitliği, sadece, birbirleri karşılığında alınıp verilen malların değişim-değerleri için gerektirir ve şart kılar. Aynı kanun daha baştan itibaren hatta bu kullanım-değerlerinin farklı olmalarını da gerektirir, fakat, bunların ancak alım satım işlemi yapıldıktan sonra söz konusu olan kullanım ve tüketimleriyle hiç bir alışverişi yoktur.»⁶⁵

İş-gücünün alım satımında da bakılacak şey budur. İşçi iş-gücünün değerini tam olarak alıyor mu, almıyor mu? Alıyorsa, değişim kanununa uygun hareket edilmiş, bir mal eş-değerli şeylerle, veya bunları temsil eden belli bir para miktarı ile, değiştirilmiş demektir. Bu durumda, «problemin bütün gerekli şartları karşılanmış ve mal değişimin kanunları hiçbir şekilde ihlâl edilmemiştir. ... Kapitalist, alıcı olarak, her malın tam değerini ödemiştir; değerini ödediği bu mallar pamuk, iğ... ve iş-gücü idiler... Kapitalist pazara geri döner ve, daha evvel alıcı olarak mal almışken, şimdi satıcı olarak mal satar. O,... ipliği, değerinin ne bir pul altında ne bir pul üstünde, tam... değeri ile satar. Ve yine de, başlangıçta dolaşıma soktuğundan ...belli büyüklükte bir fazlayı dolaşımdan çeker.»⁶⁶

(65) K. c. 1, k. 4, S. 144.

(66) K.c. 1, k. 2, S. 86.

Kapitalist işçiyi bir iş-günü için kiralamış olsun. Bu, onun işçinin iş-gücünü bir iş-günü (diyelim 8 iş-saati) boyunca kullanma hakkını elde etmiş olması demektir. İşçi, 8 saatlik sürede kapitalistin üretim araçlarını yeni bir mala çevirir. Bu malların değeri, tüketilmiş bulunan malların değerleri ile işçinin 8 saatlik sürede bu değerlere eklediği yeni değerden meydana gelir. İşçi tarafından yaratılan ve mevcut değerlere eklenen bu yeni değer, iş-gücünün kendi değeri kadar ise, diğer bir ifadeyle, işçiye ödenen ücrete eşit bir değerse, işçi yarattığı değerın tamamını kendisi alıyor, yani 8 saati kendisi için çalışıyor demektir. Bu durumda, kapitalist için işe devamın hiçbir anlamı yoktur. Yok, eğer işçi bundan daha büyük bir değer yaratıyorsa, bu, kendi iş-gücünün karşılığı olan değeri 8 saatten daha kısa bir zamanda üretiyor olması demektir ki, bu da geriye kalan zamanda kapitalist için çalışıyor ve kapitaliste kalan bir fazla yaratıyor olmasından başka bir şey demek değildir. Böyle bir durumun, işçi bakımından, ilk durumdan hiçbir farkı olmamak gerekir. Çünkü, her iki halde de ona iş-gücünün değeri tam olarak ödenmiştir. İş-gücünün kullanılması ile bir fazla yaratılıyor olması, bisiklet satıcısı örneğinde olduğu gibi, işçiyi ilgilendirmemek gerekir. Bununla ilgili olarak Marx şöyle der :

«Kapitalist, mal değişimini yöneten kanunlara uygun hareket etmektedir... Para sahibi, bir günlük iş-gücünün değerinin karşılığını ödemişse, ... iş-gücünün bir günlük kullanımı, yani iş-gücünün bir gün boyunca harcanışı, para sahibine aittir. İş-gücünün bir günlük muhafaza ve bakımının⁶⁷ örneğin sadece bir yarım iş-gününe mal olması

(67) İş-gücünün değerinin diğer mallar gibi üretimi için harca-

iş-gücünün tam bir gün... çalıştırılmasına ve... kullanımı ile bir gün boyunca kendi değerinin iki katı bir değer yaratılmasına rağmen, alıcısı için özel bir şans olmakla beraber, satıcısı için asla bir haksızlık ve adaletsizlik değildir.»⁶⁸

Demek oluyor ki, işçi, bir iş-gününde, kendisine ödenen ve işgücünün değerini temsil eden ücrete eş bir değeri, söz gelişi, 4 saatte üretebiliyorsa, geriye kalan 4 saatte ürettiği değer, artık-değer olarak, kapitaliste kalabilir.

Böylece, artık-değerin üretim sürecinde meydana geldiğini ve iş-gücünün değeri ile iş-gücüne bu değer karşılığında yarattırılan daha fazla değer arasındaki farka dayandığını görmüş oluyoruz. Bunu şöyle de ifade edebiliriz: işçi iş-gününün bir kısmını kendisi için, kendisine verilen ücrete eş bir değer yaratmak için, geriye kalan kısmını kapitalist için çalışır. Marx, iş-gününün işçinin kendisi için harcadığı kısma **gerekli-iş-zamanı** bu zaman boyunca harcadığı emeğe **gerekli-emek**, geriye kalan kısmına **artık-iş-zamanı**, artık-iş-zamanı boyunca harcadığı emeğe **artık-emek** adını verir. Artık-değer, daha önceki üretim biçimlerinde de söz konusu olan artık-emek ürününün kapitalist üretim biçiminde büründüğü şekildir. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, kapitalist üretim biçimini diğer üretim biçimlerinden ayıran şey, istismar olgusu değil, fakat bu istismar olgusunun aldığı şekildir.⁶⁹

nan iş-zamanı ile, ya da bu miktarda bir iş-zamanını ihtiva eden tüketim araçları kitlesi ile belirlendiğini artık-değerin büyüklüğünü incelerken göreceğiz.

(68) K. c. I, k. 2, S. 85.

(69) Bak. Sweezy, Op. Cit., S. 62.

4. Artık - Değerin Büyüklüğü

Sermayenin artık-değer elde etmeye yarayan ve bu maksatla kullanılan bir değerler toplamı olduğunu görmüş bulunuyoruz. Sermaye, yaratılan yeni artık-değerlerle kendisini durmadan büyüten bir değerler toplamıdır. Artık-değer elde edilmesine yarasa bile, bunu gerçekleştirecek yolda kullanılmazsa, bir değer, sermaye olamaz.

Artık-değer üretimi, mal üretimini gerektirir. Mal üretmek için üretim araçlarına ve iş-gücüne ihtiyaç duyulur. Buna göre, mal, ve dolayısıyla artık-değer, üretebilmek için sermayenin bir kısmı ile üretim araçları ve bir kısmı ile de iş-gücü satın almak gerekir.

Üretim sürecinin sonunda bir mal elde edilir. Bu malın değeri, kullanılan üretim araçlarının tüketilmiş bulunan kısımlarının değerleri ile iş-gücünün tüketim sırasında yaratılan yeni değer toplamına eşittir. Üretim araçlarının bir kısmı (ham maddeler, yarı işlenmiş maddeler, yakıt vs.) değerlerini ürüne oldukları gibi, diğer bir kısmı (binalar, makineler vs.) parça parça aktarırlar. Fakat bunların ortak bir yanı vardır: ürüne kattıkları Üretim olayı sırasında bunların değerlerinde bir değişiklik ancak ve yalnız kendi sahip bulundukları değerdir. lik olmaz. Buna karşılık, iş-gücünün tüketimi ile yaratılan yeni değer, iş-gücünün kendi değeri ile artık-değerin toplamına eşittir. İş-gücü, kendi değerinden daha büyük bir değer yaratır.

Bu söylediklerimizi şöyle de ifade edebiliriz : belli bir miktar mal üretildiğinde, bunun değeri kullanılıp tüketilmiş olan üretim araçlarına yatırılmış bulunan sermaye

ye, iş-gücüne yatırılmış sermaye ve artık-değerden meydana gelmektedir. Üretim araçlarına yatırılmış sermaye malda, hiçbir değişikliğe uğramamış olarak, tam kendi büyüklüğüyle, buna karşılık, iş-gücüne yatırılmış sermaye artık-değer kadar büyümüş olarak yer alırlar.

İşte bu can alıcı önemdeki farka dayanarak, **Marx**, sermayeyi ikiye ayırır ve bunlara değişmeyen sermaye ve değişen sermaye der : «... , sermayenin üretim araçlarına, yani ham maddelere, yardımcı maddelere ve iş-aracılarına, çevrilen kısmı üretim sürecinde değer büyüklüğünü değiştirmek. Bunun içindir ki, bu kısma sermayenin değişmeyen kısmı ya da, kısaca, **değişmeyen sermaye (constant capital)** adını veriyorum.»⁷⁰ Buna karşılık, «... sermayenin iş-gücüne çevrilmiş kısmı, üretim sürecinde değerini değiştirir. ... Kendi değerine eş bir değeri yenden-üretir ve bunu aşan bir fazla, bizzat kendisi değişebilen, büyük ya da küçük bir artık-değer üretir. Sermayenin bu kısmı, değişmeyen bir büyüklükten kalkar, durmaksızın değişen bir büyüklük haline gelir. Bundan ötürü de, bu kısma sermayenin değişen kısmı, ya da kısaca **değişen sermaye (variable capital)** diyorum.»⁷¹

Bir malın üretimi için harcanmış değişmeyen sermayeyi *c*, değişen sermayeyi *v*, artık-değeri *s* ile gösterirsek,⁷² malın değerinin aşağıdaki formülle gösterilebileceği açık bir şeydir : bir malın toplam değeri = $c + v + s$.

(70) K. c. I, k. 2, S. 109.

(71) Ibid., S. 109. «İş-gücü, değişen sermayenin üretim süreci sırasındaki şeklidir.» K. c. I, k. 4, S. 151-2.

(72) **Kapitali'n** (1. Cilt) Türkçe çevirisinde (Sol Yayınları, Ankara 1966) bunları sırasıyla *s*, *d*, *a* ile gösterdik.

MARKSİST DEĞER TEORİSİ

Sermayenin değişen kısmı (v) ile iş-gücü satın alınır. Değişen sermaye işçilere ödenen ücrettir. İşçi, iş-günü boyunca $v+s$ büyüklüğünde yeni değer yaratır. $s = 0$ ise, yaratılan yeni değer ancak v kadar olur. Bu durumda, işçi, bütün gün çalışarak ancak kendisine ödenen ücret büyüklüğünde bir değer yaratmış demektir. Kapitalist böyle bir duruma tahammül edemez. Bir artık-değer olmadan kapitalist üretimden bahsedilemez. Bunun için, işçinin yarattığı yeni değerın mutlaka v den büyük olması gerekir.

Bir iş-günü 8 iş-saati ise, işçi bu süre içinde ancak kendisine verilen ücrete eş bir yeni değer yaratıyorsa, işçiden bir artık-değer elde etmek şu üç yoldan biriyle veya bunların şu ya da bu şekildeki bir bileşimiyle mümkün olabilir: 1) iş-günü uzatılabilir; 2) işçinin reel ücreti düşürülebilir; 3) emeğin prodüktivitesinde bir yükselme meydana getirilebilir.

İşçi bir günde 8 saat yerine 10 veya 12 saat çalıştıracak olsa, fazladan çalıştığı 2 veya 4 saat artık-iş-zamanı olur. Onun bu artık-iş-zamanları boyunca meydana getirdiği değer, artık-değeri teşkil eder ve kapitaliste kalır. Marx, bu yoldan elde edilen artık-değere **mutlak artık-değer** adını verir.⁷³

İşçinin çalışma süresi değişmezken, reel ücreti küçülse, yani eskiden tüketebildiğinden daha az tüketimde bulunacak olsa, 8 saatlik süre içinde yarattığı değer, kendisinin ücret olarak elde ettiği değerden daha büyük olur. Bu iki değer arasındaki fark, kapitaliste kalan artık-de-

(73) K. c. I, k. 3, S. 13.

ğeri teşkil eder. Bu durumda 8 iş-saatinin ancak belli bir kısmı gerekli-iş-zamanı, geriye kalan kısmı artık-iş zamanı olur. Reel ücretteki düşme, gerekli-iş-zamanının kısaltılması, ve dolayısıyla de artık-iş-zamanının uzaması anlamına gelir. Reel ücret ne kadar düşerse, artık-değer o kadar büyük olur. Diğer her şey aynı kalırken, işçinin 8 lira olan ücreti 6 liraya düşürülecek olsa, iş-gücünün bir günlük değeri 8 lira olduğu için işçi, iş-gücünün değerini tam alamıyor demektir. Bu durumda, işçinin tüketimi dörtte bir oranında azalır; iş-gücünün yeniden-üretimi normal şekilde gerçekleşemez olur. Bütün malların, ve bu arada iş-gücünün, tam değerine eşit bir fiyatla satıldıkları varsayımı yapılmış olduğu için, Marx, bu yolun pratikteki önemine dokunmakla beraber, teorik bakımdan üzerinde fazla durmaz.⁷⁴ Şimdi, böyle bir «varsayım yapılıncı, iş-gücünün üretimi, yani iş-gücünün değerinin yeniden-üretimi için gerekli iş-zamanı, işçinin ücretinin iş-gücünün değerinin altına düşmesi sebebiyle değil, fakat ancak bu değerın kendisi düşdüğü zaman, azalabilir. İş-gücünün uzunluğu veri olunca, artık-emeğin uzatılması, ister istemez, gerekli-iş-zamanının kısaltılmasından doğar.»⁷⁵ İş-gücünün bizatihi kendi değerinin düşürülmesi veya iş-gücünün değerinin yeniden-üretilmesi için gerekli-iş-zamanının kısaltılması, sözünü ettiğimiz üçüncü yolla, yani emeğin prodüktivitesinde bir yükselme sağlamakla mümkün olur.

(74) Marx şöyle demektedir: «Bu metodun günlük uygulamalarda oynadığı önemli role rağmen, malların, ve dolayısıyla de iş-gücünün, değerlerine eşit bir fiyatla alınıp satıldıkları varsayıldığı için, burada bu metodu konu dışı bırakıyoruz» Ibid., S. 12.

(75) Ibid., S. 12.

MARKSİST DEĞER TEORİSİ

İş-gücünün uzunluğu aynı kalırken, iş-gücünün üretkenliğinde bir yükselme olabilir. Prodüktivitede böyle bir artış, daha iyi üretim araçları ve daha gelişmiş üretim metodları uygulanmak suretiyle gerçekleşebilir. Bunun sonucu olarak, işçi, bir iş-gününde eskisine oranla daha fazla ürün üretebilir. Onun yarattığı yeni değer şimdi, daha fazla üründe maddeleşir, fakat büyüklük olarak aynı kalır. İşçiye eskisi kadar ücret verilir. Bu ücret, onun iş-gücünün değerine eşittir. İşçi, ücretiyle ancak eskisi kadar tüketim aracı satın alabilirse, eskisine oranla daha az iş-zamanında üretilmiş ve bunun için de değeri eskisine oranla düşmüş bir tüketim araçları kitlesi elde ediyor demektir. Böyle bir durum, işçinin tüketim araçlarının fiyatlarının değişmemesi halinde söz konusu olur. Sözü edilen fiyatlarda bir düşme olmazsa, iş-gücünün değeri düşmüş, bunun üretimi için gerekli-zaman kısalmış ve dolayısıyla artık-iş-zamanı ve artık-değer artmış olur. Tüketim araçları fiyatlarında, üretilen ve dolayısıyla arzedilen miktarın artmış olması sebebiyle, bir düşme beklenebilir. Bu düşme, tam prodüktivitedeki artma oranında olabilir, bundan daha az olabilir. Aynı oranda ise, ve ücret aynı kalıyorsa, verimdeki artış tamamen işçinin yararına olur ve onun eline geçer. Daha az ise verim artışında hem işçiler hem de kapitalistler yararlanıyorlar demektir.

Ne var ki, kapitalistin bütün amacı elde ettiği artık-değeri büyütme olduğuna ve o emeğin verimliliğini arttırıcı daha iyi üretim araç ve metodlarını bu amaca ulaşmak için uyguladığına göre, bu iki ihtimal, teorik olarak akla gelse bile, pratikte gerçeklik kazanamaz. Çünkü, bir yandan, daha iyi üretim metodları ve araçları, özellikle

yeni makineler, üretim için gerekli iş-gücü ihtiyacını azaltır, bir kısım işçiyi lüzumsuz hale getirir; öte yandan, iş-gücünün yeniden-üretimi için gerekli üretim araçları kitlesi daha kısa iş-zamanında üretilir ve dolayısıyla daha küçük bir değere sahip olur. Bu durumda, ücretlerin düşmesi daha akla yakın bir ihtimaldir. Ücretlerdeki düşme, prodüktivitedeki artış yüzünden, iş-gücünün bizatihi kendi değerinde meydana gelen düşmeden daha fazla olmayacağı için, işçinin durumunda eskisine oranla bir kötüleşme olmaz. Bu tahlil geçerli ise, emeğin verimliliğinde meydana gelen artışın sonucu şu olmak gerekir: iş-gücünün yeniden-üretimini sağlayan ya da iş-gücünün değerini temsil eden ücretle satın alınan malların üretimi için gerekli-iş-zamanı kısalmış ve dolayısıyla artık-değer üretimi için harcanacak olan bir artık-iş-zamanı yaratılmış olur.

Emeğin prodüktivitesinde meydana gelen bir yükselme iş-gücünün değerinin düşmesine yol açarsa, bundan ekonominin bütün kesimleri yararlanacağı için, toplam artık-değer artar. Ekonominin bazı kesimlerindeki prodüktivite artışı iş-gücünün değerini doğrudan doğruya, bazılarındaki artış dolaylı olarak etkilediği halde, diğer bazılarındaki artışlar iş-gücünün değeri üzerinde hiç bir etki yapamaz. İlk olarak, «iş-gücünün değerini düşürmek için emeğin üretme gücündeki (emek prodüktivitesindeki) yükselmenin, ürünleri ya alışıl原因mış tüketim araçları içinde yer alan ya da bunların yerine geçebilecek olan, endüstri dallarını kavraması gerekir.»⁷⁶ Kendilerindeki prodüktivite artışı iş-gücünün değerini dolaylı ola-

(76) Ibid., S. 13.

rak etkileyen endüstrilere gelince, «... bir malın değeri yalnız ona son şeklini veren emek miktarı ile belirlenmez, bunun kadar o malın üretimi sırasında kullanılan üretim araçlarında mevcut bulunan emek kitlesi ile de belirlenir. Örneğin, bir çift çizmenin değeri, sadece kunduracının harcadığı emekle değil fakat, deri, balmumu, iplik vs. değeri ile de belirlenir. Demek oluyor ki, emeğin üretme gücündeki yükselme ile gerekli tüketim araçlarının üretimi için kullanılan değişmeyen sermayenin maddi unsurlarını, iş araçlarını ve iş malzemelerini, sağlayan endüstrilerin mallarında bunu izleyen bir ucuzlama, aynı zamanda, iş-gücünün değerini de düşürür.»⁷⁷ Oysa, «ne gerekli tüketim araçları üreten ve ne de bunların elde edilmeleri için gerekli olan üretim araçlarını sağlayan endüstri kollarında emeğin üretme gücünün yükselmesi, iş-gücünün değeri üzerinde etki yapamaz.»⁷⁸ Örneğin, işçinin tüketim araçları arasında yer almadıkları için, lüks tüketim mallarının ucuzlamasını sağlayan bir prodüktivite yükselmesinin iş-gücü değerini, biraz önce sözü edilen prodüktivite yükselmeleri gibi, düşürücü bir etkisi olamaz.

Burada şunu da belirtmemiz gerekir : prodüktivite yükselmesi, ürünleri iş-gücü değerini etkilesin veya etkilemesin, bundan yararlanan teşebbüslerin, bundan henüz yararlanamayan teşebbüslere oranla, bir süre için, daha büyük bir artık-değer elde etmelerini sağlar. Çünkü, daha yüksek bir prodüktivite ile çalışan teşebbüsler, diğerlerine oranla, ürünlerini daha ucuza mal ederler. Piyasada bir tek fiyat hüküm sürdüğü ve bu fiyat toplumsal or-

(77) Ibid., S. 134.

(78) Ibid., S. 19.

talama değeri temsil ettiği için, yüksek prodüktiviteli teşebbüslerin mallarının değerleri ile ortalama değer arasında bir fark olur. Bu gibi teşebbüsler, mallarını sürebilmek için, fiyatlarını toplumsal ortalamanın bir miktar altına düşürseler bile, satış fiyatları yine de kendi gerçek fiyatlarından yüksek olur. Bu son ikisi arasındaki fark, bir ekstra kâr olarak bunlara kalır. Diğer bütün teşebbüsler aynı araç ve metodları kullanmaya başlayınca, bu durum devam eder. Endüstrinin bütünü aynı prodüktivite seviyesine ulaşınca, prodüktivitede meydana gelen yükselmenin sonucu, endüstrinin mallarının belli bir miktarda ucuzlaması olur.

Ucuzlamanın artık-değer bakımından etkisinin ne ve nasıl olacağı ise malların mahiyetine bağlıdır.

Genel olarak ifade edilmek gerekirse, «malların değerleri emeğin üretme gücü (prodüktivitesi) ile ters orantılıdır. Mal değerlerine bağlı olduğu için, iş-gücünün değeri de böyledir.»⁷⁹ Emeğin prodüktivitesi yükselince malların, dolaylı olarak da iş-gücünün, değeri düşer. Öte yandan nispî artık-değer, iş-gücünün değerinin düştüğü oranda artacağı için, emeğin prodüktivitesi ile doğru orantılıdır. Prodüktivite yükselince, nispî artık-değer artar. «Bundan dolayı, malları ve malların ucuzlatılması yoluyla da bizzat işçinin kendisini ucuzlatmak için, emeğin üretme gücünü yükseltmek, sermayenin özünde yatan ve devamlı bir eğilimdir.»⁸⁰

Marx, son iki yolla, yani reel ücreti düşürmek ve emeğin prodüktivitesinde bir yükselme sağlamak sure-

(79) Ibid., S. 19.

(80) Ibid., S. 19.

tiyle elde edilen artık-değere **nispî artık-değer** adını verir.⁸¹

İş-günü uzatılarak artık-değer elde edilmesinde, gerekli-iş-zamanı, her ne kadar kısalıyormuş gibi görünürse de, aslında kısalmaktadır. İşçi, örneğin, 8 saat çalışırken, 10 saat çalışmak zorunda kalırsa, iş-gücünün kaynağı olan insan organizması dörtte bir oranında daha fazla yıpratılmış olur. Bu sebeple, bu yolun reel ücreti düşürerek nispî artık-değer elde etme yolundan hiç bir farkı olmamak gerekir. İş-günü uzatılmadan, ve reel ücret görünüşte aynı kalırken, işçi daha yoğun bir şekilde çalıştırılarak da nispî artık-değer elde edilebilir. İş-günü eskisi gibi 8 saat olarak kalır, ve fakat bu süre içinde işçiden eskiden 10 saatte çıkardığı iş kadar iş alınır, yine iş-gücü kaynağı organizma eskisine oranla dörtte bir oranında daha fazla yıpranmış olur. Aslında burada da bir reel ücret azalması söz konusudur. Görülüyor ki, mutlak artık-değer de, esas itibariyle, bir nispî artık-değerdir. Şu halde, artık-değer elde etmenin veya elde edilmekte olanı büyütmenin, gerçekte iki yolu vardır: reel ücreti düşürmek ve iş-gücünün değerini küçültmek Kapitalist gelişmenin ilk döneminde, işçiler henüz örgütlenmemiş oldukları için, reel ücreti düşürme metodu, daha sonraki dönemde, reel ücreti düşürme zorlaşacağı için, iş-gücünün değerini küçültme metodu pratikte daha çok uygulanır. Yukarıdaki açıklamalarımız sırasında, iş-günü belli bir uzunluktadır (8 saat) ve bu süre içinde işçi ancak

(81) «... gerekli iş-zamanının kısaltılması ile,... iş-gücünün iki kısmı arasındaki büyüklük oranında meydana gelen değışiklikten doğan artık-değere nispî artık-değer diyorum.» Ibid., S. 13.

kendisine verilen ücrete eş bir değer yaratmaktadır dedik. Bu ifadenin gerçeği yansıtmak gibi bir niyeti yoktur. Sırf açıklamada basitlik sağlama amacını gütmektedir. Daha önceki incelemelerimizden bildiğimiz gibi, gerçek hayatta böyle bir noktadan hareket edilmez. Çünkü, böyle bir durumda kapitalist üretimden söz edilemez. Kapitalist üretim, işçinin yarattığı yeni değerle kendisine ücret olarak verilen değer arasında, kapitaliste kalan bir farkın meydana gelmesinden sonra başlar. Kapitalist, zaten belli bir büyüklükte mevcut olan bu farkı, biraz evvel incelediğimiz metodlardan yararlanarak, durmadan büyütmeğe çalışır.

Artık-değerin işçinin ürettiği yeni değer ile iş-gücünün değeri arasındaki farka dayandığını görmüş ve bu farkı büyütme için uygulanabilecek metodların, son tahlilde, iş-gücünün değerini düşürmeye ya da küçültmeye yarayan metodlar olduğunu tesbit etmiş bulunuyoruz.

Yukarıdaki incelemelerimiz sırasında, iş-gücü ile ilgili olarak ancak yer yer ve gerekli olduğu kadar açıklamada bulunmakla yetindik. İş-gücü ve değerini şimdi, daha yakından ve daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

İş-gücü nedir ve değeri nasıl belirtilir?

«İş-gücü ya da çalışma-sağlayan-güç dediğimiz zaman, insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım-değeri üretirken kullandığı fizik ve akli yeteneklerinin bütünü anlıyoruz.»⁸² Bu, «fizik ve akli yetenekler»ini kullanabilmesi, insanın her şeyden evvel canlı ve sıhhatli olmasını gerektirir. Şu halde, iş-gücünün üretimi, işçi olarak çalışan insanın varolmasına

(82) K. c. I, k. 2, S. 42.

bağlıdır. İnsan ise, birtakım şeyleri tüketerek varolabilir. Bu tüketilen şeyler, onun beslenme, barınma, giyinme, dinlenme vs. gibi ihtiyaçlarını giderir. Demek oluyor ki, iş-gücünün üretimi, her şeyden evvel fizik anlamında, insanın en gerekli ihtiyaçlarının giderilmesine bağlı bulunuyor. Bunun içindir ki, iş-gücünün değerinden söz edildiği zaman, ilk akla gelmesi gereken şeyler, bu fizik ihtiyaçları gidermeye yarayan tüketim araçlarıdır.

Çeşitli üretim faaliyetleri ,insanın, kısaca iş-gücü adı verilen, fizik ve akli yeteneklerinin farklı biçimlerde kullanılmasını gerektirir. İnsanın, iş-gücünü farklı işlerde kullanabilmesi için, bir takım bilgi ve tecrübeleri sonradan edinmesi gerekir. Bu, tabir caizse, ham haldeki iş-gücünün işlenmesi demektir. Marx'ın ifadesiyle söyleyecek olursak, «genel insan tabiatını belli bir iş-kolunun gerektirdiği maharet ve beceriklilikle donatacak ve gelişmiş ve bir özellik kazanmış iş-gücü haline gelecek şekilde değiştirebilmek için belli bir öğretim ve eğitime ihtiyaç duyulur; bu da ayrıca, şu ya da bu miktarda bir mal-eş-değerine, mal şeklinde masrafa, mâl olur.»⁸³ İş-gücü, daha doğrusu şu ya da bu derecede gelişmiş bir iş-gücü, elde edebilmek için bir takım eğitim ve öğretim giderlerine katlanmak zorunludur. Demek oluyor ki, iş-gücü değeri, ikinci bir unsur olarak, eğitim ve öğretim için harcanan değerleri ihtiva ediyor.

(83) Ibid., S. 48. «İş-gücü için yapılacak öğretim ve eğitim harcamaları, iş-gücüne kazandırılmak istenen hüner derecesine göre, az çok farklı olur. Bu yetiştirme masrafı, olağan basit iş-gücü için yok denecek kadar küçüktür; ve bunun için de, üretimi için harcanmış değerın toplamı içinde olduğu gibi yer almış bulunur.» S. 48-9.

İşçi, yalnız yaşayan bir insan değildir. Bir ailesi vardır. İşçi, ailesini geçindirmek zorundadır. İşçinin bir aileye sahip olması, sermaye için de gereklidir. Durmadan artabilmek için sermaye iş-gücüne muhtaçtır. Oysa, «iş-gücünün sahibi ölümlüdür. ... Yıpranma ve ölüm sonucu piyasadan çekilen iş-gücünün, en azından, aynı sayıda iş-gücü ile devamlı olarak yerinin doldurulması icabeder.»⁸⁴ Yaşlanan veya ölen işçilerin yerini bunların çocukları doldurur. Böylece, iş-gücü piyasasının her zaman yeterli miktarda iş-gücüyle dolu olması sağlanmış olur. Bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı gibi, işçi, sadece kendisini yaşatmaya yetecek bir ücret almaz; ücreti, kendisinden boşalan yeri alacak genç işçilerin meydana gelmesini sağlayacak büyüklükte olur.

Özetlemek gerekirse, iş-gücünün değeri, işçinin, kendisinin ve ailesinin geçimine yetecek bir değerler toplamı ile işçi olarak belli bir derecede hüner kazanması için gerekli eğitim ve öğretim giderlerini temsil eden bir değerler toplamından meydana gelir. Aynı şeyi şöyle de ifade edebiliriz: «İş-gücünün değeri, iş-gücünü üretmek, geliştirmek, muhafaza etmek ve devamını sağlamak için gerekli olan en zaruri şeylerin değeri tarafından tayin edilir.»⁸⁵

Marx, iş-gücünün değerini diğer malların değerinden ayıran bir fark olduğunu belirtir ve der ki: «beslenme, giyim, ısınma, barınma vs. gibi doğal ihtiyaçlar... ülkenin iklim ve diğer doğal özelliklerine göre, değişik olur-

(84) Ibid., S. 48.

(85) Ücret, fiyat ve kâr, S. 62.

lar. Diğer yandan, zorunlu denilen ihtiyaçların giderilme tarzları gibi miktarları da tarihi gelişme derecesinin ürünüdür ve bundan dolayı büyük ölçüde ülkenin uygarlık düzeyine... bağlıdır. Bu demektir ki, iş-gücünün değeri bulunurken, diğer mallar için söz konusu olmayan, bir tarihi ve moral unsur da ise karışmaktadır. Bununla beraber, belli bir ülkede, belli bir dönemde, bir işçi için gerekli ortalama tüketim aracı miktarı bellidir. ve veridir.»⁽⁸⁶⁾

İşçi, iş-gücünü, örneğin, bir gün için satarken, belli miktarda tüketim aracının tüketimiyle meydana gelen bir mal satıyor gibidir. Bunun içindir ki, iş-gücünün değeri üretimi için gerekli tüketim araçlarının değerleriyle belirlenir. Bunların üretimleri için harcanmış iş-zamanı iş-gücünün üretimi sağlayan iş-zamanı olur. Böylece. «iş-gücünün üretimi için gerekli iş-zamanı, bu tüketim araçlarının üretimi için gerekli iş-zamanına» indirgenmiş oluyor.⁽⁸⁷⁾ İşte bu sebeple, «emeğin üretkenliğiyle birlikte değişen, bu tüketim araçlarının değeridir, kitlesi değildir.»⁽⁸⁸⁾

İşçi, malının (yani iş-gücünün) karşılığı olarak eline geçen para (yani ücreti) ile iş-gücünü aynı nitelikte olmak üzere yeniden-üretmesini mümkün kılacak miktarda tüketim aracı satın alabiliyorsa, ücreti iş-gücünün değerine eşit demektir.

Belli bir miktarda tüketim aracı tüketilmekle, belli bir süre boyunca kullanılabilir iş-gücü sağlanır. Ücret, işçi bakımından iş-gücünü bu belli süre boyunca kapita-

(86) K. c. I, k. 2. S. 47-8.

(87) Ibid., S. 47.

(88) K. c. I, k. 4, S. 32.

list için harcamanın kapitalist bakımından iş-gücünü bu belli süre boyunca kendisi için kullanma hakkının karşılığıdır. İşçi, bu süre içinde yeni değer yaratır. Bu yeni değer ücretin temsil ettiği değerden, yani iş-gücünün değerinden, büyüktür. Yeni yaratılan değerle ücret (iş-gücünün değeri) arasındaki fark, artık-değerdir.

Böyle bir farkın olması zorunlu mudur? Zorunlu ise bunun sebebi nedir? Diğer bir ifadeyle, ücret bu farkı gittikçe küçültecek şekilde iş-gücünün değerinden yüksek olabilir mi? Olabilirse, malların değerlerine göre belirlenen fiyatlarla alınıp satılacaklarını ifade eden değer kanununun ne anlamı kalır?

Burada, bireysel kapitalist değil, sistemin bütününe gözönünde bulundurduğumuzu hatırlatmamız gerekir. Daha önce, bireysel kapitalistin işçi çalıştırmasının tek sebebinin artık-değer elde etmek olduğunu, artık-değer elde edemeyecek olsa işçi çalıştırmakta hiç bir çıkarı olmadığını görmüş bulunuyoruz. Ne var ki, bütün kapitalistler artık-değer peşinde oldukları, bu gittikçe daha fazla iş-gücü kullanmayı gerektireceği ve artan iş-gücü arzını aşarak ücreti yükselteceği için, hepsi birden artık-değer elde etmekte güçlükle karşı karşıya gelmezler mi? Burada incelememiz gereken mesele budur.

Sırf basit yeniden-üretimle⁸⁹ yetiniliyor olsa, yani

(89) «... Gelir, kapitalist tarafından... kazanıldığı süre içinde tüketilirse, diğer bütün şartlar aynı kalmak kaydıyla, basit yeniden-üretim meydana gelmiş olur.» K. c. I, k. 4, S. 115.

sermaye birikimi⁹⁰ olmasa, diğer her şey aynı kalmak şartıyla, iş-gücü arzı ile iş-gücü talebi arasında bir dengesizlik doğmasını, böyle bir dengesizlik yoksa, ücretin iş-gücü değerinden sapmasını gerektirecek bir sebep olmaz. Buna karşılık, sermaye birikimi meydana geliyor. sa, farklı bir durumla karşılaşılır. Elde edilen artık-değerin bir kısmı sermayeye dönüşür. İlâve sermayenin bir kısmı değişmeyen, bir kısmı değişen sermaye haline gelir. Şimdi, «belli bir üretim araçları kitlesi ya da değişmeyen sermaye için, ..., daima aynı büyüklükte bir iş-gücü kitlesinin gerekmede olduğunu varsayarsak, bu durumda emeğe duyulan talebin büyüyeceği, ..., açık bir şeydir.»⁹¹ Marx, artık-değer teorisini ücretin iş-gücünün değerini aşmayacağı, bir başka ifadeyle, diğer mallar gibi iş-gücünün değerinin de değer kanununun hükmü altında bulunacağı prensibine dayandırmakla beraber, ücretin iş-gücünün değerini aşma eğilimini gösterebileceğini farketmemiş değildir. Biraz önce kaydetmiş bulunduğumuz varsayımın geçerliliğine bağlı olarak ortaya çıkabilecek yüksek iş-gücü talebinin ücreti yükseltebileceğini açıkça belirtir:

«Sermayenin birikim ihtiyaçları, iş-gücündeki ya da işçi sayısındaki büyümeyi, işçilere duyulan talep bunların arzını, aşabilir, ve bundan dolayı ücretler yükselebilir. Yukarıda yapılmış olan varsayımın devamı halinde, sonunda bu duruma ulaşılması, hatta, zorunludur da.. Her yıl bir önceki yıldan daha fazla işçi çalıştırılacağı için, bi-

(90) «Artık-değerin sermaye olarak kullanılmasına yani elde edilen artık-değerin sermayeye çevrilmesine sermaye birikimi denir.» Ibid., S. 135.

(91) K. c. I, k. 5, S. 10-11.

rikim ihtiyaçlarının normal emek arzını aşmaya başladığı ve dolayısıyla ücretlerin yükselmeye başlayacağı bir noktaya, er geç, zorunlu olarak gelinecektir.»⁹²

Gerçekten, piyasaların gelişmesi, yeni toplumsal ihtiyaçların belirmesi ve böylece yatırım imkânlarının bollaşması ile sermaye birikimi artar. Sermaye birikimi ile birlikte, sermayenin değişmeyen ve değişen kısımları arasındaki orandan bağımsız olarak, iş-gücü talebi yükselir. Daha açık bir ifadeyle, ilâve sermayenin değişen sermaye haline gelen kısmı nispi büyüklük olarak aynı kalmayıp küçülse bile, yatırım alanlarının genişlemiş olması sebebiyle, iş-gücüne olan talep yine de yükselir. Her yeni yatırım için daha az sayıda işçiye ihtiyaç duyulsa bile, yatırım faaliyetindeki canlılık dolayısıyla, ihtiyaç duyulan toplam işçi sayısı artabilir. Böyle bir durumda ücretlerin yükselmesi kaçınılmaz bir sonuç olur.

Ücret yükselmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olacaksa, iş-gücünün değeri için değer kanununun geçerliliğinden bahsetmek imkânsız olur. Böyle bir sonuç ise, Marx'ın teorik sisteminin temelinden yıkılması anlamına gelir. O halde, bu sonucun doğmasını önleyecek bir mekanizmanın olması gerekir Marx'ın sisteminde bu mekanizmayı «yedek sanayi ordusu» veya «nispi artık-nüfus» teorisi sağlar. Bunun ne olduğunu görmeden evvel. Marx'ın kendisinden önceki iktisatçıların (Ricardo dahil) benimsemiş oldukları, ve yanlış olarak Malthus'a mal edildiğini belirttiği, nüfus teorisini reddettiğini belirtelim. Marx, bu teoriyi şöyle tenkit eder :

«Emek piyasası kâh sermayede bir gelişme olduğu

(92) Ibid., S. 11.

için nispî bir aşırı-boşalış kâh bir daralma olduğu için nispî bir aşırı-doluş halinde görünecek şekilde, emek arz ve talebini sermayedeki genişleme ve daralmalarla yani sermayenin her seferindeki ihtiyaç durumuna göre, yönetmek yerine, aksine, sermayenin hareketini nüfusun kitlesinde meydana gelen mutlak değişikliklere bağlıyacak bir kanun, ... modern endüstri için gerçekten güzel bir kanun olurdu. Ne var ki, bu, iktisatçıların yarattıkları bir dogmadır. Bunlara göre, sermaye birikiminin sonucu olarak ücretler yükselir. Yükselen ücretler işçi nüfusun artan bir hızla çoğalmasına yol açan bir saik olurlar ve bu çoğalış emek piyasası yeniden dolup taşındıkça, ve dolayısıyla sermayenin emek erzına oranla yetersiz bir miktara düşmesine kadar devam eder. Bu durumda ücretler düşer, ve bundan böyle madalyonun öteki yüzü söz konusu olmaya başlar. Ücretlerin düşmesi sonucu olarak işçi nüfusu yavaş yavaş azalmaya başlar, ve sermaye işçi nüfusa oranla yeniden bollaşır; ya da, diğer bazıları'nın yaptıkları açıklamaya göre, alçak bir seviyede bulunan ücretler bir ve aynı zamanda işçi nüfusunun büyümesine engel olurlarken, düşen ücretler ve buna uygun olarak işçilerin daha büyük ölçüde istismar edilmeleri birikimi tekrar canlandırıp hızlandırır. Böylece, tekrar emek arzının talebinden daha düşük olacağı, ücretlerin yükselmeye başlayacağı vs. bir durum meydana gelir. Gelişmiş kapitalist üretim için enfes ve güzel bir hareket biçimidir bu.»⁹³

Görüldüğü gibi, burada sermaye birikimi, işçi nüfusta meydana gelen mutlak değişmelere bağlanıyor. Oysa,

(93) Ibid., S. 48-9.

Marx, bu görüşün tam zıttı olan bir görüşü savunur. O, nüfustaki mutlak değişimleri işin içine hiç katmadan birikim olayını ve dolayısıyla bunun ücret üzerindeki etkisini sermayenin kendi bileşiminde meydana gelen farklılaşmanın mevcut işçi nüfusunun bileşiminde meydana getirdiği nispî değişme ile açıklar.

Sermaye birikimi, sermayenin sadece miktar itibarıyla büyümesinden ibaret olan bir süreç değildir. Sermaye büyürken, aynı zamanda, nitel bir değişikliğe de uğrar. Sermayenin değişmeyen kısmı değişen kısma oranla büyür. Bu, daha az canlı iş-gücü (işçi) çalıştırılması, daha çok (değişmeyen sermayenin unsurlarını teşkil eden üretim araçlarında maddeleşmiş) cansız iş-gücü kullanılması demektir. Böylece, «bir yandan, birikimin oluşumu sırasında teşekkül eden ilâve sermaye, kendi büyüklüğüyle orantılı olarak, gittikçe daha az işçiyi kendisine çekerken, öte yandan, devresel olarak ve yeni bir bileşimde olmak üzere yeniden-üretilecek eski sermaye daha evvel kendisi tarafından çalıştırılmakta olan işçilerden gittikçe daha fazlasını iter, kendisinden uzaklaştırır.»⁹⁴ Demek oluyor ki, yalnız ilâve sermaye değil, fakat eski sermaye ile de, daha öncesine oranla daha az işçi çalıştırılıyor. Burada nüfusun mutlak büyüklüğünde⁹⁵ bir değişme olmamakta, iş bulabilen kısım ile işsiz kalan kısım arasında bir oran değişimi meydana gelmektedir.

Marx'ın «yedek sanayi ordusu» veya «nispî artık-nüfus» adını verdiği kitle, tam ya da yarı işsiz kimseler-

(94) Ibid., S. 34.

(95) Ibid., Nüfusun durgun ve hattâ azalma eğiliminde olması halinde dahi nispî artık-nüfus prensibinin geçerliğine zarar gelmez. Bak. Sweezy op. cit., S. 89.

den⁹⁶ meydana gelir. Birikimle birlikte, sermayenin bileşiminde değişken sermayenin aleyhine olan bir değişiklik meydana gelir ve nispî artık-nüfus artar. Böylece, birikim, bir yandan emek talebinin artmasına sebep olarak, ücret yükselmesine yol açacak bir eğilim doğururken, aynı zamanda, bunu önleyecek bir karşı gücü de beraberinde getirir, yani nispî artık-nüfusu arttırır. Yedek sanayi ordusu ile «faal» sanayi ordusu arasındaki rekabet ücretlerin yükselmesini önler. Marx bunu şöyle açıklar:

Yedek sanayi ordusu, faal sanayi ordusu üzerinde duraklama ve orta karar rafah dönemlerinde bir baskı unsuru olur; aşırı üretim ve çöşknlük dönemleri sırasında faal sanayi ordusunun taleplerini dizginler. Demek oluyor ki, nispî fazla nüfus emeğin arzı ve talebi kanununun üzerinde hükmünü yürüttüğü bir temel teşkil eder. Nispî artık-nüfus, bu kanunun hareket alanını sermayenin istismar ve hakimiyet hırsına mutlak surette uygun düşen sınırlar içinde tutar.»⁹⁷

Buna rağmen, ücretlerin yükselmesi ihtimali hiç yok değildir. Yeni piyasaların bulunması ya da yeni yatırım alanlarının ortaya çıkması, sermaye birikiminde olağan üstü bir canlılığa yol açabilir. Bu gibi hallerde, yedek sanayi ordusu, faal sanayi ordusu haline gelir ve ücretlerin yükselmesine karşı bir baskı unsuru olacak durumu kalmaz, Ücretler yükselmeye başlayacağı için, kapitalist sınıfın ele geçirdiği artık-değer, gerçekten, azalabilir. Marx

(96) «Nispî artık-nüfus mümkün olabilecek her şekilde karşınıza çıkar Yarı ya da tam işsiz olduğu bir sırada her işçi bunun içinde yer alır.» K. c. 1, k. 5, S. 55.

(97) Ibid., S. 51.

böyle bir gelişme halinde dahi kapitalistlerin tevekkülle boyun eymek zorunda olmadıklarını, aksine, buna karşı koyabilmek imkânına sahip bulunduklarını belirtir ve der ki: «Bu azalma, sermayeyi besleyen artık-emeğin artık normal miktarda arzedilmez olduğu noktaya ulaşır ulaşmaz, bir tepki meydana gelir: gelirin (revenue) daha küçük bir kısmı sermayeye çevrilir, birikim aksaklaşır ve ücretteki yükselme hareketi bir karşı darbe yer.»⁹⁸

Bireysel kapitalistler, tam rekabet şartları altında, diğer bütün fiyatlar gibi, iş-gücü fiyatını (ücreti) piyasada cari olduğu seviyede kabul etmek zorundadır. Bireysel kapitalistin cari fiyat seviyesi üzerinde tek başına etkide bulunabilmesi söz konusu değildir. Ama, her kapitalist kendi üretim araçlarını ve metodlarını iyileştirerek daha az ücret ödemenin (yani daha az işçi çalıştırmanın) yolunu bulmaya çalışır. Bütün kapitalistler aynı şekilde hareket ettikleri veya hareket etmek zorunda oldukları için, bu davranışlarının toplam etkisi, işsiz sayısını arttırmak, yedek sanayi ordusunu devamlı surette büyütmek ve dolayısıyla ücretlerin yükselme eğilimini devamlı olarak baskı altında tutmak şeklinde sonuçlanır.

(98) Ibid., S. 21. Marx burada, Sweezy'nin de belirttiği gibi, kapitalist sistemin ücretleri düşürmekte yararlandığı ve çok daha zalimce işleyen bir mekanizmaya işaret ediyor: sermaye birikimindeki ani yavaşlama, şiddeti birikimde meydana gelen azalmaya bağlı olarak değişen bir buhrana yol açar. Buhran ve bunu izleyen depresyon ile işsizlerin sayısı artar ve bu yoldan yedek sanayi ordusu tekrar baskı unsuru olarak fonksiyonunu icra edebileceği bir sayıya yükselir. Bak. op. cit., S. 90. Bizim burada, konumuzun dışında kaldığı için, sadece işaret etmekle yetindiğimiz buhran mekanizması için Bak. Ch. IX.

Kapitalistin üretim araç ve metodlarını iyileştirmekte tuttuğu en etkin yol makineleşmedir, yani gittikçe daha fazla işçi yerine makinelere gördürmektir.

Bireysel kapitalistin davranışı açısından bakıldığında, makineleşme, ücretlerin artma eğilimini frenlemekte dolaylı bir yol gibi görünebilir. Gerçekten, bireysel kapitalist, diğer kapitalistlerin de kendisi gibi hareket etmeleri yüzünden doğabilecek sonuçtan haberdar olmayabilir. Ancak, bu, her zaman böyle olmaz. Emekten tasarruf sağlayan makineler, kapitalistlerin ücretlerde herhangi bir sebeple görülmeye başlanan yükselme eğilimine karşı bilinçli olarak kullandıkları bir silâhtır. Makine, kapitalistlerin elinde, nispi artık nüfusu bollaştırmaya yarayan bir araçtır.⁹⁹

-
- (99) Marx, İngiltereden bir örnek vererek, bunu şöyle belirtmiştir: «1849 ile 1859 yılları arasında İngiltere'nin tarım bölgelerinde ücretlerde, ... bir yükselme oldu. ... Bu yükseliş, tarım bölgelerinin fazla tarımsal nüfustan savaşlar dolayısıyla meydana gelen talebin, demiryolları, fabrikalar, madenler vs. inşaatı bakımından muazzam bir ölçüye varan gelişmelerin sebep olduğu olağanüstü bir boşalışa uğramasının sonucu idi... İşçileri yarı aç yarı tok tutmaya ancak yeten bu ücretlerden çiftçiler her yerde... yakınmışlar ve 'London Economist' bile gayet ciddi bir şekilde 'genel ve hatırı sayılır bir yükselme' ('a general and substantial advance') diye söz etmişti. Çiftçiler şimdi ne yapmışlardı? Bunlar, dogmatik iktisatçı kafalarında tasavvur edildiği ve ortalığa sağlık verildiği üzere, tarım işçilerinin, bu parlak ücretlerin sonucu olarak, ücretlerinin tekrar düşmek zorunda kalacağı bir zamana kadar çoğalıp artmalarını mı beklemişlerdir? Çiftçiler, daha fazla makine kullanır oldular, ve göz açıp kapayacak kısa bir zaman içinde işçiler ,çiftçilerin bile yeterli görecekleri bir miktar-

Buraya kadarki incelemelerimizle Marksist iktisadın hayli soyut plânda bir ilk yaklaşım niteliğini taşıyan değer ve artık- değer teorilerini görmüş oluyoruz. Bundan sonraki bölümde gerçeğe daha ileri bir yaklaşım niteliğinde olan üretim fiyatları teorisini inceleyeceğiz. Bu teori, değer ve artık-değer teorileriyle ulaşılmış sonuçlara dayanılarak kapitalist realiteyi daha somut bir seviyede açıklamak amacını güder.

da tekrar bollaştılar. Şimdi tarımda eskisinden 'daha fazla sermaye' vardı ve bu sermaye daha üretken olan bir şekilde yatırılmış bulunuyordu. Böylece emeğe olan talep sadece nispî olarak değil fakat mutlak olarak da düşmüş oluyordu.» K. c. I, k. 5, S. 49-50.

İKİNCİ BÖLÜM

KÂR VE FİYATLAR

IV — ÜRETİM FİYATLARI TEORİSİ

1. Değerlerden Fiyatlara Geçiş

Değerlerin fiyatlara dönüşmesi meselesini incelemeye girişmezden önce, Marx'ın iktisadî tahlillerinde kullandığı ve aşağıdaki incelemelerimiz sırasında çok sözü edilecek olan artık-değer oranı, sermayenin organik bileşimi ve kâr oranı kavramlarını kısaca açıklamamız gerekiyor.

Artık-değer oranı, artık-değerin değişen sermaye ile olan ilişkisini ifade eder. Artık-değer oranı (s') = s/v dir. Marx, aynı şeyi anlatmak üzere, istismar oranı ifadesini de kullanır. Bu sonucu ifade, daha genel bir ifadedir. Artık-değer oranı, bunun özel bir halidir. Bir kimse 8 saat olan iş-gününün 4 saatini kendisi için, geriye kalan 4 saatini bir başkası için çalışıyorsa, gerekli emek olan 4 saatle artık-emeği temsil eden 4 saat arasındaki oran bize istismar oranını verir: $4 \text{ saat} / 4 \text{ saat} = \% 100$ işçi, 1 saatte 2 liralık değer yaratıyorsa, 8 saatte 16 liralık değer yaratır. Bunun 4 satte yaratılan 8 lirası kendisinin öteki 4 satte yaratılan kendisini çalıştıran kimse-nin olmakta ise, bu durumda artık-değer ve artık-değer oranından söz edilir: $8 \text{ lira} / 8 \text{ lira} = \% 100$. Burada da oranın sayısal büyüklüğü aynıdır; çünkü, işçinin kendisi ve başkası için çalıştığı iş-günü parçaları aynı kalmıştır; değişiklik, sadece bunların değer olarak ifade edilmiş olmalarından ibarettir. Biraz evvel işaret ettiğimiz

gibi, bu «iki kavram, yani istismar oranı ve artık-değer oranı, çok kere birbirini yerine kullanılabilir; ancak, birincisi istismarın mevcut olduğu bütün toplumlara uygulanabilen daha genel bir kavram iken, ikincisinin sadece kapitalizme uygulanabileceğini unutmamak gerekir.»¹

Sermayenin organik bileşimi, üretim sırasında harcanan toplam sermaye içindeki değişmeyen sermayenin değişen sermayeyle olan ilişkisini gösteren orandır. Bu ilişkiyi ifade etmek için çeşitli oranlar kullanılabilir; fakat bunlardan en uygun görüneni, değişmeyen sermayenin toplam sermayeye oranı ile gösterilenidir. Sermayenin organik bileşimi $(q) = c / (c + v)$ dir. Bu oran, değişmeyen sermaye ile doğru, değişen sermaye ile ters orantılı olarak değişir. Toplam sermaye aynı kalırken, c nin büyümesi v nin küçülmesi halinde mümkün olur, ve bileşim oranı büyür. Bu aynı miktar sermaye ile daha fazla üretim aracı c ham madde, iş araçları, makine, vs.) ve daha az iş-gücü satın alınması, ve dolayısıyla daha az iş-gücüne daha fazla üretim aracı kullandırarak üretim de bulunulması demektir. Toplam sermaye artarken, değişmeyen sermaye değişen sermayeden daha fazla büyürse, bileşim oranı yine yükselir. Reel ücret seviyesi, emeğin bunu ve değişmeyen sermaye unsurlarının değerlerini etkileyen prodüktivitesi, bununla yakından ilgili bulunan mevcut teknoloji seviyesi ve geçmişteki sermaye birikiminin büyüklüğü gibi çeşitli faktörler sermayenin organik bileşiminin tayininde rol oynarlar. Sermayenin organik bileşiminin malın değeri ve bunun bir parçasını teşkil eden artık-değer bakımından büyük önemi vardır.

(1) Sweezy, op. cit., S. 64.

Aynı ya da farklı iş kollarında faaliyet gösteren aynı büyüklükte iki sermaye, organik bileşimleri farklı ise, bütün ekonomide aynı artık-değer oranının hüküm sürmesi halinde, farklı değerde mallar üretirler. Sermayelerin bileşimlerindeki farklılıkların kâr ve dolayısıyla malların fiyatları bakımından taşıdığı önemi biraz sonra ele alacağız.

Elde edilen toplam artık-değerin harcanan toplam sermayeye oranına Marx kâr oranı adını verir. Kâr oranı $(p) = s / (c + v)$ dir. Gerçek hayatta kapitalisti ilgilendiren tek şey, yatırdığı toplam sermaye ile ne kadar kâr elde ettiğidir. Kapitalist, daha evvel sözünü ettiğimiz artık-değer oranı ile hiç ilgilenmez, hattâ böyle bir şeyin farkında bile olmayabilir. Kâr oranını artık-değer* oranı ile bileşim oranına göre ifade etmek de mümkündür:

$$p = s' (1 - q)$$

Kâr oranı belli bir süre içinde elde edilen toplam artık-değer ile bu süre içinde fiilen harcanan toplam sermaye tarafından tayin edildiğine göre, burada karşımıza zamanla ilgili önemli bir problem çıkar. Yatırılmış toplam sermaye veya yapılmış «toplam yatırım, genel olarak, bir yıl içinde fiilen harcanan sermayenin aynı olmaz; çünkü, toplam yatırım farklı unsurların devir süreleri (turn over period) geniş ölçüde değişiklikler gösterir. Böylece, örneğin, bir fabrika binası 50 yıl, bir makine 10 yıl ömürlü olabilir; oysa ücret olarak harcanan

(*) $P = s / (c + v)$, $s' = s/v$ olduğuna göre, $p = s' v / (c + v)$ dir; $v / (c + v) = 1 - c / (c + v)$ yani $(1 - q)$ olduğu kolayca gösterilebilir; o halde : $p = s' (1 - q)$ olur.

para (değişen sermaye) kapitaliste her üç ayda bir geri dönüyor olabilir.» Bu durum kâr oranının tayinini güçleştirir. Öte yandan, «kapitalist pratikte kâr oranını, genellikle, belli bir dönem, diyelim bir yıl için yaptığı toplam yatırıma göre hesaplar.» Bunun içindir ki, «mesele- nin teorik olarak ortaya konmasını basitleştirmek ve kâr oranı formülünü pratikteki alışılmış yıllık kâr oranı kavramına uydurmak üzere, Marx, devir süresinin bütün sermaye için aynı ve bir yıl (ya da analizin amacına göre seçilebilecek herhangi bir birim süre) olduğunu varsayar. Bu varsayım şu anlama gelir: üretim süreci bir yıl alır, yılın başında satın alınmış olan malzeme, makine ve iş-gücü yıl sonuna kadar tüketilir, üretim süresinin sonunda ürün satılır, yapılmış olan masraflar karşılanır ve ilâve olarak bir artık-değer elde edilir.»² Marx, bu yoldan giderek, meselenin teorik tahlili bakımından kaçınılması yararlı ve gerekli olan bir takım güçlüklerden sakınmış olur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Marx Üçüncü Ciltde daha aşağı bir yaklaşım (soyutlama) seviyesinde fiyatları ele aldığı ana kadar, malların değerlerine eşit fiyatlarla alınıp satıldıklarını varsaymıştır. Onun bu varsayıma dayanmaktaki maksadı, artık-değerin malların değerlerine eşit fiyatlarla satılmaları halinde dahi elde edilebileceğini göstermekti. Ve sırf bu vakıanın ortaya çıkarılması diğer faktörlerin hesaba katılmasını henüz gerektirmiyor-

(2) Sweezy, op. cit., S. 65. «Bu Marx'ın değişen devir sürelerine ilişkin meseleleri ihmal ettiği anlamına gelmez;... aksine, II. Cildin büyük bir kısmı, sermayenin farklı unsurlarının devir sürelerinin farklılığından doğan karmaşıklıklara hasredilmiştir.» Ibid.

du: Oysa, belli bir sermaye kullanılarak fiilen üretilen artık-değerle bu sermayenin fiilen payına düşen artık-değer (kâr) ve dolayısıyla değerler yerine fiyatlar söz konusu olduğunda, daha evvel işe karıştırılmamaları mümkün olan diğer bir takım faktörlerin hesaba katılmaları kaçınılmaz olur. Bunlar, bu bölümün başında da işaret etmiş olduğumuz gibi, artık-değer oranı, sermayenin organik bileşimi ve kâr oranıdır. Sonuncu üzerinde yeterince durduğumuz için, burada ilk ikisi üzerinde durmamız gerekiyor.

Marx, çoğu zaman, tahlillerinde şu varsayımı yapar : bütün endüstri kollarında ve bunların her birindeki bütün firmalar için aynı artık-değer oranı vardır.³ Marx, bununla ilgili olarak şu açıklamada bulunur:

«Eşit olmayan büyüklükte canlı emeği harekete getiren sermayelerin eşit olmayan miktarlarda artık-değer üretmeleri, en azından belli bir dereceye kadar, emeğin istismar derecesinin veya artık-değer oranının aynı olduğunu, ya da bunlarda mevcut farkların gerçek veya konvensiyonel telafi sebepleri ile eşitleneceklerini varsaymamızı gerektirir. Bu, işçiler arasında rekabetin mevcut olduğunu ve eşitlenmenin bunların devamlı olarak bir üretim alanından diğerlerine göçmeleriyle sağlandığını varsayıyoruz demektir. Böyle bir genel artık-değer oranını -ki, diğer bütün iktisat kanunları gibi, bir eğilimi ifade etmektedir- teorik bir basitleştirme amacıyla varsaymaktayız; gerçekte ise bu, pratik hayatın şu ya da bu derecede yersel farklara yol açan -söz gelişi İngiltere’de tarım işçileriyle ilgili iskân kanunları gibi- sürtünmele-

(3) Bak. Ibid., S. 65.

riyle az çok frenleniyor olsa bile, kapitalist üretim biçiminin fiili bir öncülüdür (premise). Fakat teoride kapitalist üretim biçimine ait kanunların kusursuz bir şekilde ve tastamam işledikleri varsayılır. Gerçek hayatta daima ancak yaklaşık bir durum söz konusu olur; bu durumun yaklaşıklığı ise, kapitalist üretim biçimi ne kadar gelişmiş ve daha önceki ekonomik durumlarla (şartlarla) ne kadar az bozulmuş ve az karışmış bulunursa, o kadar büyük olur.»⁴

Varsayımın gerçekteki durumu doğru olarak yansıtmaması, ya da buna çok yaklaşması, yukarıdaki pasajda da işaret edildiği gibi, emek mobilitesinin derecesine bağlıdır. Demek oluyor ki, ilk gerekli şart, «homojen, bir iş kolu veya firmadan diğerine aktarılması mümkün ve hareketli bir iş-gücünün mevcudiyetidir. ... İkinci olarak, bütün endüstrilerin ve her endüstrideki bütün firmaların kullandıkları emek miktarı, tam mevcut şartlara göre toplumca gerekli emek miktarı kadar olmalıdır. Diğer bir deyimle, hiç bir üreticinin istisnai derecede yüksek veya istisnai derecede alçak bir teknikle çalışıyor olmaması gerekir. Bu şartın yerine gelmemesi ölçüsünde, bazı üreticiler toplumsal ortalamadan daha yüksek (veya alçak) bir artık-değer oranına sahip olurlar, ve bu yüzden doğan farklar emeğin endüstriler ve firmalar arası transfer edilebilirliği ve hareketliliği ile ortadan kalkmaz.»⁵

Kapitalist üretim biçiminin hakimiyet alanını genişletmesi ölçüsünde, işçilerin düşük ücretli işlerden daha

(4) K. c. III, S. 184.

(5) Sweezy, op. cit., S. 65.

yüksek ücretli işlere kaymaları daha kolay ve kapitalist üreticilerin geliştirilen yeni metod ve teknikleri uygulamakta birbirlerinden geride kalmamaya çalışmaları git-tikçe daha zorunlu bir hale geleceğine göre, varsayımın, teorik kolaylık sağlama aracı olmaktan öteye, kapitalsit üretim biçiminin gelişmesi ile birlikte doğan gerçek bir eğilimi yansıttığı kabul edilebilir.

Böylece, geriye yalnız sermayenin organik bileşimi meselesi kalmaktadır. Bunun kâr oranı ve dolayısıyla fiyatlar bakımından taşıdığı önem nedir? Şimdi bu konuyu inceleyeceğiz.

Tam rekapetin hüküm sürdüğü bir ekonomide, hangi endüstrilerde faaliyette bulunuyor olursa olsunlar, bütün sermayelerinin aynı kâr oranına göre kâr sağlamaları gerekeceği açık bir şeydir. Kapitalist üretim kâr sağlamak için yapılan üretimdir. Hiç bir sermaye, bir diğer yatırım alanında daha yüksek bir kâr oranına göre kâr elde edilirken, daha düşük bir orana göre kâr elde edilen bir alanda faaliyete girişmek veya faaliyetine devam etmek istemez. Endüstriler arası kâr farkı bulunması halinde, sermaye kâr oranının düşük olduğu yerden yüksek olduğu yere doğru kayar. Bu hareket, bütün ekonomi için bir biçim, bir kâr oranı teşekkül edinceye kadar devam eder.

Sermayelerin devir sayılarından ileri gelebilecek farklar yukarıda sözü edilmiş olan varsayımla bir yana bırakıldıklarına ve artık-değer oranının her yerde ve bütün sermayeler için aynı olduğu varsayıldığına göre, bütün sermayelerin hem aynı kâr oranına göre kâr sağlamaları ve hem de bunlarla üretilen malların değerlerine

eşit fiyatlarla satılmaları ancak bir şartla mümkün olur: hangi üretim kollarında iş görürlerse görsünler, bütün sermayeler aynı organik bileşime sahip olmalıdırlar. Kâr oranının bütün sermayeler için aynı olmasının sermayelerin organik birleşimlerinin aynı olmasına bağlı bulunduğunu açık bir şekilde görmek için, kâr oranını veren $P = s' (1-q)$ formülüne bakmak yeter. s' 'nin bütün sermayeler için aynı olduğu varsayıldığına göre, P nin her sermaye için aynı olabilmesi q nun da her sermaye için aynı olmasını gerektirir. Aynı şeyi, sermayelerin organik bileşimlerinin aynı olmalarından hareket ederek, şöyle de ifade edebiliriz: bu durumda sermayenin değişen kısmının toplam sermaye oranı, $v / (c + v)$, bütün sermayeler için bir değerine eşit olacağından, değişen sermayelerin her sermaye için değişmeyen bir yüzdesi olan artık-değerin toplam sermayeye oranı yine bütün sermayeler için aynı olur. Bu oran ise, bilindiği gibi, kâr oranıdır.

Maların değerlerine eşit fiyatlarla satılmalarına gelince, her malın değerine eşit fiyatla satılması demek, bu malı üreten kimsenin malının tam değerini ($c + v + s$) elde etmesi ve dolayısıyla değer bir parçasını teşkil eden artık-değere (s) olduğu gibi kendisinin sahip olması demektir. Herkes kendi ürettiği artık-değere kendisi sahip olduğuna, yani, kimse bir başkasının ürettiği artık-değerin bir kısmına el koyamadığına göre, bireysel sermayelerin kâr oranları kendi artık-değer kitlelerinin toplam sermayeye oranlanması ile bulunur. Şimdi, artık-değer oranının (s/v) hepsi için aynı olduğu bir durumda, bütün bu bireysel kâr oranları bir diğerine eşit olacaklarsa, sermayenin değişken kısmının toplam sermaye içindeki

nispî büyüklüğünün bütün sermayelerde aynı olması gerekir. Bu ise, sermayelerin organik bileşimlerinin aynı olması demektir.

Böylece, artık-değer oranı her yerde ve her sermaye için aynı iken, malların değerlerine eşit fiyatlarla satılmalarının ve aynı zamanda bütün sermayelerin aynı kâr oranına göre kâr sağlamalarının ancak bunların organik bileşimlerinin aynı olmaları halinde mümkün olacağını görmüş oluyoruz.

Kapitalist üretim biçimi geliştiği ve daha geniş alanları hükmü altına aldığı ölçüde, farklı endüstrilerde yatırılmış bulunan sermayelerin organik bileşimleri de değişir. Örneğin, bir lokomotif endüstrisi ile bir konserve endüstrisindeki sermayelerin organik bileşimlerinin çok büyük ölçüde farklı olacakları açık ve tabii bir şeydir. Kapitalist üretim biçiminde bütün sermayeler, artık-değer oranı hepsi için aynı varsayıldığı bir durumda, organik bileşimleri ne olursa olsun, bir ve aynı kâr oranına göre kâr sağlayacakları için, bazı sermayeler kendi ürettiklerinden daha fazla, bazı sermayeler kendi ürettiklerinden daha az, ve nihayet bazı sermayeler de tam kendi ürettikleri kadar artık-değeri kâr olarak ele geçirecekler demektir. Bu durumda ancak sonuncu tipten sermayelerin **ürettikleri mallar** değerlerine eşit fiyatlarla satılabilirler. Diğerleri için aynı şey söz konusu olamaz. Şu halde, gerçekte gözlenen ve kapitalist üretimin kaçınılmaz bir gereği olan «sermayelerin kâr oranlarının bir biçimliliği vakıası», Marx'ın Birinci Ciltde değer teorisini dayandığı «malların değerlerine eşit fiyatlarla satıldıkları varsayımı» ile çelişme halinde gözükmekte; diğer bir ifa-

deyle, Marx'ın, bütün üretim kollarında sermayelerin organik bileşimlerinin aynı olduğu varsayımına dayanarak, Birinci Ciltde ileri sürdüğü ve bu varsayım altında geçerliliği söz konusu edilemeyecek olan «bütün malların fiyatları doğrudan doğruya değer kanunu ile belirlenir» iddiası, değer kanunu sermayelerin organik bileşimlerinin endüstriden endüstriye değiştiği bir duruma uygulandığında, havada kalır görünmektedir.⁶

Marx bu durumu görmüş ve buna bir çözüm yolu bulmaya çalışmıştır. Marx, çözümüne girişmeden önce, problemi şu şekilde ortaya koymuştur :

«Böylece, farklı endüstri kollarında, buralardaki sermayelerin organik bileşimlerindeki farklılıklara ve yine, gösterilmiş sınırlar dahilinde, bu sermayelerin farklı devir sürelerine uygun olarak, farklı kâr oranlarının hüküm süreceklerini, ve dolayısıyla devir sürelerinin aynı oldukları varsayıldığında, kârların sermayelerin büyüklükleriyle orantılı olacaklarını ve bunun sonucu olarak aynı büyüklükteki sermayelerin aynı uzunlukta zaman aralıklarında aynı büyüklükte kârlar sağlayacaklarını ifade eden kanunun (genel bir eğilim olarak), artık-değer oranı aynı iken dahi, ancak aynı organik bileşimli sermayeler için geçerli olacağını göstermiş bulunuyoruz. Bu söylediklerimizin geçerliliği, buraya kadar ki incelemelerimizin temelini teşkil etmiş olan şu varsayıma dayanır: mallar değerlerine eşit fiyatlarla satılırlar. Oysa, mesele nin özüne ilişkin olmayan, tedüfe bağlı ve bir diğerini yok eden farklılıklar bir yana bırakıldığında, farklı üretim kollarının ortalama kâr oranlarının gerçek hayatta

(6) Sweezy, op. cit., S. 109, 111.

farklı olmadıklarına, kapitalist üretim sistemi olduğu gibi ortadan kalkmadan, farklı olamayacaklarına, hiç şüphe yoktur. Şu halde, görünüşe göre değer, teorisi burada gerçekte olanlarla, üretim olayının gerçek hayattaki tezahürleriyle bağdaşmamakta ve dolayısıyla bu tezahürleri anlamaya çalışmaktan vazgeçmek gerekmektedir.»⁷

Marx, «değer teorisinin gerçekte olanlarla, üretim olayının gerçek hayattaki tezahürleriyle bağdaşmaz olduğu» ve bu yüzden «bu tezahürleri anlamaya çalışmaktan vazgeçmek gerektiği» kanaatında olmadığı için, kendisine göre, görünüşte bir çelişme yaratan bu durumu açıklamaya girişir.

Marx'ın açıkladığı problem, daha basit olarak, şöyle de ifade edilebilir: kapitalist sistemde aynı büyüklükteki sermayeler, bileşimlerinin farklı olmalarından dolayı, farklı büyüklükte değer (ve artık-değer) yarattıkları halde, aynı büyüklükte kârlar elde ediliyorsa, bu sermayelerin ürünlerinin değerlerine eşit fiyatlarla satılacaklarından söz edilemez demektir. Böyle olunca, şimdiye kadar sözü edilmiş olan değer prensibinin ne gibi bir önemi var anlamı kalır?

Buna Marx'ın cevabı şudur: İlk olarak, kapitalistler, toplam artık-değerin (aynı zamanda toplam kâr demektir) paylaşılması bakımından kendi aralarında sanki bir kollektif birlik meydana getiriyor gibidirler: «Çeşitli üretim alanlarında faaliyet gösteren kapitalistler mallarını satarlarken bu malların üretimi sırasında harcanmış olan sermaye değerlerini geriye aldıkları halde, bu malların üretimleriyle kendi faaliyet alanlarında meydana

(7) K. c. III, S. 162.

na getirilmiş olan artık-değeri ve dolayısıyla kârı değil, fakat ancak toplumun bütün üretim alanlarına yatırılmış bulunan toplam sermayesi tarafından belli bir zaman aralığında üretilen toplam artık-değer veya toplam kârdan eşit bir dağılımla toplam sermayenin her kesrine ne kadar düşüyorsa o kadar artık-değer ve dolayısıyla kâr sağlarlar. Bir işe yatırılmış sermayenin, organik bileşimi ne olursa olsun, her birimi, bir yılda ya da diğer bir zaman aralığında, bütün toplumun yatırılmış bulunan toplam sermayesinin her 100 birimine bu süre için isabet eden kadar bir kâr getirir. Kâr söz konusu olduğu sürece, çeşitli kapitalistlerin buradaki durumu, kârın aralarında her 100 birim sermaye için eşit olarak bölüşüldüğü bir hisseli şirketin hisse sahiplerinin durumu gibidir; ve dolayısıyla burada kârlar, bireysel kapitalistler bakımından ancak her birinin toplam teşebbüse yatırmış bulunduğu sermayenin büyüklüğüne göre, yani toplam teşebbüsteki nispi katılma payına, yani hisse senetlerinin sayısına göre farklı olurlar.»⁸ Bu durumda, her bir farklı sermaye ile üretilen malların satışı ile ortalama kâr oranına göre belirlenen bir kârın elde edilebilmesi için, malın $c+v$ (malîyet fiyatı) ile p ($c+v$) (kâr tutarı) ndan meydana gelen bir fiyata satılması gerekir. Marx bu yeni fiyata, yani $c+v+p$ ($c+v$) ye, **üretim fiyatı** adını verir. Mallar, şimdi değerlerine eşit fiyatlarla değil de değerlerinin değişikliğe uğramış bir şekli olan üretim fiyatlarına eşit fiyatlarla satıldıklarında, bunların üretimlerinde kullanılan sermayeler toplam kârdan kendi büyüklükleri oranında paylar alacaklardır demektir.

(8) Ibid., S. 168.

İkinci olarak, belli bir süre içinde elde edilen toplam artık-değer aynı süre içinde yaratılan değerın bir kısmını teşkil ettiğine göre, bunun meydana gelişini ve büyüklüğünü değer kanunu tayin eder. Böylece, genel kâr oranı ve bunun aracılığıyla üretim fiyatları değerlere bağlanmış olur.

Tam rekabet şartları altındaki bir kapitalist sistemde bütün endüstriler ve her endüstrideki bütün firmalar için genel bir kâr oranının geçerli olması böyle bir sistemin varlık şartıdır. Bunun sonucu olarak, bazı endüstrilerin mallarının piyasa fiyatları üretim fiyatlarını aşacak ve bu bir uzun dönem eğilimi niteliğini gösterecek olsa, bu endüstrilerdeki sermayeler kendilerine normal olarak düşmesi gereken kârdan daha fazlasını, buna karşılık diğer bazı endüstrilerdeki sermayeler normal olarak sağlamaları gereken kârdan daha azını ele geçiriyorlar demektir. Böyle bir durumda, rekabet mekanizması işlemeye ve bu sonunculardan birincilere doğru bir sermaye akımı başlar. Sermaye transferi endüstriler arası kâr eşitliği tekrar sağlanıncaya kadar devam eder. Bunun gibi, bir endüstri içinde yer alan firmalardan bazıları, bu endüstri için söz konusu olan ortalama üretim fiyatının temelini teşkil eden maliyet fiyatının altına düşmenin yolunu bulacak olsalar, bir süre için diğerlerine nazaran ekstra bir kâr elde ederler. Bunun üzerine maliyetleri yüksek olanlar harekete geçerler ve kendileriyle diğerleri arasında kâr farkına yol açmış olan yeni metod veya tekniğe kendilerini uydururlar; ve fark böylece ortadan kalkar.

Görülüyor ki, Marx'a göre, mal üretimi sisteminin kapitalist aşamasında malın değer kanununun yerini «eşit

MARKSİST DEĞER TEORİSİ

kâr oranı ilkesi» almakta, ve bu prensiple birlikte malların değerleri yerine bunların değişmiş şekilleri olan üretim fiyatları geçmektedir.

Marx, değerlerden üretim fiyatlarına nasıl geçildiğini göstermek için, aşağıdaki tablolarda görüldüğü gibi, organik bileşimleri farklı beş sermaye alır. Bunların her biri bir üretim alanını, hepsi birden ekonominin bütünü nü temsil etmektedirler. Artık-değer oranı % 100 olarak alındığında, elde edilecek bütün sonuçlar Tablo I. de görülmektedir.

TABLO - I.

Sermayeler	Artık-değer oranı s/v	Artık-değer s	Kâr-oranı s/(c+v)	Harcanan değiş- meyen sermaye c'(*)	Malların değeri c**+v+s	Malların maliyet fiyatı c**+v
I. $80_c + 20_v$	% 100	20	% 20	50	90	70
II. $70_c + 30_v$	»	30	% 30	51	111	81
III. $60_c + 40_v$	»	40	% 40	51	131	91
IV. $85_c + 15_v$	»	15	% 15	40	70	55
V. $95_c + 5_v$	»	5	% 5	10	20	15
$390_c + 110_v$	—	110	—	202	422	312
$78_c + 22_v$	—	22	% 22	—	—	—

(*) Bilfiil harcanan değişmeyen sermaye kısmını, bunun tamamından (c) ayırmak için c' ile gösteriyoruz.

Kullanılan toplam sermaye 500, elde edilen toplam artık-değer 110 dur. Toplam artık-değerin toplam sermayeye bölünmesiyle % 22 lik bir ortalama kâr oranı elde edilir. 100 büyüklüğündeki her sermayeye 22 kadar kâr isabet edebilmesi için, malların bu büyüklükteki kârın maliyet fiyatlarına eklenmesiyle bulunan fiyatlarla (üretim fiyatlarıyla) satılmaları gerekir. Bu yeni durum Tablo II. de gösterilmiştir.

TABLO - II.

Sermayeler	Artık değer	Malların değeri	Malların maliyet fiyatı	Malların fiyatı	Kâr-oranı	Fiyatın değerden sapması
				$c' + v +$ $c' + v + s$	$p(c + v)^*$	$S / C + V^*$
I. $80_c + 20_v$	20	90	70	92	% 22	+ 2
II. $70_c + 30_v$	30	111	81	103	»	— 8
III. $60_c + 40_v$	40	131	91	113	»	— 18
IV. $85_c + 15_v$	15	70	55	77	«	+ 7
V. $95_c + 5_v$	5	20	15	37	»	+ 17
$390_c + 110_v$	110	422	312	422	—	

Tabloda görüldüğü gibi, bir kısım mallar (organik

(*) S, C, V toplam olarak c, v ve s leri göstermektedir. $S / (C + V) = p$ dir. $p (c + v)$, her alana yatırılmış bulunan sermayenin, $(c + v)$, sağladığı kârdır.

bileşimleri toplumsal ortalama bileşimden, $78c+22v$, büyük olan sermayelerle üretilenler) değerlerinden yüksek, (organik bileşimleri toplumsal ortalamadan küçük olan sermayelerle üretilen) bir kısım mallar da değerlerinden alçak fiyatlarla satılırlar ve böylece her 100 büyüklüğündeki sermaye 22 kadar bir kâr sağlar. Mallar, hepsi birarada, değerlerinin $2 + 7 + 17 = 26$ kadar üstünde, $8 + 18 = 26$ kadar altında bir fiyatla satıldıkları ve bu farklar bir diğerini yok ettikleri için, sonunda, değerler toplamı (422) fiyatlar toplamına (422) eşit olarak kalır.

Marx'ın genel bir kâr oranının teşekkülü ve buna dayandırdığı üretim fiyatları teorisi, kendi değer ve artık-değer teorilerinin mantığı içinde tutarlı bir teoridir. Çünkü, burada ortalama genel kâr oranının, son tahlilde, artık-değerlerle bağlılığı ve, dolaylı bir yoldan olmakla beraber, üretim fiyatlarının da değer kanununa bağlı olduğu gösterilebilmektedir. Ancak, değerlerin fiyatlara dönüşmesini veya fiyatların değerlerden sapmasını açık-larken, Marx'ın meseleyi doğru koymakla beraber çözümünün yeterli olmadığını görüyoruz.

2. Transformasyon Problemi

Marx'ın değerlerden fiyatlara geçerken değişmeyen sermayeyi ve değişen sermayeyi aynen alması iktisat literatüründe «transformasyon problemi» diye bilinen problemin doğmasına yol açmıştır. Bu geçiş sırasında c ve v hiçbir değişikliğe uğratılmadan, aynen alınmıştır.

«Diğer bir deyimle, input değer olarak, output ise üretim fiyatları olarak hesaplanmaktadır. Bunun doğru olamayacağı açık bir şeydir. Bu günün output'unun büyük

bir kısmı yarının input'u olur; bu itibarla, tutarlı olunacaksa, bunların her ikisinin de aynı şey olarak ölçülmesi gerekir.»⁹

Problemin doğru bir çözümünü bulan Bortkiewicz¹⁰ olmuştur. Bortkiewicz, Marx'ın yukarıda görmüş olduğumuz iki tablosundan hareket eder. Marx, ikinci ve üçüncü yatırım alanlarındaki sermayelerin fiilen harcanan kısımlarının büyüklüklerini aynı ve 51 olarak verir Bortkiewicz burada küçük bir değişiklik yapar ve bunun ilkini 50 diğerini 52 olarak değiştirir. Rakamları Marx da keyfi olarak seçmiş olduğu için, bu meselenin özü itibariyle hiç bir önemi olmayan basit bir değiştirmeden ibarettir.

Bortkiewicz, sırasıyla şu varsayımları yapmaktadır: birinci ve beşinci yatırım alanları işçilerin tüketim araç-

-
- (9) **Karl Marx and the Close of His System**, by Eugen von Böhm-Bawerk. **Böhm-Bawerk's Criticism of Marx**, by Rudolf Hilferding. **On the Correction of Marx's Fundamental Theoretical Construction in the Third Volume of Capital**, by Ladislaus von Bortkiewicz. Edited by Paul M. Sweezy, New York 1949, Sweezy'nin giriş yazısı, S. XXIV.
- (10) Bortkiewicz, bu meseleyi iki ayrı incelemesinde ele almıştır. Bunlardan biri «Wertrechnung und Preisrechnung im Marxschen System,» **Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik**, Bd. XXIII, Heft 1, (1960), S. 1-50; Bd. XXV, Heft 1 (1967), S. 10-51; Bd. XXV, Heft 2 (1967), S. 445-88; diğeri, «Zur Berichtigung der grundlegenden theoretischen Konstruktion von Marx im dritten Band des (Kapital)» **Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik**, Bd. XXXIV, Heft 3 (1967), S. 319-35. Bu incelemelerden birincisinin 2. ve 3. Kısımları **International Economic Papers**, No. 2 (1952), S. 5-60 da, ikincisi bir önceki (9 nolu) dipnotta adı geçen eserde İngilizce olarak tekrar yayınlamışlardır. Bortkiewicz hakkında bak. Sweezy'nin bu eserdekil giriş yazısı.

larını üretir; zira bunların ürettikleri ürünlerin değeri $(90 + 20)$ tam tamına işçilerin eline geçen ücretlerin toplamına (110) eşittir; üçüncü ve dördüncü üretim alanları üretim araçlarını üretmektedirler; çünkü bunların ürettikleri şeylerin değeri $(132 + 70)$ harcanmış olan değişmeyen sermayenin değerine (202) tekabül etmektedir; son olarak, ikinci yatırım alanında üretilen şeylerin değeri (110) toplam artık-değere eşit olduğu için, bunlar kapitalist sınıfın tüketim maddelerini temsil ediyor sayılabilir. Bütün bu söylenenler değer hesabına (Tablo I) dayanmaktadır. İkinci bir varsayım da şudur: ekonomide net birikim yoktur, yani toplam ürün üretildiği süre içinde tamamen tüketilmektedir—ekonomide sadece «basit yeniden üretim» söz konusudur.

Şimdi, değerden fiyata (Tablo - II) geçildiğinde ne olmaktadır, onu görelim. Bütün üretim alanları yine yukarıda varsayılan ürünleri üretmektedir. Ücretlerin toplamı değişmemiştir. Zira, yatırım alanlarının değişen sermayeleri toplamı (Tablo - II) yine 110 dur. İşçiler bununla birinci ve beşinci yatırım alanlarında üretilen malların tamamını satın alabilmektedirler; satın aldıkları bundan ne fazla ne de az olmalıdır. Oysa, bu ürünler şimdi 129 toplamını veren $92 + 37$ gibi bir fiyata sahiptir. Bu durumda işçilerin eline daha az bir şey geçecek, ve bir kısım tüketim malları (işçilerin tükettikleri) satılamıyacak demektir. Şu halde, fiyat modeli ayakta durmamaktadır. Dahası var. Buna benzer bir durum diğer alanlar için de söz konusudur. Toplam kâr 110 dur, buna karşılık ikinci yatırım alanının ürünlerinin fiyatı 102 olarak gözükmektedir. Bunun gibi, bütün yatırım alanlarında harcanmış olan değişmeyen sermayeler toplamı 202

olarak gözükrken, üçüncü ve dördüncü yatırım alanlarının fiyatları birarada 191 dir. Görüldüğü gibi, bu son iki halde de aynı tipten bir dengerizlik söz konusu olmaktadır. Bunu gösterdikten sonra, Bortkiewicz şu hükmü verir :

«Fiyatları değerlerden Marx'ın izlediği yoldan giderek çıkarmaya kalktığımızda, çelişmelerle karşılaşabileceğimizi, böylece, ortaya koymuş oluyoruz. Marx, bazı büyüklükleri değerler tablosundan fiyatlar tablosuna değiştirmeden olduğu gibi aktarmakla hataya düşmüştü. Değerleri fiyatlara dönüştürürken, farklı üretim alanlarında yatırılmış bulunan değişmeyen ve değişen sermayeleri yeniden hesaplama sırasında hesap dışında tutmak caiz değildir.»¹¹

Bortkiewicz, kendi adıyla anılan metodla değerlerin üretim fiyatlarına dönüştürülmesi probleminin doğru çözümünü bulmuştur.¹²

Marx, çözümü için yukarıda anlatılan yolu izlemekle beraber, problemi doğru olarak ortaya koymuştu. Ayrıca, kendi uyguladığı metodla varılacak sonucun hatalı olabileceğini farketmemiş de değildi. Gerek meseleyi asıl inceledi.

(11) «Value and Price in the Marxian System.» **International Economic Papers**, No. 2 (1952), S. 9. Bortkiewicz, bu incelemesinde, diğer şeyler yanında, sadece Marx'ın görüşünü tespit etmekle yetinmiş fakat problemin çözümüne girişmemiştir.

(12) Bu çözüm, yukarıda sözü edilmiş olan «On the Correction of Marx's Fundamental Theoretical Construction in the Third Volume of **Capital**» adlı incelemesinde yer almaktadır.

ği **Kapital**'in Üçüncü Cildinde ve gerekse **Theorien über den Mehrwert** adlı eserinde bunu gösteren pasajlar vardır. Marx, bu meseleye dokunduğu yerde, «her ne olursa olsun, mesele gelir sonunda daima şuna dayanır: malın birinde çok fazla artık-değer söz konusu olurken, bir diğ-
rinde çok az artık-değer söz konusu olur, ve dolayısıyla de malların üretim fiyatlarında yer alan değerlerden olan sapmalar birbirlerini karşılıklı olarak yok ederler,»¹³ şek-
linde genel bir yorumla, bir başka yerde «üretim fiyatla-
rının değerlerden gösterdikleri bu önemli sapma — kapi-
talist üretimin yol açtığı bir durumdur bu — üretim fiyat-
larının, daha önce olduğu gibi¹⁴, değerlerle tayin edildikleri

-
- (13) Marx, bu genel hükmünü meselenin özüne ilişkin şu göz-
lemden sonra ifade etmiştir : «Bir ürünün fiyatının, diye-
lim, bir B sermayesiyle elde edilen bir ürünün fiyatının,
B'de gerçekleşen artık-değerin B'nin ürünlerinden fiyatına
eklenen kârdan daha büyük veya daha küçük olabilmesi
dolayısıyla değerinden sapma göstermesi dışında, aynı mü-
lâhaza B sermayesinin değişmeyen kısmını meydana ge-
tiren, ve işçilerin tüketim araçları olarak, dolaylı bir şe-
kilde bu sermayenin değişen kısmını teşkil eden mallar için
de geçerlidir. Değişmeyen sermaye kısmı söz konusu oldu-
ğunda, bunun kendisi maliyet fiyatıyla artık-değerin, yani
burada maliyet fiyatıyla kârın toplamına eşittir; ve bu kâr
da yerini almış bulunduğu artık-değerden daha büyük ve-
ya daha küçük olabilir. Değişen sermaye kısmına gelince,
gerçi, günlük ortalama işçi ücreti, daima işçinin gerekli
tüketim araçlarını üretebilmek için çalışmak zorunda ol-
duğu sayıda saatin değer ürününe eşittir; ne var ki, ge-
rekli tüketim araçlarının üretim fiyatları ile bunların de-
ğerleri arasında meydana gelen sapma dolayısıyla bu saat
sayıları da tam ve kesin olarak bilinemezler.» K. c. III,
S. 170-1

- (14) «...Malların tam ya da yaklaşık olarak değerleriyle mü-

vakıasını en küçük bir şekilde değiştirmez» yolundaki kanaatini tekrar etmekle yetinmiştir.¹⁵ «Bizim şu andaki incelememiz için bu noktanın daha ayrıntılı olarak ele alınması gerekmemektedir», diyerek problem üzerinde daha derinlemesine durmayı ihmal ettiği¹⁶ diğer bir yerde de şunları belirtmiştir :

«Biz işin başında bir malın maliyet fiyatının bu malın üretimi sırasında tüketilen malların değer'ine eşit olduğu varsayımından hareket etmiştik. Şurası var ki, bir malın üretim fiyatı bu malın alıcısı için o malın maliyet fiyatıdır, ve bu sebeple diğer bir malın fiyatında maliyet fiyatı olarak yer alabilir. Bir malın üretim fiyatı aynı malın değerinden sapsmış olabilir. Bir malın üretim fiyatı aynı malın değerinden sapsmış olabileceği için, bir malın bu diğer malın üretim fiyatını ihtiva etmekte olan maliyet fiyatı da bu malın toplam değerinin malın üretimi için harcanan üretim araçları değerinden gelen kısmın üstünde veya altında olabilir. Maliyet fiyatının bu değişikliğe uğramış bulunan anlamını hatırd tutmamız, ve dolayısıyla, belli bir üretim alanında üretilen bir malın

badelelerinden çok daha alçak bir gelişme merhalesini gerektirirler.» Ibid., S. 186.

- (15) **Theoriden über den Mehrwert**, c. III, S. 201. (Sweezy, op. cit., S. 116'dan naklen.) Marx, aynı kanaatini şöyle de ifade etmiştir. «Çeşitli malları birbirlerine karşı fiyatları başlangıçta ne şekilde tespit edilmiş ya da düzenlenmiş olursa olsun, bunların hareketleri daima değer kanununun hükmü altındadır. K. c. III, S. 186.
- (16) Sweezy, Üçüncü Cildi yeni baştan yazmaya yetecek kadar ömrü olsaydı, Marx bu meseleyi herhalde daha tatminkâr bir şekilde incelemiş olarak bırakabilirdi, demektedir. Bak. op. cit., S. 116.

maliyet fiyatı bu malın üretimi için harcanmış olan üretim araçlarının değerine eşittir dendiği zaman, bir hata ihtimalinin daima mevcut olduğunu unutmamamız gerekir.»¹⁷

Bortkiewicz'in biraz sonra göreceğimiz çözümü, problemin ilk doğru çözümü olmakla beraber, daha sonra ortaya konmuş olduğu gibi, mümkün olan çözümlerden ancak biridir. Ve diğer çözümlerden daha sınırlayıcı varsayımlara dayanır. Fakat ne olursa olsun, meselenin daha iyi anlaşılabilmesi ve bu konudaki tartışmaların daha iyi izlenebilmesi için, Marx'ın çözümünün bununla karşılaştırılmasında yarar vardır.¹⁸

Problemin ne olduğunu ve Marx'ın çözümünü görmüş bulunuyoruz. Böyle olmakla beraber, konuyu tam bir bütünlük içinde görebilmek için, daha evvel söylediklerimizin bir kısmını burada kısaca tekrar etmeyi yararlı görüyoruz.

Endüstri başlıca üç sektöre ayrılmış varsayılmaktadır. I. sektörde üretim araçları, II. sektörde işçilerin tükettikleri tüketim araçları (wage goods) ve III. sektörde kapitalistlerin tükettikleri tüketim araçları (luxury goods) üretilmektedir. İkinci bir varsayım şudur : her sek-

(17) K. c. III, S. 174.

(18) Biz burada, esas itibariyle, Sweezy'nin **The Theory of Capitalist Development** (Part Two, Ch. VII : The Transformation of Values into Prices) adlı eserinden yararlanıyoruz. Sweezy de, esas itibariyle, Bortkiewicz'in çözümünü daha basitleştirilmiş ve kısaltılmış şekilde verir. Buna, Bortkiewicz-Sweezy çözümü denildiği de vakidir. Açıklamalarımızda yer alan tablolar Sweezy'nin adı geçen eserinden alınmıştır.

tördeki endüstrilerin kullandıkları sermayelerin organik bileşimleri aynıdır. Bununla sadece basitlik sağlanmaktadır. Daha önce görmüş olduğumuz değer kanununun geçerliliği, yani malların değerlerine eşit fiyatlarla satılabilmeleri, sermayelerin organik bileşimlerinin her üç sektörde de aynı olmasını gerektirir. Şu halde, şimdilik bir varsayımımız da budur. Son olarak artık-değer oranının % 100 olduğu ve net birikim olmadığı, yani basit üretim şartları içinde bulunulduğu varsayılmaktadır. Diğer bir şekilde ifade etmek istersek, bu ekonomide $c1+c2+c3 = c1+v1+s1$ (I. sektör), $v1+v2+v3 = c2+v2+s2$ (II. sektör), $s1+s2+s3 = c3+v3+s3$ (III. sektör) eşitlikleri sağlanmaktadır. Böylece, tamamen keyfi olarak alınmış rakamlarla aşağıdaki tabloda görülen gibi bir durum elde edilir :

TABLO - III.

DEĞER HESABI

Sektörler	Değişmeyen sermaye c	Değişen sermaye v	Artık-değer s	Değer c+v+s	Artık-değer oranı	Sermayenin organik bileşimi c/(c+v)	Kâr oranı s/(c+v)
I	200	100	100	400	% 100	% 66 2/3	% 33 1/3
II	100	50	50	200	»	»	»
III	100	50	50	200	»	»	»
Toplam	400	200	200	800	% 100	% 66 2/3	% 33 1/3

Tablodan görüldüğü üzere, değer kanunu tam hükmünü yürütmekte ve mallar değerlerine eşit fiyatlarla

satılmaktadır; eşit ortalama kâr prensibi uygulanmakta ve bütün kapitalistler aynı kâr oranına (% 33 1/3) göre kâr elde etmektedir; ve basit yeniden- üretimin şartları yerine gelmektedir: yatırılmış (harcanmış) değişmeyen sermaye (400) yeni üretilmiş değişmeyen sermaye (400) kadardır; toplam ücretler (200) tam yeni üretilmiş işçi tüketim mallarının hepsini (200) satın alabilecek miktardadır; ve nihayet, bütün sektörlerde meydana gelen artık-değerler toplamı III. sektörün lüks tüketim mallarına (200) tam tamına eşit düşmektedir. Burada tam bir denge durumu söz konusudur. Hiç bir sermaye veya kapitalist için bulunduğu yerden bir başka yere göçmek için sebep mevcut değildir. Ne var ki, bu durum, ancak, varsayımsal bir durumdur ve gerçek dünyayı yansıtmaz.

Gerçek hayatta farklı sektörlerdeki sermayelerin organik bileşimleri farklı olur. Gerçekte karşılaşılan duruma daha çok benzesin diye şu değişikliği yapalım: üretim araçlarını üreten sektörün (I) organik bileşimini yükseltelim, işçilerin tükettikleri nesneleri üreten sektörün (II) organik bileşimini alçaltalım ve lüks mallar üreten sektörün (III) organik bileşimini aynı bırakalım. Bu değişikliklerden sonra Tablo - IV deki durumu elde ederiz :

Burada da toplam ürün yine 800 dür; üç sektörün ürünleri bakımından basit yeniden-üretim şartları yerine gelmektedir. III. Tablodaki durumla bu son durum arasındaki fark, kâr oranlarının değişmiş olmasında görülür. Bir önceki durumda, sermayelerin organik bileşimleri aynı olduğu için, her sektörde aynı olan kâr oranı (% 33 1/3) şimdi organik bileşimlerdeki farklılığa uygun olarak sırasıyla % 23, % 60 ve, III. sektör için aynı

kalarak (organik bileşim değişmemiştir), % 33 1/3 olmaktadır. Bunun bir denge durumu olmadığı açıktır. Denge ancak bütün endüstri ve sektörlerde aynı kâr ora-

TABLO - IV.
DEĞER HESABI

Sektörler	Değişmeyen c sermaye	Değişen sermaye v	Artık-değer s	Değer c + v + s	Artık değer s/v oranı	Sermayenin organik bileşimi c/(+v)	Kâr oranı s/(c+v)
I	250	75	75	400	% 100	% 77	% 23
II	50	75	75	200	»	% 40	% 60
III	100	50	50	200	»	% 66 2/3	% 33 1/3
Toplam	400	200	200	800	% 100	% 66 2/3	% 33 1/3

nına göre kâr sağlandığı bir durumda söz konusu olabilir. sonunda yeni bir denge sağlamak üzere, sermayeler I ve III. sektörlerden II. sektöre göç etmeye başlarlar ve bütün durum değişikliğe uğrar. Her sektör için aynı olan bir kâr oranı teşekkül edince, sermayelerin sektörler arası hareketi durur.

3. Problemin Çeşitli Çözümleri

i) Marx'ın Çözümü :

Böyle bir durumda, yani sermayelerin organik bileşimleri farklılaştığı zaman, bazı büyüklükler, bir önceki duruma, yani sermayelerin organik bileşimlerinin aynı

MARKSİST DEĞER TEORİSİ

olduğu zamana göre aynı kalıyorsa (teorik olarak değişmeden kaldıklarını düşünmemize hiç bir engel yoktur), diğer bazı büyüklükler, tabiatıyla, değişirler. Harcanan toplam sermaye ve bunun içindeki değişken sermaye kısmı değişmiyorsa, harcanmış olan toplam iş-saati değişmemiş olacağı için, üretilen yeni toplam değer ve bunun içinde yer alan toplam artık-değer aynı kalır. (Tablo IV de böyle bir durum söz konusudur). Değişenler, kapitalistlerin toplam artık-değerden aldıkları paylar ve bu yüzden malların fiyatlarıdır. Çünkü, kapitalistler şimdi toplam artık-değeri aralarında, bir önceki durumda olduğu gibi değişen sermayelerin büyüklüklerine göre değil, fakat toplam sermayelerinin büyüklüklerine göre pay ederler. Malların, Marx'ın üretim fiyatları adını verdiği, fiyatları şimdi malın üretimi sırasında harcanmış olan sermayeye, bu sermayenin büyüklüğüne göre toplam kârdan (artık-değerden) aldığı, bir kâr kitlesinin eklenmesiyle bulunur. Bu kâr kitlesi ortalama kâr oranına göre hesaplanır.

Toplam olarak değişmeyen sermayeyi C, değişken sermayeyi V ve artık-değeri S ile gösterirsek, her sektörün yarattığı değeri ve bunların toplamını aşağıdaki gibi genel bir ifade şeklinde yazabiliriz:

$$\text{I} \quad c_1 + v_1 + s_1 = w_1$$

$$\text{II} \quad c_2 + v_2 + s_2 = w_2$$

$$\text{III} \quad c_3 + v_3 + s_3 = w_3$$

$$\text{Toplam } C + V + S = W$$

Ortalama kâr oranı toplam artık-değerin toplam sermayeye bölünmesiyle elde edildiğine göre:

$$p = \frac{S}{C+V} \text{ dir.}$$

Değerler fiyatlara (üretim fiyatlarına) dönüştüğünde yukarıdaki eşitlikler şu şekilleri alırlar:

$$I \quad c1 + v1 + p (c1 + v1) = P1$$

$$II \quad c2 + v2 + p (c2 + v2) = P2$$

$$III \quad c3 + v3 + p (c3 + v3) = P3$$

$$\text{Toplam } C + V + p (C + V) = P$$

Şimdi, açıkça görüldüğü gibi, $p (C + V) = S$ dir; yani toplam kâr toplam artık-değere; ve yine, fiyatlar toplamı değerler toplamına eşittir. Fakat, genel olarak bireysel fiyatlar bireysel değerlerden farklıdır.

Marx'ın fiyatları değerden çıkarma metodu budur. Bunu Tablo IV'deki verilere uyguladığımızda p için $200/600 = \% 33 \frac{1}{3}$ değerini buluruz. Böylece, aynı verilerle aşağıdaki tabloda görülen kârlar ve üretim fiyatları elde edilir :

TABLO - V
MARX'A GÖRE FİYAT HESABI

Sektörler	Değişmeyen sermaye	Değişen sermaye	Artık-değer	Değer	Kâr	Fiyat	Değerle fiyat arasındaki fark
	c	v	s	c+v+s	p(c+v)	c+v+p(c+v)	
I	250	75	75	400	108 1/3	433 1/3	+ 33 1/3
II	50	75	75	200	41 2/3	166 2/3	- 33 1/3
III	100	50	50	200	50	200	0
Toplamlar	400	200	200	800	200	800	0

Burada bir önceki duruma (Tablo IV.) göre, I. sektörde üretilen malların fiyatlarında $33 \frac{1}{3}$ kadar bir yükselme, II. sektörün mallarının fiyatlarında aynı miktarda bir düşme, ve buna uygun olarak, I. sektörün kârında bir artma, II. sektörün kârında bir azalma olduğu görülmektedir. Fakat ne olursa olsun, bütün sektörlerin kârları ve fiyatları sırasıyla daha önceki artık-değer ve değer toplamlarına eşittir.

Hatırlanacağı üzere, daha önceki her iki tablo (I. ve II.) da basit yeniden-üretim varsayımına dayandırılmışlardır; yeni, I. sektörün ürününün ücretler toplamına ve III. sektörün ürününün toplam artık-değere eşit olduğu varsayılmıştı. Değerleri fiyatlara dönüştürmekte Marx'ın uyguladığı metodun yeterli sayılabilmesi için basit yeniden-üretim şartlarının gerçekleşmiş olması gerekir. Çünkü, «değer hesabından fiyat hesabına geçiş sürecinin ekonomik sistemin bütünü itibariyle durgun ya da genişleyen bir sistem olup olmadığı meselesiyle hiç bir ilişkisi yoktur.»¹⁹

Tablo V.'e bu açıdan baktığımızda gördüğümüz şudur: üretim sırasında harcanan toplam değişmeyen sermaye yine 400 dür; fakat I. sektörde üretilmiş olan değişmeyen sermaye unsurları (üretim araçları) şimdi $433 \frac{1}{3}$ fiyatındadır ve dolayısıyla bunlar arasında $33 \frac{1}{3}$ lük bir fark vardır. Bunun gibi, II. sektörde üretilen mallar şimdi $166 \frac{2}{3}$ gibi bir fiyata sahip olurlarken, her üç sektörde ödenen ücretlerin toplamı 200 dür, yani bunlar arasında da yine $33 \frac{1}{3}$ lük bir fark meydana gelmiştir. Toplam artık-değerin III. sektörün ürettiği lüks malların top-

(19) Sweezy, op. cit., S. 114.

lam fiyatı (200) kadar olması tablonun hazırlanış şeklinden ileri gelen, bir tesadüften ibarettir. «Genel olarak böyle bir çakışma olması beklenemez.»²⁰

Sweezy, bu farkların haklı görülebilmesinin ancak işçilerin gelirlerinin $33 \frac{1}{3}$ kadarının sermaye olarak biriktirdiklerini varsaymamız halinde mümkün olabileceğini, oysa, böyle bir varsayımda bulunabilmek için akla yatkın hiç bir sebep olmadığına işaret ederek, bütün bu söylenenlerden ancak bir tek sonucun çıkabileceğini belirtiyor: Marx'ın transformasyon metodu mantık açısından yetersizdir.²¹

ii) Bortkiewicz'in Çözümü :

Daha önce görmüş olduğumuz gibi, fiyat hesabına geçerken, Marx, üretim sırasında harcanmış olan değişmeyen ve değişen sermayeleri hiç bir değişikliğe uğratmadan oldukları gibi fiyat hesabına aktarıyor, yalnız yeni üretilmiş olan ürünleri fiyatlarıyla ifade ediyordu. Oysa, fiyat hesabının her yerde uygulandığı bir sistemde output unsurları gibi input unsurlarının da fiyat olarak ifade edilmeleri gerekir. Bortkiewicz'in uyguladığı metodun esası budur.

Bu metotda şöyle hareket edilir: bir birim değişmeyen sermayenin fiyatının değerinin x katı, işçilerin tükettiği tüketim mallarının fiyatının değerinin y katı, bir birim lüks tüketim malının fiyatının değerinin z katı olduğu farzedilir. Bu durumda genel kâr oranı, Marx'ın

(20) Ibid., S. 114.

(21) Ibid., S. 114-5. Sweezy, burada Bortkiewicz'in ulaştığı sonucu daha açık bir şekilde ifade etmektedir. Bak. S. 121-2.

tanımladığı orandan farklı tanımlandığı için, aynı harfle değil fakat farklı bir harfle (r) gösterilir.

Basit yeniden-üretimin şartları, değer hesabı sırasında, aşağıdaki üç eşitlikle ifade edilir :

$$I \quad c1 + v1 + s1 = c1 + c2 + c3$$

$$II \quad c2 + v2 + s2 = v1 + v2 + v3$$

$$III \quad c3 + v3 + s3 = s1 + s2 + s3$$

Değerler fiyatlara dönüştürüldüklerinde bu eşitlikler şu şekilleri alırlar :

$$I \quad c1x + v1y + r (c1x + v1y) = (c1 + c2 + c3) x$$

$$II \quad c2x + v2y + r (c2x + v2y) = (v1 + v2 + v3) y$$

$$III \quad c3x + v3y + r (c3x + v3y) = (s1 + s2 + s3) z$$

Dört bilinmeyeni (x, y, z ve r) üç eşitlikle tayin edemeyeceğimize göre, dördüncü bir eşitlik bulmamız gerekmektedir. Marx'ın yaptığı gibi, değerler toplamını fiyatlar toplamına eşitlesek, gerekli olan dördüncü eşitliği sağlamış oluruz. Bu eşitlik şudur :

$$(c1 + c2 + c3) x + (v1 + v2 + v3) y + (s1 + s2 + s3) z = (c1 + c2 + c3) + (v1 + v2 + v3) + (s1 + s2 + s3)$$

Bu dört eşitlikle x, y, z ve r'nin değerlerini bulur ve sonra da malların fiyatlarını hesaplayabiliriz. Burada bir noktanın belirtilmesi gerekir : değer hesabı sırasında her şey iş-saati olarak hesaplandığı yani bir iş-saati hesap birimi olduğu için, değer olarak toplam ürünü fiyat olarak toplam ürüne eşitlemekle fiyat hesabında da yine değer hesabındaki hesap birimini (bir iş-saatini) kullanıyoruz demektir. Dördüncü eşitliğin ekonomik anlamı budur.²²

(22) Ibid., S. 117-8.

Problemin çözümüne, diğer bir yoldan, bilinmeyenlerin sayısını üçe indirmekle de ulaşabiliriz. Bortkiewicz bu yolu izler. Mallar değer hesabı sırasında iş-zamanı birimleri ile ifade edilecekleri yerde, para olarak ifade edilmiş olabilirlerdi. Böyle bir durumda malların değerleri hesap birimi olarak iş-zamanı birimi ile değil fakat malların kendisiyle mübadele edildiği para-malın birimi ile hesaplanmış ve, öte yandan, iki hesap sistemi (değer ve fiyat hesabı sistemleri) arasındaki bağlantı, bir birim para-malın üretimi için gerekli iş-zamanı birimlerinin sayısı ile derhal kurulmuş olurdu. Şimdi, mal değerlerinin para olarak ifade edilmiş olduklarını ve bir lüks mal sayabileceğimiz altının para-mal olarak seçilmiş olduğunu varsayalım. Bu durumda bir birim (diyelim bir gram) altın değer birimi olur. Değer hesabından fiyat hesabına geçerken bir gram altını hesap birimi olarak kullanmaya devam ettiğimiz takdirde, birim (bir gram) altın, her iki hesapta da bire eşit olur. Durumu basitleştirmek üzere, diğer lüks malların değer birimlerinin, bunlardan her birinin birim altınla değişim oranının bir olacak şekilde seçilmiş olduklarını varsayarsak, yani bütün lüks malların, altın dahil değer birimleri bire eşittir dersek, biraz evvel altın için söylediğimiz şey, yani birim altının her iki hesapta bire eşit olması hususu, diğer bütün lüks mallar için de geçerli olur. Lüks malların bir biriminin fiyatının değerinin z katı olduğunu varsaydığımıza göre, $lxz=1$, yani $z=1$ demektir. Böylece, bilinmeyenlerimiz sayısını üçe inmiş olur. Elimizdeki üç eşitlikle geriye kalan x , y ve r bilinmeyenlerinin değerlerini tayin etmek, bir denklemler sistemini çözmekten ibaret bir iş haline

gelir.²³ Denklemlerin çözülmesiyle²⁴ $x = 9/8, y = 3/4$ ve $r = 1/3$ olduğu görülür.

Tablo IV'deki verilere göre aşağıdaki gibi bir değer sistemi elde edilir :

$$\begin{array}{ll}
 \text{I} & 250 \text{ (c1)} + 75 \text{ (v1)} + 75 \text{ (s1)} = 250 \text{ (c1)} + \\
 & 50 \text{ (c2)} + 100 \text{ (c3)} = 400 \\
 \text{II} & 50 \text{ (c2)} + 75 \text{ (v2)} + 75 \text{ (s2)} = 75 \text{ (v1)} + \\
 & 75 \text{ (v2)} + 50 \text{ (v3)} = 200 \\
 \text{III} & 100 \text{ (c3)} + 50 \text{ (v3)} + 50 \text{ (s3)} = 75 \text{ (s1)} + \\
 & 75 \text{ (s2)} + 50 \text{ (s3)} = 200
 \end{array}$$

Her mala kendi fiyatını uygulayarak bu değerleri fiyatlara çevirdiğimizde sistem aşağıdaki duruma girer :

$$\begin{array}{ll}
 \text{I} & 250.9/8 + 75.3/4 + 1/3 (250.9/8 + 75.3/4) = (250 + \\
 & 50 + 100). 9/8 = 450 \\
 \text{II} & 50.9/8 + 75.3/4 + 1/3 (50.9/8 + 75.3/4) = (75 + \\
 & 75 + 50). 3/4 = 150 \\
 \text{III} & 100.9/8 + 50.3/4 + 1/3 (100.9/8 + 50.3/4) = (75 \\
 & + 75 + 50). 1 = 200
 \end{array}$$

Değerler fiyatlara Bortkiewicz'in metodu uygulanarak dönüştürüldüklerinde, aşağıdaki tablodan da açıkça görüldüğü gibi, basit yeniden-üretimin denge şartlarında en küçük bir bozulma meydana gelmez. I. sektörün ürünü harcanmış olan toplam değişmeyen sermayeye, II. sektörün ürünü ödenmiş olan toplam ücretlere ve nihayet III. sektörün ürünü kapitalistlerin eline geçmiş olan toplam artık-değere tam tamına eşittir. Ve her kapitalist

(23) Ibid., S. 117-8.

(24) Biz burada sonuçlarla ilgili olduğumuz için, çözüm üzerinde durmuyoruz. Denklemlerin çözümü için Bak. Ibid., S. 118-9.

TABLO - V a
DOĞRU FİYAT HESABI

Sektörler	Değişmeyen sermaye	Değişen sermaye	Kâr	Fiyat
I	281 1/4	56 1/4	112 1/2	450
II	56 1/4	56 1/4	37 1/2	150
III	112 1/2	37 1/2	50	200
Toplamlar	450	150	200	800

yapmış olduğu yatırım için % 33 1/3 lük bir ortalama kâr oranına göre kâr elde eder.

Bortkiewicz'in çözümü ile ilgili açıklamalarımızı bitirirken, tesadüfen ortaya çıkan bir sonuç üzerinde kısaca durmamız yararlı olabilir. Tablo IV, ve Tablo V a.'ya tekrar bir göz atılacak olursa görülür ki, değerler toplamı (800) fiyatlar toplamına (800) eşittir. Bunun zorunlu olarak böyle olmasını gerektirecek bir sebep yoktur. Her iki hesap (değer hesabı ve fiyat hesabı) için de hesap birimi iş-zamanı birimi olsaydı, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu iki toplam zorunlu olarak aynı olurdu. Hesap birimi altın iken, bunlar bir diğerine ancak özel bir halde eşit olurlar: bu, altın endüstrisinde kullanılan sermayenin organik bileşiminin (örneğimizde $100/150 = \% 66 \frac{2}{3}$) toplumsal sermayenin ortalama organik bileşimine (örneğimizde $400/600 = \% 66 \frac{2}{3}$) eşit olması halidir. Oysa, «altın endüstrisindeki sermayenin organik bileşiminin toplumsal sermayenin ortalama organik bileşimine eşit olmasını varsaydıracak hiç bir sebep olmadığı için, buradan Bortkiewicz metodunun, genel olarak, değerler toplamından farklı bir fiyatlar toplamına götüre-

ceği sonucu çıkar.»²⁵ Sapmanın yönü ve büyüklüğü paramalın üretildiği endüstrideki sermayenin organik bileşimine, yani bunun toplumsal toplam sermayenin ortalama bileşiminin ne kadar üstünde veya altında olduğuna bağlıdır.

Mutlak fiyat seviyesinin ne olacağını bulmak için yapılmış olan $z=1$ varsayımına göre, diğer iki sektörde üretilen malların fiyatları bakımından söz konusu olan durum şudur: değerlerden fiyatlara geçilirken bunlardan organik bileşimleri III.sektördeki sermayenin organik bileşiminden daha büyük sermayelerle üretilenleri fiyat itibariyle yükselirler, daha küçük sermayelerle üretilenleri düşerler.

iii) Winternitz'in Çözümü : ²⁶

Winternitz'in çözümü, izlediği yol itibariyle, Bortkiewicz'inkine benzer. O da endüstrinin üç sektörden meydana geldiğini varsayar ve eşitliklerini buna göre kurar. Ancak Bortkiewicz'in çözümünü dayandırdığı basit yeniden-üretim varsayımını ve buna ilişkin denge şartlarını problemin çözümü için gereksiz bulur.²⁷ Buna göre,

(25) Ibid., S. 122.

(26) J. Winternitz, «Values and Prices: A Solution of the So-called Transformation Problem,» **Economic Journal**, Vol. VIII, No. 230, (Haziran 1948).

(27) «Bortkiewicz hesapları basit yeniden-üretim eşitliklerine dayandırır. Aslında bunların bu problemle ilgileri yoktur. Sadece bu varsayım altında geçerli olan bir değer-fiyat dönüşümü yetersizdir. Çünkü, bir miktar 'net yatırım' varken normal durum genişleyen yeniden-üretimdir.» Ibid., S. 278.

Winternitz'in çözümünde değer sistemi aşağıdaki şekli alır :

$$I \quad c_1 + v_1 + s_1 = a_1$$

$$II \quad c_2 + v_2 + s_2 = a_2$$

$$III \quad c_3 + v_3 + s_3 = a_3$$

Winternitz, değerlerden fiyatlara geçilirken, değer ile fiyat arasındaki sapmayı I. sektörün malları için x , II. sektörün malları için y ve III. sektörün malları için z ile gösterir. Bu durumda, a değeri fiyata dönüştüğünde, değer- fiyat sapması x kadar olduğu için, ax büyüklüğünde bir fiyat olur. Aynı şey a_1 'i meydana getiren c_1 , c_2 , c_3 unsurları için de doğrudur. Bunlar fiyatlara dönüştüklerinde c_1x , c_2x , c_3x olurlar. Bunun gibi, v_1 , v_2 , v_3 fiyat olarak v_1y , v_2y , v_3y ve a_2 fiyata dönüştüğünde a_2y olur. Bu kısa açıklamadan anlaşılacağı gibi, a_2x , I. sektörün üretim fiyatı olarak, bu sektörün maliyet fiyatı ($c_1x + v_1y$) ile buna eklenen kâra (S_1) eşittir : $a_2x = c_1x + v_1y + S_1$. Böyle olunca, üretim fiyatları Winternitz'in çözümünde aşağıdaki şekli alırlar :

$$I \quad c_1x + v_1y + S_1 = a_1x$$

$$II \quad c_2x + v_2y + S_2 = a_2y$$

$$III \quad c_3x + v_3y + S_3 = a_3z$$

$c_1x + v_1y + r(c_1x + v_1y) = a_1x$ veya $(c_1x + v_1y)(1 + r) = a_1x$, yine aynı şekilde $(c_2x + v_2y)(1 + r) = a_2y$ olduğu için, $1 + r = \frac{a_1x}{c_1x + v_1y} = \frac{a_2y}{c_2x + v_2y}$ yazıla-

bilir. Sağ yandaki iki eşitlikten $x:y$ oranını bilinen verilerin bir kısmına (a_1 , a_2 , c_2 , v_1 , v_2) göre ifade eden bir de-

ğer ifadesi elde edilir. Bu verilere göre verilmiş bulunan $x:y$ oranını m ile gösterirsek,²⁸ $r = \frac{a1 \ m}{c1 \ m + v1} - 1$ oldu-

ğu görülür. $x:y$ oranını bulduğumuz yoldan $x:z$ veya $y:z$ oranını da kolaylıkla bulabiliriz. Böylece kâr oranının eşitliği prensibi ile ancak üç sektörün fiyat ilişkilerini ($x:y:z$) tespit etmiş oluruz; üretim değerlerini bulabilmek ve dolaşıyla sistemin bütün olarak fiyat seviyesini tayin edebilmek için x , y ve z 'nin mutlak değerlerinin ne olduğunu tespit etmemizi sağlayacak dördüncü bir eşitliğe ihtiyaç vardır. Görüldüğü gibi, Bortkiewicz'in çözümünde $z=1$ varsayılıyordu. Winternitz'e göre bu «fiyatlar toplamını değerler toplamından saptıran keyfi ve dayanağı olmayan bir varsayımdır.»²⁹ Oysa, «Marksist sistemin ruhuna en uygun düşen önerme şudur: fiyatlar toplamı değerler toplamına eşittir.»³⁰ Bu önermeye uygun olarak Winternitz'in dördüncü eşitliği aşağıdaki eşitlik olur :

$$a1x + a2y + a3z = a1 + a2 + a3$$

Bu eşitlik yardımıyla x , y ve z 'nin değerleri bulunur.

(28) $m = x/y$ nin saydığımız büyüklüklere göre elde edilen değer ifadesi için bak. Ibid., S. 279.

(29) Ibid., S. 278.

(30) Ibid., S. 279. «Bu, totolojik veya anlamsız bir tez değildir. Bu önerme, bütün fiyatlar toplamının ancak toplam ürünün üretimi için gerekli saat sayısı ya da para-malın değeri değiştiği takdirde ne ölçüde değişeceğini ifade eder. Şurası bir vakiadır ki, fiyat seviyesi konjonktür dönemi (trade cycle) boyunca değerler toplamından farklı olarak yükselir ve alçalır; iki toplam arasındaki eşitlik ancak bütün bir dönemin ortalaması için geçerlidir.» Ibid., S. 279.

Toplam fiyatların toplam değerlere eşit olduğu varsayıldığında, bu eşitliğin gerçekleşebilmesi için, bazı malların fiyatları değerlerinden yüksek, bazılarının alçak olur. Bu, kullanılan sermayelerin organik bileşimlerinin toplam toplumsal sermayenin ortalama organik bileşiminden hangi yönde ve ne kadar sapma gösterdiğine bağlı olarak değişir. Diğer bir ifadeyle, toplam değerlerin toplam fiyatlara eşit olması demek. Bortkiewicz'in çözümünü incelerken görmüş olduğumuz gibi, altının üretimi için kullanılan sermayenin organik bileşiminin toplumsal toplam sermayenin ortalama organik bileşimine eşit olması demektir.»³¹

iv) Meek'in Çözümü : ³²

Meek'in çözümü, Bortkiewicz'in ve özellikle de Winternitz'in çözümünden ayrı ve bağımsız bir çözüm değildir. Meek'e göre Winternitz'in çözümü input unsurları gibi output unsurlarının da hesaba katılması halinde, değerlerin fiyatlara dönüştürülmelerinin formel olarak mümkün olamayacağı iddiasına karşı müessir bir cevap olmakla beraber,³³ belli bir açıdan tamamlanmayı gerektirir. Meek, Marx'ın, genel olarak, malların diğerleriyle mal iş-gücü arasındaki oranın değerler yerine fiyatlara ifade edilmesi halinde, yani değerlerin fiyatlara dönüşmesi ile, değişmiş olmayacağı hususunu göstermek istediği kanı-

(31) Bak. M. Dobb, «A Note on the Transformation Problem,» **On Economic Theory and Socialism**, Lond., 1956, içinde S. 281.

(32) R. L. Meek, «Some Notes on the 'Transformation Problem,» **Economic Journal**, Vol, LXVI, No. 261 (Mart 1956).

(33) Ibid., S. 103.

sındadır. Böyle bir durumda, yani $\frac{a}{v} = \frac{ap}{v}$ olması

halinde,³⁴ kârın ve dolayısıyla bireysel üretim fiyatlarının değerlerden sapma derecelerinin nihai olarak Kapital'in Birinci Cildinde yer alan analize göre belirlenecekleri söylenebilecektir.³⁵ Meek tarafından ileri sürülen çözümde biraz evvel sözü edilen eşitliği sağlayacak şartların neler olduğunu göstermekten öteye bir yenilik mevcut değildir.

Meek, Winternitz'in çözümündeki değer ve fiyat eşitliklerini aynen alır. Fiyat eşitlikleriyle ancak malların bir diğeriyle nicpî değişim oranları (x:y:z) bulunabilir. Meek'in dördüncü eşitliği kârlar toplamının artık-değerler toplamına eşit olduğunu ifade eden aşağıdaki eşitliktir.

$$S1 + S2 + S3 = s1 + s2 + s3$$

Her üç sektörde aynı kâr oranı geçerlidir :

$$\frac{S1}{c1x + v1y} = \frac{S2}{c2x + v2y} = \frac{S3}{c3x + v3y}$$

Bu son eşitlikler yardımıyla x, y ve z'nin değerleri bulunur. Meek, yukarıda üzerinde durulan eşitliğin gerçekleşebilmesini sağlayacak bir ilâve şart olarak ikinci sektörün organik bileşiminin toplumsal ortalama bileşime eşit olduğunu varsayar yani :

(34) a, burada, herhangi bir malın toplam değerini göstermektedir. Ibid., S. 98, dip not 4.

(35) Ibid., S. 96-7.

$$\frac{c^2}{c^2 + v^2} = \frac{c}{c + v}$$

Değerlerin fiyatlara bu şartlar altında dönüşmesi halinde, fiyatlar toplamı değerler toplamından sapar; ancak, Meek'e göre, Marx'ın fiyatlar toplamı ile değerler toplamının eşitliğini üzerine basarak belirtirken asıl dikkati çekmek istediği husus, yani değerlerin fiyatlara dönüşmesinden sonra kârın büyüklüğünü tayin edecek olan temel oranın halâ Birinci Cilt'teki analize göre belirleneceği hususu, bu durumda da ortaya konmaktadır. Söz konusu oranın pay ve paydası dönüşümün sonucu olarak değişikliğe uğramakla beraber, varsayılan şartlar altında bunlardaki değişme her zaman

$$\frac{a_1x + a_2y + a_3z}{v_1y + v_2y + v_3y} = \frac{a_1 + a_2 + a_3}{v_1 + v_2 + v_3}$$

eşitliği sağlanacak yönde ve büyüklükte olur.³⁶

Bu son eşitlik, değerlerden fiyatlara geçildiğinde, toplam output ve toplam ücret oranının değişmediğini gösterir, Ücret malları üreten sektördeki (II. sektör) sermayenin organik bileşiminin toplam toplumsal sermayenin organik bileşimine eşit varsayılması ile sağlanan bu sonuç, problemin çözümü için gerekli değildir; zira problem bu şart olmadan da zaten çözülmüş bulunmaktadır.³⁷

(36) Ibid., S. 104.

(37) F. Seton, «The 'Transformation Problem'» **Review of Economic Studies**, Vol. XXIV (3), No. 65 (Haziran 1957), S. 153. Seton ayrıca, böyle postulanın marxist doktrinin ruhuna uygun düşeceği kanısında da değildir. Bak. Ibid., S. 153 dipnot 5.

v) Seton'un Çözümü :

Transformasyon problemin en genel çözümünü Oxford'lu iktisatçı Seton bulmuştur. Seton, ortaya koyduğu çözümle, transformasyondan sonra malların fiyatları arasındaki nispi değişim oranlarını bulmak için bundan önceki çözümlerde olduğu gibi, üç sektörlü bir modelden hareket etmenin gerekli olmadığını göstermiştir. Ekonominin bütün sektörlerinde faaliyet gösteren sermayeler için aynı kâr oranının geçerli olması prensibi, n sayıda mallardan herhangi biriyle (örneğin n'inci malın fiyatı ile) ifade edilmek üzere, nispi fiyatlar bakımından $p_1/p_n, p_2/p_n, \dots p_{n-1}/p_n$ gibi genel bir çözüm elde etmek için kâfidir.³⁸ Seton'un bulduğu çözümün genelliği ve do-

-
- (38) Ibid., S. 150-2. Seton'un çözümü, kısaca belirtmek gerekirse, daha evvel gözden geçirmiş bulunduğumuz çözümlerden farklı bir tekniğe dayanır. Ekonomi bütünü ile göz önüne alındığında, her mal, üretimi için diğer bazı malların input olarak kullanılmasını gerektirdiği gibi kendisi de başka bir takım malların üretiminde input olarak yer alır. Diğer bir ifadeyle her endüstri bazı endüstrilerin outputlarının belli miktarlarını kendisi için input olarak almakta, kendi outputunu başka endüstrilere belli miktarlarda inputlar olarak vermektedir. Böyle olunca, bütün endüstriler için outputun hem meydana geliş ve hem de dağılış durumunu gösteren bir eşitlikler sistemi kurulabilir. Bu sistem ekonominin bütününe temsil eder. Endüstrilerin ürünleri emek-değer olarak hesaplandığında sistemin değer hesabını elde ederiz. Sistem içinde n kadar mal olduğuna göre, kâr oranının eşitliği prensibine dayanılarak, fiyatlara göre ifade edilen n bilinmeyenli ($p_1, p^2 \dots p_n$) n sayıda eşitlik kurulabilir. Bu eşitliklerin çözümü ile yukarıda belirtilmiş olan fiyatlar arası nispi ilişkiler elde edilir.

layısıyle değerlerinden ayrılığı, görüldüğü gibi, ancak fiyatlar arası nispî ilişkilerin saptanmasına inhisar etmektedir. Fiyatların mutlak büyüklüklerini bulabilmek için, değer sisteminden fiyat sistemine geçilirken değişmediği varsayılan belli bir büyüklüğün seçilmesi, diğer çözümlerde olduğu gibi, burada da zorunludur.³⁹ Ve bu noktada şimdiye kadar sözü edilen çözümler arasında hiç bir fark yoktur.

Değerler fiyatlara dönüşürken değişikliğe uğramadığı varsayılan unsur Bortkiewicz ve Sweezy'nin çözümünde lüks malların birim değeri ($z=I$), Winternitz'in çözümünde değerler toplamı (değerler toplamı=fiyatlar toplamı) ve nihayet Meek'in çözümünde artık değerler toplamı (artık-değerler toplamı=kârlar toplamı) idi. Seton, Marxist sistemin içinde bunlardan herhangi birinin alınabileceğini, fakat birinin değerine tercih edilmesi için hiç bir sebep olmadığını belirtir. Seton, ayrıca, bu üç hususun bir ve aynı zamanda geçerli olmasının ancak özel bir durumda söz konusu olabileceğini gösterir. Bu, basit yeniden-üretim varsayımı ile lüks mallar endüstrisindeki (III. sektör) sermayenin organik bileşiminin toplumsal toplam sermayenin ortalama organik bileşimine eşit olması varsayımına göre belirlenen durumdur. Böyle bir durumda çözüm tamdır. Diğer hallerde problem çözümlenmekte, yani mutlak fiyat seviyesi bulunmakta fakat sözü edilen her üç husus bir ve aynı zamanda geçerli olamamaktadır.⁴⁰

(39) Ibid., S. 152.

(40) Bir görüşe göre, bu son belirtilen noktanın transformasyon problemleri bakımından hiç bir önemi yoktur. Bir fiyatlar toplamını bir değerler toplamına eşitlemek saç-

4. Transformasyon Probleminin Önemi

Marx için önemli olan problem, kendisinden önceki iktisatçılar (örneğin Smith ve Ricardo) için de olduğu gibi, toplam değer (zenginliğin) meydana geliş ve bölüşülüş mekânizmasını kavramak ve bunlara ilişkin sorunları açıklamak idi. Bu sebeple, daha sonra modern iktisat teorisinin merkezinde yer alacak olan nispi fiyatlar meselesi ona ancak ikinci derecede önem taşıyan bir mesele olarak görünmüştür.⁴¹

Marx'ın fiyat teorisi diyebileceğimiz açıklanmasının özü şudur: tam rekabet halinde, piyasa fiyatları üretim fiyatları etrafında oynamalar gösterirler; uzun dönemde

ma bir şeydir. «Değerler ve fiyatlar farklı birimlerle ölçülen, farklı boyutlu miktarlardır. Değerler iş-zamanı ile fiyatlar para ile ölçülürler. Üç farklı üretim departmanının her birinde değerler fiyatlara x, y ve z gibi çoğaltanlar vasıtasıyla çevrilirler. Her çoğaltan, iş-zamanı ile para arasında ilişki kuran bir faktör demektir. Bu faktörün mutlak değerinin hiç bir önemi yoktur. Bir saatlik iş-zamanının 1, 10 veya 100 frank'a tekabül ediyor olması hiç bir şeyi değiştirmez. Transformasyon problemi için önemli olan, sadece x, y ve z'nin bir diğerine oranlarıdır. Bu oranlar biliniyorsa, büyüklüğünün hiç bir önemi olmayan bir numéraire kullanılarak fiili fiyatlar bulunabilir. ... x, y ve z üç farklı ve bağımsız değişken değildir. Bunların sadece birbirleriyle oranları önemlidir, ve bu oranların saptanması gereklidir.» Böyle olunca, bunların mutlak büyüklüklerini bulmak için ilâve bir şart veya eşitlik aramak gereksizdir. Bak, H.D. Dickinson, «A Comment on Meek's Notes on the Transformation Problem» *Economic Journal*, Vol. LXVI, No. 264 (Aralık 1956). S. 740-1.

(41) Sweezy, op. cit., S. 125.

piyasa fiyatları üretim fiyatlarına eşitlenme eğilimindedirler. Üretim fiyatları ise malların maliyet fiyatlarıyla orantılı bir büyüklükte olurlar. Bu itibarla, fiyatlar, nihai olarak, malların üretimi için harcanmış olan toplumsalca gerekli emek miktarlarına göre belirlenirler.

Bu temel anlayışa göre, Marx'ın yapmak zorunda olduğu şey, üretim fiyatlarının doğrudan doğruya değerlere dayandığını göstermekten ibaretti. Ne varki, kapitalist sistemin oluşumu ve işleyişi ve bunları yöneten kanunlar üzerindeki tahlillerinin ulaştırdığı sonuçlar bakımından bunun dahi büyük bir önem taşımadığı gösterilmiştir.⁴² Marx, transformasyon sürecini, gerek tarihi gelişim ve gerekse mantık açısından, doğru olarak düşünmüş ancak değerlerin fiyatlara dönüşümü meselesinde bir noktada düştüğü hata doğru bir çözüme ulaşmasına engel olmuştur. Meseleyi daha sonra inceleyenler, adım adım ilerleyerek, sonunda genel ve sistemin bütünü içinde tutarlı bir çözümün mümkün olduğunu ortaya koymuşlardır.

Transformasyon problemi, esas itibariyle, önemi formal plânda kalan bir mesele olarak görünür. Konu ile ilgili tartışmaların daha çok çözüm teknikleri üzerinde cereyen etmiş olması da bunu gösterir. Böyle olmakla beraber, bu tartışmaları reel açıdan hiç bir yararı olmamış değildir. Ortalama genel kâr oranının üretim araçları (capital - goods) endüstrileri ile ücret malları (wage-goods) endüstrilerinin üretim şartlarına bağlı bulunması, lüks mallar üreten endüstrilerin üretim şartlarından ba-

(42) Ibid., S. 126-8.

MARKSİST DEĞER TEORİSİ

ğımsız olması gibi önemli bir sonucun ortaya konması bu sayede mümkün olmuştur.

Ekonomi biri üretim araçları diğeri tüketim araçları üreten iki sektörden meydana geliyor ve kapitalistler işçilerin tükettiklerinden farklı şeyler tüketmiyor olsunlar. Bu iki sektör arasında karşılıklı alış veriş ilişkisi vardır. Birincisi ikincisine üretim araçları, ikincisi birincisine tüketim araçları sağlar. Ayrıca, birinci sektör kendi kullandığı ve ikinci sektör tarafından kullanılan değişmeyen sermayeyi (C), ikinci sektör kendisi tarafından istihdam edilen ve birinci sektörde çalışan işçilerin ve her iki sektörde faaliyet gösteren kapitalistlerin tükettikleri tüketim araçlarını (V+S) sağlar. Ekonominin bütünü için kâr oranı $S/(C+V)$ dir. Sektörlerin her birinin kendi kâr oranları ise $S_1/(C_1+V_1)$ ve S_2/C_2+V_2 dir. Şimdi, S/V her iki sektörde aynı iken, C_1/C_1+V_1 oranının (birinci sektördeki sermayenin organik bileşimi) $C_2/(C_2+V_2)$ oranından (ikinci sektördeki sermayenin organik bileşimi) büyük olması halinde, C_1+V_1 sermayesi ile elde edilen artık-değerin (S_1), C_2+V_2 sermayesi ile elde edilen artık-değerden (S_2) ve dolayısıyla $S_1/(C_1+V_1)$ 'in $S_2/(C_2+V_2)$ den küçük olacağı açık bir şeydir. Bu kâr oranlarının bir diğerine (ve dolayısıyla bunların ortalaması olan $S/(C+V)$ oranına) eşit olması her iki sektörün net ürününün ve böylece artık-değerinin (S_1 ve S_2 'nin) büyüklük itibariyle değişmelerine bağlıdır. Böyle bir büyüklük değişmesi ise C ve V'yi teşkil eden unsurların fiyatlarının aracılığıyla meydana gelebilir.

Değerlerden fiyatlara geçildiğinde, daha büyük bir organik bileşime sahip bulunan birinci sektörde fiyatlar

ikinci sektöre oranla yükselir. C'yi teşkil eden unsurların fiyatları V'yi teşkil eden unsurların fiyatlarına oranla yükselmiş olacağı için, ikinci sektörde kâr oranı düşmeye başlarken, birinci sektörde bunun tersi görülür, kâr oranı yükselmeye başlar. Fiyatlardaki bu değişme, her iki sektörde aynı kâr oranının teessüs etmesine kadar devam eder. Belirtmeye lüzum dahi yoktur ki, organik bileşimler için söylenenlerin tersi söz konusu olsaydı, fiyatlar bakımından da ifade edilenin tersi olan bir durum doğardı.⁴³

Kapitalistlerin işçilerden farklı şeyler tüketmeleri halinde, bunlar için üretimde bulunan bir lüks mallar endüstrisi meysana gelmiş olması gerekir. Bu endüstri ile diğer iki endüstri arasında tek yönlü bir bağımlılık ilişkisi vardır. Kullandığı değişmeyen sermaye unsurlarını birinden, değişen sermaye unsurlarını diğerinden sağlar. İlk iki sektörün üretimlerine devam edebilmek için bu üçüncü sektörden almak zorunda oldukları bir şey yoktur.

Diğer bütün şartlar aynı kalırken, lüks mallar üreten sektörün kullandığı değişmeyen sermayesi değişen sermayesine oranla artsa (organik bileşimi değişse ve büyüse), bunun sonucu olarak, birinci sektörün üretimi, ikinci sektörün üretimine oranla, artar; değişen sermayesi değişmeyen sermayesine oranla büyüse, bunun tersi olur. Böyle bir durumda, ilk iki sektörün iç yapılarında (yani ne organik bileşimlerinde ve ne de artık-değer oranlarında) hiç bir değişiklik olmaz. Demek oluyor ki,

(43) Bak. Dobb, op. cit., S. 276.

üçüncü sektörün kendi iç yapısında meydana gelen bir değişimin genel kâr oranını belirleyen faktörler üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Bu sektörde üretilen malların diğer iki sektörün üretiminde yeri olmaması yüzünden, burada elde edilen artık-değer kitlesinin gelen kâr oranının teşekkülü bakımından, ilk bakışta sanılabileceği gibi, bir rolü olmadığı anlaşıyor. Lüks mallar sektörü, genel kâr oranının meydana gelişinde pasif bir durumdadır. Lüks malların fiyatlarının bütün görevi, ilk iki sektörde hüküm süren veya bunları denge durumuna getirmiş olan kâr oranına eşit bir kâr oranının kendilerinin üretildikleri üçüncü sektörde de geçerli olmasını sağlayacak bir seviyede karar kılmaktan ibarettir.⁴⁴

Dobb, transformasyon problemi ile ilgili olarak, diğer bir reel meseleye daha dokunur: genel bir ücret artışının üretim fiyatları üzerinde ne gibi bir etkisi olabilir? Diğer bütün şartlar aynı kalırken, ücretlerde genel bir artış meydana gelmesi halinde, bütün üretim kollarında artık-değer oranlarının ve bunun sonucu olarak da genel kâr oranının düşeceği açık bir şeydir. Bunun üretim fiyatları üzerindeki etkisi, her bir üretim kolundaki sermayenin organik bileşimine bağlı bulunur. Dobb, böyle bir yükselmenin fiyatlar üzerinde yapacağı etkiyi aşağıdaki iki durumu karşılaştırarak göstermiştir: (fiyatlarda % 50 oranında bir artış varsayılmaktadır).

(44) Ibid., S. 277.

TABLO - VI.,
GENEL BİR ÜCRET ARTIŞININ ÜRETİM
FİYATLARINA ETKİSİ

Sektörleri Üretim	C	V	S	Değer	Üretim fiyatı	Kâr oranı
I	$80_c + 20_v + 20_s =$			120	120	% 20
II	$90_c + 10_v + 10_s =$			110	120	% 20
III	$70_c + 30_v + 30_s =$			130	120	% 20
Artıştan sonraki durum :						
I	$80_c + 30_v + 10_s =$			120	120	% 9,09
II	$90_c + 15_v + 5_s =$			110	114 1/2	% 9,09
III	$70_c + 45_v + 15_s =$			130	125 1/2	% 9,09

Genel bir ücret artışının, ortalama kâr oranının düşmesine yol açması ile birlikte, diğer genel bir etkisi, bütün endüstrilerde maliyet fiyatlarının yükselmesine sebep olmasıdır. Ücretler yükseldiği zaman, maliyet fiyatının iki unsurundan biri olan V büyür. Yukarıdaki örnekten açıkça görüldüğü gibi, ücretler yükselmezden önce her üç sektörün 100 büyüklüğündeki maliyet fiyatları, ücret artışından sonra, sırasıyla 110, 105 ve 115 olmaktadır. Yine kolayca görülebileceği gibi, maliyet fiyatındaki yükselme organik bileşimleri nispeten düşük olan endüstri gruplarında daha yüksek olur. Buna karşılık, genel kâr oranının üretim fiyatları bakımından etkisi, organik bileşimleri nispeten yüksek olan endüstri gruplarında daha büyüktür. Çünkü, bu gibi endüstri veya endüstri gruplarının maliyet fiyatlarında ücret artışının yol açtığı yükselme, V'nin nispeten düşük olmasından dolayı, küçük olurken, kâr oranındaki düşüşün üretim fiyatlarını düşürücü etkisi, C'nin nispeten yüksek olmasından

ötürü büyük olur. Ücret artışından sonra, üçüncü sektörün veya bu sektörü meydana getiren endüstri grubunun üretim fiyatı yükselmiş, ikinci sektörün üretim fiyatı düşmüştür.⁴⁵ Birinde maliyet fiyatındaki artış kâr azalışından büyük, diğerinde küçüktür. Ve üretim fiyatını, nihaî olarak etkileyen faktör sözü edilen artış ve azalışlar arasındaki bu farktır. Burada önemli olan sonuç, bazı endüstrilerde (sermayelerinin organik bileşimleri yüksek endüstriler) ücret artışına rağmen, fiyatların düşmekte olmasıdır.⁴⁶

(45) Birinci sektörün üretim fiyatı ücret artışından sonra da aynı kalmaktadır. Bunun sebebi şudur: maliyet fiyatındaki artma (10) ile kâr oranındaki düşmenin yol açtığı kâr azalması (9,99) birbirine eşittir; üretim fiyatı bunun için değişmemiştir. Bu sektörün organik bileşimi, burada, alınan sayılardan dolayı, toplumsal ortalama bileşime eşittir.

(46) Dobb, op. cit., S. 280. Bu son husus ile bundan evvel incelemiş bulunduğumuz ortalama kâr oranını yalnız üretim araçları (capital goods) üreten sektörle tüketim araçları (wage-goods) üreten sektörün iç üretim şartları ve karşılıklı alış veriş ilişkileri tarafından belirlenmekte olduğu hususunun, Marx'a yöneltilen önemli bir itirazın geçerli olamayacağını göstermek bakımından da ayrı bir önem taşıdıklarını bundan sonraki bölümde göreceğiz.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

MARKSİST DEĞER TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ

V — ELEŞTİRİLER

1. Genel Olarak

Kapitalist düzenin ve bunun temeli olan ekonomik yapı ve mekanizma üzerine geliştirilmiş teorilerin amansız bir eleştirisini iş edinmiş olması, marksist iktisadın ilk ve en belirgin niteliğini teşkil eder. Bu böyledir diye Marx'ın iktisat teorilerinin ortaya altıldıkları tarihten itibaren yeterli ve gerekli bir dikkat ve ilgi ile incelendikleri ve eleştirildikleri sanılmamalıdır. Örneğin, bir Keynes'le karşılaştırıldığında Marx'ın iktisatçı olarak gördüğü alâka, gerçekten, hayli önemsiz olmuştur. Bunda, şüphesiz, bu iki iktisatçının' sistemin mevcudiyeti ve geleceği hakkındaki düşünce ve özlemlerinin bir diğerine taban tabana zıt oluşu büyük rol oynamıştır.

Bununla beraber, Keynes'in kapitalist sistemin aksaklık ve hastalıklarına parmak basması ve bunlara çare bulma çabası Marx'a iktisatçı olarak duyulan ilginin derecesinde bir artışa yol açmış bulunuyor. Bu kere Marx'ı eleştirme niyetinin yanı sıra onda yararlanılabilecek şeylerin de bulunabileceği kanısı bu yeni ilginin önemli bir özelliğini teşkil ediyor.

Kapital'in son cildinin yayınlandığı yıllarda kapitalist sistemin sağlamlığına tam bir güven duyuluyor, bozoklukların geçici ve sistemin kendi kendine düzeltebileceği şeyler olduğuna dair tam bir görüş birliği hüküm sürüyordu. Marx o yıllarda böyle bir güven duygusunun

rahatlığı içinde bulunan akademik iktisatçılar tarafından, münhasıran, halâ büyük önem verilmekte olan nispi fiyatlar meselesine getirdiği çözüm bakımından ele alınmış ve eleştirilmişti. Bu eleştirilerle Marx'ın değer teorisinin yanlışlığının ispat edilmiş olduğu sonucuna varıldı. Bunun kısa bir zamanda genel bir kanaat haline gelmesinden sonra, Marx tamamen bir yana bırakıldı. Ve böylece, Marx'ı, adeta, hiç yaşamamış gibi telâkki etmek, Batı Dünyasında onu eleştirmenin en etkili şekli haline geldi.¹

Biraz önce işaret ettiğimiz gibi, akademik iktisatçıların marksist iktisada gösterdikleri ilk tepki, onun değer teorisine karşı olmuştu. Buna karşılık, sessizlik perdesinin oldukça aralandığı son yıllarda değer teorisinin yanı sıra bu iktisadın diğer teorileri de özel bir dikkatle incelenmeye ve akademik çevrelerde kabul gören diğer teorilerle karşılaştırılmaya başlamıştır.

Ne var ki, marksist iktisada karşı şimdiye kadar görülen hayli farklı bir tavır takınan akademik iktisatçılarla marksist teoriyi benimsemiş iktisatçılar arasındaki anlayış farkı halâ erkisinden daha az görünmemektedir. Bunun pek tipik bir örneği, ortodoks iktisatla marksist iktisat arasında bir köprü kurmak çabasını gösteren J. Robinson'un iki iktisadın birbiri karşısındaki durumları ile ilgili hükmünün karşılaştığı tepkide görürüz. Marksist iktisat teorisini çeşitli yönlerden eleştirdikten

(1) Joan Robinson, akademik iktisatçıların marksist iktisat teorisine karşı benimsedikleri bu uzun bir süre devam etmiş olan susma şeklindeki tavrın bir küçük görme gayretinden ileri gelmiş olduğunu belirtir. Bak. *An Essay on Marxian Economics*, Lond., 1957.

sonra Robinson şu sonuca varıyor: «Marx, esas itibariyle, dinamik uzun-dönem analizi ile ilgilenmişti; ve bu alan halâ büyük ölçüde işlenmemiş durumdadır. Denge kavramına bağlanmış olan ortodoks akademik analizin bu alandaki katkısı pek azdır, ve modern teori henüz kısa-dönemin sınırları ötesinde fazla bir yol almış değildir. Reel ücretlerde ve kâr oranında uzun dönemde meydana gelen değişmeler, sermaye birikimindeki ilerleme, tekelin büyümesi ve gerilemesi, teknikteki değişmelerin toplumun sınıf yapısı üzerindeki büyük boyutlu tepkileri hep bu alana ait problemlerdir. İncelemeleri ayrıntıları itibariyle noksan kalmış olmakla beraber, Marx, kapitalizmin hareket kanununu keşfetmeyi kendisine iş edinmişti. İktisat ilminde ilerleme olabileceğine dair bir ümit mevcutsa bunun, akademik metodların Marx tarafından ortaya atılmış problemlerin çözümünde kullanılmasına bağlanmış olması gerekir.»² Bu görüşe marksist kamptan Meek'in tepkisi şu olmuştur: «Akademik iktisatçılar dikkatlerini kapitalist buhran ve iktisadî gelişme problemlerine çevirmiş bulunduklarına göre, bana öyle geliyor ki, ilerleme ümidinin akademik iktisatçıların karşılıklarına aldıkları problemlerin çözümünde Marx'ın metodlarının kullanılmasına bağlı bulunduğunu söylemek, herhalde, daha doğrudur.»³

Burada bu örneği, asıl konumuz olan marksist değer teorisine yöneltilen eleştirileri gözden geçirirken de tes-

(2) Ibid., S. 95. (Siyah-M.S.)

(3) Op. cit., S. 238. Sweezy bu konuda Meek'ten daha esnek bir görüşe sahiptir. Bak. yazarın *The Present as History* adlı eserinde yer alan «John Maynard Keynes» başlıklı yazısı.

pit edeceğimiz bir durumu yansıtmaması bakımından ilginç olduğu için, kaydetmiş bulunuyoruz. Marx'ın kendisi ve onu izleyenler değer teorisini marksist iktisat sisteminin üzerine oturulduğu ve asla vazgeçilmez bir parçası sayarlarken, anılmaya değer eleştirilerin büyük bir kısmına göre, teorinin hemen hemen hiç bir önemi yoktur. Bazılarına göre, Marx'ın görüşlerinin bir çoğu, bu teori olmadan da ileri sürülebilir. Nihayet bazı eleştiriciler, teoriyi, Marx'ın acıl amacının hayli dışında kalan amaçlar için işe yarayabileceği şeklinde yorumlamışlardır. Bu sonuçlar, daha çok, meslek itibariyle iktisatçı olmayan kişilerdir.

Burada bu söylediklerimizle ilgili ve genel olarak belirtilebileceğimiz ikinci bir nokta şudur: eleştiricilerin bir kısmı, marksist değer teorisinin geçersizliğini göstermekle, aynı zamanda, marjinal faydaya dayandırılan değer teorisinin doğruluk ve üstünlüğünü ispat etmek istemişlerdir; diğer bir kısmı, bu teorilerin ikisini de, aslında, gerçek dışı kavramlara dayanır görmekle beraber, birini tercih konusunda ikincisinden yana olmuşlardı; nihayet diğer bir kısım eleştiriciler, bunların ikisinin de gereksiz olduğu görüşünde birleşmişlerdi.

Nihayet, diğer önemli bir nokta olarak, marksist teoriye yöneltilen eleştirilerin, bizatihi teorinin kendi konu, metod ve çözümleri açısından değil de eleştiricilerin kendilerinin araştırma konusu olarak en önemli saydıkları meseleleri açıklamakta teorinin ne derecede yeterli veya başarılı olabildiği açısından yapıldığını belirtmek gerekir.

Eleştirileri Marksist değer teorisine yöneltilen eleştiriler zincirinin en eski ve en yeni halkalarını teşkil eden

iki iktisatçı, Böhm-Bawerk ve Joan Robinson, teorisinin değersizliği üzerinde birleşirler. Ancak bunlar arasında, görüşlerini dayandırdıkları nedenler bakımından çok büyük bir fark vardır. Böhm-Bawerk Marx'ı esas itibariyle bir değer teorisi kurduğu için değil, fakat bunu «fayda» kavramı yerine «emek» kavramına dayandırdığı için eleştirmiştir. Oysa, Robinson, nispî fiyatlar teorisi anlamında bir değer teorisi için «emek» kavramı kadar «fayda» kavramının da gereksiz olduğu görüşündedir. Çünkü, emek ne kadar metafizik bir kavramsa fayda da o kadar metafizik bir kavramdır.⁴

J. Robinson, nispî fiyatları açıklamaya yönelmiş fakat açıklanmaları ve tahlil aracı olarak kullanılmaları mümkün olmayan kavramlara bağlanmış değer teorilerine karşı, kısaca belirttiğimiz, bu tutumuyla bütün eleştiriciler arasında en radikal olanı hüviyetini kazanmıştır. Bu özelliği dolayısıyla, ele alacağımız eleştirileri onun eleştirisi ile başlayarak gözden geçireceğiz.

2. Joan Robinson'un Eleştirisi

Robinson, marksist değer teorisini ekonomik tahlil aracı olarak işe yarayıp yaramadığı açısından ele alır ve eleştirir. Ona göre, teorinin bu bakımdan hiç önemi yoktur. Teori öylesine değersizdir ki, Marx'ın «değer kavra-

-
- (4) J. Robinson'un hükmü şudur: «**Fayda**, kırılmaz bir fa-
sit daire teşkil eden metafizik bir kavramdır: insanların
malları satın almak istemeleri malların **fayda** niteliklerin-
den ileri gelir, insanların malları satın almak istemeleri
vakıası ise malların **fayda**'ya sahip olduklarını gösterir.»
Economic Philosophy, (Pelican Ed. 1964, S. 48.

mıyla ifade ettiği fikirlerin hiç biri bu kavram olmadan daha iyi ifade edilemez değildir.»⁵ Diğer bir ifadeyle, bi-zatihi savunulmaz bir teori oluğu bir yana, «değer teorisi, dar anlamda bir nispî fiyatlar teorisi olarak, (her ne kadar Marx da Böhml-Bawerk de böyle olduğunu sanmışlar-sa da) Marx'ın sisteminin kalbi değildir. Ve değer sis-temden tamamiyle çıkarılıp atılacak olsa, sistemde önem-li olan hiç bir şey kaybolmuş olmaz.»⁶ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Robinson Marx'ın emek değer teorisi-ni bir nispî fiyatlar teorisi olarak görür ve eleştirisini bu görüşe dayandırır. Bu noktanın ayrıca belirtilmesin-de fayda vardır. Zira, diğer hususlar bir yana, nispî fi-yatlar piyasada fiilen cari olan fiyatlar anlamına geliyor-sa, Marx'ın Kapital'in Üçüncü Cildinde geliştirdiği ve Bi-rinci Cildin değer teorisine dayandırdığı üretim fiyatları teorisi bu anlamda bir nispî fiyatlar teorisi değildir. Marx'ın bütün göstermek istediği şundan ibarettir: fiili piyasa fiyatları nihaî olarak (uzun dönemde) üretim fi-yatlarına göre belirlenirler, üretim fiyatları ise dolaylı olarak değerler tarafından tayin edilir; bir malın değer, bunun üretimi için harcanması toplumsal olarak gerekli emekten ileri gelir, ve büyüklüğü bu emeğin harcanma süresi ile ölçülür. Böyle olduğuna göre, Birinci Ciltte or-taya konmuş olan değer teorisinin tek başına bir nispî fiyatlar teorisi olarak ele alınmıyacağı çok açık bir şey-dir. Oysa, Robinson, aşağıdaki pasajı göstererek, Marx'-

(5) *An Essay...*, S. 20.

(6) *The Labour Theory of Value, Collected Economic Papers*, Vol. I, S. 148. (Aynı yazı, daha önce, *Economic Journal*, June 1950 de çıkmıştı.)

ın Birinci Ciltte dahi nispî fiyatlarla uğraştığını ifade edebilmiştir:7

«Örneğin, buğday ve demir gibi, iki malı alalım. Bunların aralarındaki değişim oranları ne olursa olsun, her zaman, belli miktarda bir buğdayı belli miktarda bir demirle eşit kılan, bir eşitlik olarak gösterilebilir: söz gelişi, 1 quarter buğday = a ton demir olsun. Şimdi bu eşitliğin anlattığı nedir? Bunun anlamı, iki değişik şeyde, bir quarter buğday ile a ton demirde, bir ve aynı büyüklükte ortak bir şey olduğudur. Demek oluyor ki, bu iki şey, kendisi bu iki şeyden ne biri ne diğeri olan, bir üçüncü şeye eşittir. Değişim değeri olduğu sürece, bu iki şeyden her birinin bu üçüncü şeye indirgenebilir olması zorunludur.

«Bu ortak şey, malın geometrik, fizik, kimyasal ya da başka bir özelliği olamaz. Malların maddî özellikleri yalnız ve ancak malları faydalı kıldıkları, yani kullanım değerleri haline getirdikleri sürece söz konusu olurlar. Buna karşılık, malların değişim ilişkisinin açık şekilde belirlendiği husus, bu malların kullanım-değerlerinin bir yana bırakıldığıdır...

«Malın maddesinin kullanım-değeri bir yana bırakılırsa, geriye malların ancak bir tek özelliği kalır: emek ürünü olmaları. Şurası da var ki, emek ürünü bile elimizde değişikliğe uğramış bulunuyor. Emek ürünü kendi kullanım-değerinden soyutladığımız zaman, onu, malın maddesini kullanım-değeri yapan maddi öge ve şekillerden de soyutlamış oluyoruz. Emek ürünü artık bir masa, ev veya iplik ya da diğer yararlı herhangi bir şey değil-

(7) *Economic Philosophy*, S. 37.

dir. Onun duyularımızı etkileyen bütün özellikleri, bir madde olarak varlığı, yok olmuştur. O, artık, marangoz işçiliğinin, inşaat işçiliğinin veya iplik dokuma işçiliğinin ya da diğer herhangi belli üretken bir işin ürünü değildir. Emek ürünlerinin faydaya ilişkin tarafı (niteli) ile birlikte, bunlarda şekillenmiş bulunan işin faydaya ilişkin değişik somut şekilleri de yok olur; bunlar artık birbirlerinden ayırdedilmez olurlar; aksine, topu birden aynı insan emeğine, soyut insan emeğine, indirgenirler.

«... Bütün bu şeyler, bize, üretimleri sırasında insan iş-gücünün harcanmış olduğunu, kendilerinde insan emeğinin birikmiş bulunduğunu gösterirler. Emek ürünlerini, hepsinde ortak olan bu toplumsal özün kristalleri olarak değerdirler (Mal-değerdirler.)»⁸

Marx'ın yukarıdaki muhakeme ile göstermek istediği şey, en basit ifadesiyle, şuydu : bir A malından a kadar elde edebilmek için B malından b kadar vermek gerekiyorsa (veya yetiyorsa), bunun nedeni (bu malların a ve b miktarlarının üretimleri için aynı miktarda emek (iş-zamanı) harcanmış olmasıdır. Aksi halde, a'nın karşılığının niçin b olmak gerektiğini açıklayamayız. Marksist değer teorisine göre, bir malın değerini yaratan emek iş-zamanı bu malın üretimi sırasında bilfiil harcanan ile malın üretimi için kullanılması gerekli üretim araçlarını (alet, ham madde, vs.) meydana getirmek için daha evvel harcanmış emekten (iş-zamanından) meydana gelir. Bir malın belli bir miktarı diğer bir malın belli bir miktarıyla

(8) K. c. I, k. I, S. 26-28.

değiştirilirken, değişim miktarlarının başka miktarlar olmayıp zorunlu olarak bu miktarlar olması bunlarda aynı miktarlarda insan emeğinin maddeleşmiş bulunmasına bağlanıyorsa, ve değişim oranının bu emek miktarlarına göre belirleneceği ileri sürülüyorsa, bu, bazı varsayımlara dayanılarak yapılmaktadır : toplum her biri bağımsız üretici olan bireylerden meydana gelmektedir; üreticilerin üretim sırasında kullandıkları üretim araçlarının değerleri ile bilfiil harcadıkları emeğin değeri arasındaki (kapitalist üretime geçildiğinde sermayenin organik bileşimi adını alan) oran bütün faaliyet kollarında aynıdır; üreticiler belli bir süre içinde harcadıkları emekle aynı büyüklükte değer yaratmaktadırlar, ve nihayet üretim için kullandıkları değerlerin belli bir süre içindeki devir hızları bir diğerinden farklı değildir. Şimdi, böyle bir durumda malların değişim oranları kendilerinin üretimi için harcanmış olan emek miktarlarından başka ne ile belirlenebilir? Marx'ın burada yaptığı, üzerinde tartışılabilir fakat bilimsellik niteliği üzerinde söz edilemeyecek olan bir muhakemeye dayanarak bir görüş ve iddia ileri sürmekten ibarettir.

Joan Robinson'a göre ise, burada, tartışılabilir ve bilimsel bir önerme değil, fakat metafizik bir görüş, «düpedüz dogmatik bir iddia» söz konusudur.⁹

Yukarıda kısaca belirttiğimiz muhakeme tarzı ve bununla ulaşılan sonuç, Marx'ın Kapital'in Birinci Cildindeki

(9) An Essay..., S. 12. J. Robinson'un Cambridge'li meslekdaşı G. Shove, Robinson'un bu noktada yanıldığı görüşündedir. Bak. «Mrs. Robinson on Marxian Economics,» **Economic Journal**, Vol. LIV, No. 213 (Nisan 1944), S. 48-9. (Robinson'un eseri 1942 yılında yayınlanmıştı.)

tahlilinin ilk adımını teşkil eder. Bundan sonra kapitalist üretim durumunun tahliline geçilir. Kapitalist üretim biçimi, daha evvel açıklamış olduğumuz gibi, bağımsız bireysel üreticilerin büyük bir kısmının artık bu durumlarını kaybettikleri, tek geçim imkânı olarak iş-güçlerini satmak durumunda kalan işçilerle bunları kendi hesaplarına çalıştıran ve bu yoldan işçilerin yarattıkları artık-değeri kendilerine mal eden sermaye sahiplerinin birbirlerinin varlık şartı haline geldiği bir durumu ifade eder. Marx, yukarıda işaret ettiğimiz varsayımları tahlilinin bu safhasında da muhafaza eder. Sermayenin organik bileşimi bütün faaliyet kollarında aynıdır; artık-değer oranı (v/s) bütün ekonomi için aynı büyüklüktedir ve sermayelerin devir hızları farklı değildir. Bu faraziyeler altında bir malın değeri, yine daha evvel görmüş olduğumuz gibi, $c+v+s$ 'ye eşittir; $v+s$ işçinin yarattığı yeni değerler, c malın üretimi sırasında harcanmış olan üretim araçlarının değerini temsil eder. İşçi, ücret olarak, $v+s$ 'den daha küçük bir karşılık alır. Artık-değerin (s) ne kadar olacağı iş-gücü değerine bağlıdır. İşçi bir iş-gününde (diyelim 8 iş-saatinde) iş-gücünün değerine eş bir değeri 4 iş-saatinde yaratıyorsa, diğer 4 iş-saatinde yarattığı değer, artık-değer olarak, sermaye sahibine kalır ve böyle bir durumda artık değer oranı % 100 dür.

Bu şartlar altında malların değişim oranlarının ne olacağına gelince, bunların burada da malların değer oranlarına (yani ihtiva ettikleri emek miktarları oranlarına) tekabül etmemelerini düşündürecek hiç bir sebep mevcut değildir. Böyle olduğuna göre, bütün sermaye sahiplerinin ancak değişen sermayelerinin (v) büyüklüklerine bağlı olarak değişen artık-değerler elde edecekleri,

ya da, diğer bir ifadeyle, her 100 birimi ile sağlanan artık-değerin (kârın) her kapitalist için aynı olacağı açık bir şeydir. Marx, bu noktada gerçek dünyadan halâ pek uzaktır. Gerçek hayatta çeşitli endüstrilerde faaliyet gösteren sermayelerin organik bileşimleri farklıdır. Bu farklılık fiyatlar ve kâr bakımından yepyeni bir duruma yol açar.

Sermayelerin organik bileşimlerinin eşitliği varsayımının bırakılması Marx'ın değer ve fiyat tahlilinde son adımı teşkil eder. Bu iş reel olayların daha yakından ele alındığı Üçüncü Ciltte yapılır. Gerçekte mallar organik bileşimleri farklı sermayeler tarafından üretilirler. Bireysel malların değerleri, tabiatıyla, yine $c+v+s$ den ibarettir. Fakat bu değerle malın fiyatı arasındaki ilişki nedir? Ya da fiyat değere nasıl bağlanmaktadır? Marx'ın üretim fiyatları teorisi bu soruya cevap verir.

Hangi endüstrilerde yatırılmış bulunurlarsa bulunsunlar bütün sermayelerin genel bir kâr oranına göre kâr sağlamaları, tam rekabet şartlarının hüküm sürdüğü kapitalist bir ekonominin temel kanunlarından biridir. Şu halde, her şeyden evvel, bütün ekonomi için genel bir kâr oranının nasıl meydana geldiğinin açıklanması gerekir.

Artık-değer oranının aynı olduğu varsayıldığına göre, farklı organik bileşimli sermayelerle farklı büyüklükte artık-değer kitleleri elde edilir. Böyle bir durumda mallar, değerlerine eşit fiyatlarla satılacak olsalar, sağlanan kârların ortalama ve genel bir kâr oranına göre belirlenmesinden söz edilemez; ortalama kâr oranına göre belirlenen bir kârı ihtiva eden fiyatlarla satıldıklarında ise, bu fi-

yatlar değerlere eşit olmaz. Marx'ın üretim fiyatları teorisinin bu probleme bulduğu çözüm şudur: mallar, maliyet fiyatlarına genel kâr oranına göre belirlenen bir kârın eklenmesiyle meydana gelen ve üretim fiyatı adını alan bir fiyatla satılırlar. Bu fiyatlar, değerlerden farklı olmakla beraber, değerlere bağlıdırlar.

Marx'a göre, bir kapitalist kendi sermayesi ile meydana gelen artık-değerden daha büyük ya da daha küçük bir kâr elde edebilir. Kârının ne olacağı sermayesinin organik bileşimine bağlıdır. Organik bileşimleri toplumsal toplam sermayenin ortalama bileşiminden yüksek olan sermayeler kendi sağladıklarından daha fazla, düşük olanlar daha az kâr (artık-değer) elde ederler. Bu sonuç, bu sermayelerle üretilen malların fiyatlarının (üretim fiyatları) değerlerinden daha yüksek ya da daha alçak bir seviyede teşekkül etmesi yoluyla meydana gelir. Demek oluyor ki, fiyatlar, toplam artık-değerin bütün sermayeler için aynı olan genel kâr oranına göre dağılması yoluyla, değerlere bağlanmaktadır. Birinci Cildin değer teorisi ile Üçüncü Cildin üretim fiyatları teorisi, böylece, birbirine bağlanmakta ve değer ve fiyat problemini açıklamaya çalışan bir bütün teşkil etmektedir.

J. Robinson, bu iki teori arasındaki bağı tamamen şekli bir bağ olarak görür, ve toplam ve ortalamalarla oynanan bir oyun olarak niteler.¹⁰ Robinson'a göre, fiyatları de-

(10) **Collected Economic Papers**, Vol. I, S. 148. Robinson, Marx'ın üretim fiyatları teorisinin, değer teorisine bağlanmadığı takdirde, herhangi bir fevkalâdeliği olmayan, sıradan bir üretim maliyeti teorisinden gayri bir şey olmadığı görüşüne katılır görünmektedir. Bak. S. 146. Diğer bir yazısında, «Marx'ın 'üretim fiyatları' teorisi kendine özgü

ğerlere bağlamaya çalışmak (transformasyon problemi) hiç bir önemi olmayan boşuna bir gayrettir. Bunun nedeni olarak şunu gösterir : «... fiyatlara dönüştürülmeleri gereken değerlere ilk önce fiyatların değerlere dönüştürülmeleriyle ulaşılır.»¹¹ Bu itiraz da, aslında, yazarın şu görüşüne dayanır : «Kârı mümkün kılan istismar vakıasıdır; ne varki, istismar oranının gerek mantık açısından gerek tarih açısından kâr oranına öngeldiğini düşünebilmek için hiç bir sebep yoktur. Mantık açısından bakıldığında, önemli olan kapitalist sistemin mülkiyet sahibi sınıf için sağlamayı başardığı artığın toplam miktarıdır; bu toplam artığı, kâr oranını bulmak için toplam sermayeye bölmek yerine, istismar oranını bulmak üzere kullanılan emek miktarına bölmenin hiç bir yararı yoktur. Tarih açısından ise, farklı endüstrilerin geniş ölçüde değişiklik gösteren istismar, kâr ve emek-sermaye oranlarına sahip olarak geliştiklerini kabul etmek normaldir.»¹²

Şimdi, ilk bakışta doğru ve ikna edici bir gözleme dayanır gibi gözüken bu hükmün, biraz daha dikkatli bir gözle bakıldığında, «istismar bir vakıadır ve kâr bu vakıanın ürünüdür» demekten öteye bir anlamı olamayacağı anlaşılır. İstismar ve kârın bir vakıa olduğunu söylemek başka, bunların sebebini ve ortaya çıkmalarını sağlayan mekanizmanın ne olduğunu göstermek başka şeydir.

varsayımları ile istisnâî bir yönü olmayan ve aslında herkesin fiyat teorisi olan bir teoridir der. «The Labor Theory of Value: A Discussion.» *Science and Society*, Vol XVIII, No. 2 (İlkbahar 1954), S. 142.

(11) *Col. Eco. Papers*, Vol. I, S. 150.

(12) *An Essay...* S. 16-7.

Robinson Marksist değer teorisini eleştirdiği yazılarında bu nokta üzerinde hiç durmamaktadır. Oysa, «Marx, kârların, işe yarar bir şekilde, temellerini teşkil eden ve nihaî belirleyicileri olan bir 'artık-değer' olarak açıklanabileceği» görüşündedir.¹³ Buna karşılık, «Bayan Robinson'a göre, fiyatların değerlerden kârlarını artık-değerlerden çıkarımı, ancak, işe kendileriyle başladığımız değer ve artık-değerlerin doğrudan doğruya, ampirik olarak algılanan fiyatlar ve kârlardan çıkarımı halinde, yani ancak bu 'çıkarm' ('derivation') işleminin bir totolojinin ifadesinden daha fazla bir şey olmaması halinde, anlamlı olur. Bizim kendileriyle işe başladığımız değerleri ve artık-değerleri diğer herhangi bir yoldan giderek ulaşabilecek [kategoriler — M.S.] olarak düşünürsek, Bayan Robinson'a göre, derhal metafizik alanına geçmiş oluruz.»¹⁴

Profesör Robinson'un Marx'a yönelttiği diğer bir itirazı şudur. Marx, bütün endüstrilerin hepsi için aynı olan ve zamanla değişmeyen bir artık-değer oranına sahip olduklarını varsayar ve buna bağlı olarak belli bir toplam artık-değer kitlesinin kâr olarak kapitalistler (veya endüstriler) arasında sadece yeniden paylaşıldığını ileri sürer.

(13) Meek, op. cit., S. 237.

(14) Ibid., S. 237. Meek burada şunu eklemektedir: «Böylece, **Kapital**, Bayan Robinson'a, totolojilerden ibaret olmadığı zaman ve ölçüde, ve kaçınılmaz bir surette, bazıları (yani piyasa olaylarının 'sağduyu' ile algılanan görüşlerine uygun düşenleri) sağlam, bazıları (yani böyle bir uygunluk göstermeyenleri) çürük veya metafizik mahiyette ve Marx'ın boşuna bir gayretle bir diğeriyle 'telif' etmeye çalıştığı birbiriyle karşılıklı olarak tutarsız bir önermeler koleksiyonu olarak görünür.» S. 237-8.

Bu varsayım ve iddianın bir dayanağı yoktur.¹⁵ Robinson'a göre, «adam başına prodüktivite adam başına sermayenin daha fazla olduğu bir yerde daha yüksektir... Böyle olunca, istismar oranı çalıştırılan adam başına sermaye ile birlikte değişme eğiliminde olur.»¹⁶ Öte yandan, «kapitalistler,... çalıştırılan adam başına sermayeyi, çalıştırılan adam başına net kârda buna tekabül eden bir artış olacağından emin olmadıkça, arttırmazlar.»¹⁷ Ya da Dobb'un ifade ettiği gibi «daha çok sabit (fixed) sermaye kullanılan bir yerde emeğin prodüktivitesi daha yüksek olacağı için, bu gibi endüstrilerde emeğin ürettiği artık-değerin daha fazla ve böylece artık-değer oranının buralarda daha yüksek olacağını söylemek daha makûl olmaz mıydı?»¹⁸

Marx'ın bu varsayımı üzerinde daha evvel durduğumuz ve toplam artık-değerin yeniden paylaşılması meselesini yeterince incelemiş bulunduğumuz için, burada sadece Dobb'un bu itiraza karşı itirazını kaydetmekle yetineceğiz. Dobb, karşı itiraz olarak, şunu belirtir: «Eğer..., meselenin bu son vazediliş şekli geçerli olsaydı, ücretlerdeki bir yükselmenin sermayeleri yüksek organik bileşimli endüstrilerin fiyatlarını düşürmesi açıklanamazdı. Gerçekten, bu görüşe göre, fiyatların değişmesi için hiçbir sebep olamaz: ücretlerdeki bir yükselme, sadece, artık-değer oranını ücretlerin yükseldiği ölçüde düşürür, ve,

(15) *An Essay...*, S. 15.

(16) *Ibid.*, S. 16.

(17) *Ibid.*, S. 16.

(18) *On Eco. Theory and Socialism*, S. 281.

emek prodüktivitesi değişmemiş olarak kalacağı için, fiyatların değişmesini gerektirecek hiçbir sebep olamaz.»¹⁹

Profesör Robinson Marx'ı kendisinin daha iyi anladığını ifade etmek üzere, Marksistlere «Marx sizlerin dilinizde benim ise kemiklerimdedir», der.²⁰ Ne var ki, bu iddiasına rağmen, Robinson'un marksist değer teorisinin amacını doğru teşhis edemediği ve dolayısıyla teoriyi gerektiği şekilde değerlendiremediği kolayca gösterilebilir. Robinson'un hatası her şeyden evvel, teoriyi bir piyasa fiyatları teorisi olarak görmesindedir. Eleştirilerinin sonunda vardığı Marx bu teori ile bir fiyat teorisi meydana getirmeyi başaramamıştır hükmü,²¹ daha baştan düşmüş olduğu bu hataya dayanır. Emek değer teorisi Marx için (ondan evvel Ricardo için olduğu gibi), bölüşüm problemini çözmeye yarayan bir araçtır. Marx bölüşümün üretime bağlı bulunduğu görüşünde idi. Bölüşüm, üretimden bağımsız olarak açıklanamazdı. Şimdi, bölüşüm bir fiyat meselesi olduğuna göre, fiyatları açıklayacak bir teorinin, aynı zamanda, üretimle bölüşüm arasındaki bağı ifade etmesi gerekiyordu. Marx'ın üretim fiyatları teorisi böyle bir teoriydi. Bu sebeptendir ki, emek değer teorisinin önemini ve marksis sistem içinde oynadığı rolü bölüşüm olayını hesaba katmadan anlamak mümkün değildir. Profesör Robinson ise bunun farkında değilmiş gibi görünüyor.²²

Marksist değer teorisi buna dayanan üretim fiyatları

(19) Ibid., S. 281.

(20) **On Re-Reading Marx**, Cambridge 1953, S. 20.

(21) Bak. Meek, op. cit., S. 236-7.

(22) Bak. Meek, op. cit., S. 236-7.

teorisinin aracılığı ile, bölüşüm problemini çözme amacına yönelmiş bir teori olarak, daha evvel de görmüş olduğumuz gibi, gerçekten, günlük piyasa fiyatlarını açıklamaya yeterli değildir. Bu teori, bir uzun dönem nispi fiyatlar teorisi sağlayabilir. Burada şunu da belirtmek gerekir: kapitalist sistemin mahiyetini anlamayı ve sistemin uzun dönemdeki hareket kanunlarını bulup ortaya çıkarmayı kendisine konu edinmiş bir kimse için günlük fiyat oynamalarını açıklamanın büyük bir önem ve anlamı olması gerektir.

Profesör Robinson, marksist değer teorisini pratiğe uygulanabilirliği açısından da eleştirmiştir. Ona göre, teorinin temel kavramı olan değer pratik hayatta ölçü birimi olarak hiç bir işe yaramaz.²³ Robinson'un bu eleştirisi de marksist değer teorisini yanlış yorumlamasıyla²⁴ ilgilidir. Zira, Marx, değer kavramıyla ortaya pratik bir hesap birimi olarak kullanılabilecek bir kavram atmış değildir.²⁵ «Diğer, somut değişim-değerlerine sadece soyut bir yaklaşım idi.»²⁶

Son olarak şunu belirtmek yerinde olacaktır: marksist teorinin pratik bakımdan önemi ve değeri, onun fi-

(23) **Economic Philosophy**, S. 43, 45; 'An Essay...', S. 20.

(24) Fransız iktisatçısı Robert Guiheneuf Joan Robinson'un Marksist değer teorisi ile ilgili yorumu için öyle der: «Bayan Robinson'un yorumu, marksist değer teorisinin ciddi bir eleştirisini meydana getirmez. Hattâ bir miktar safıktan da yoksun değildir.» **Le Probleme de la Théorie Marxiste de la Valeur**, 1952, S. 171. (Meek, op. cit., S. 234 ten naklen.)

(25) Meek, op. cit., S. 236.

(26) Dobb, **Political Economy and Capitalism**, S. 14.

ilî piyasa fiyatlarını açıklayıp açıklayamaması ve bununla ilgili olarak pratik bir hesap birimi sağlayıp sağlayamaması açısından değil, fakat asıl amacı bakımından, yani sistemin bir bütün olarak mahiyetini, işleyişini açıklığa kavuşturup kavuşturamaması ve buna bağlı olarak geleceği ile ilgili isabetli tahminlerde bulunmayı mümkün kılmaması açısından tartışılmalıdır. Aksi halde teori kendisine konu almadığı problemlerin çözümüne zorlanıyor ve yanlış ölçülere göre değerlendiriyor demektir. Joan Robinson'un marksist değer teorisi karşısındaki tutumu, kısaca, budur.

3. Oscar Lange ve J. Schumpeter'in Eleştirileri

Lange, marksist değer teorisini, genel olarak Marksist İktisatla genel olarak Modern Ekonomi Teorisini karşılaştırdığı ve bunların bir diğerine göre nispî önem ve üstünlüklerinin neler olabileceğini araştırdığı bir yazısında²⁷ eleştirmiştir.

Lange, marksist değer teorisinin analitik bakımdan hiç bir önem taşımadığı ve marksist iktisadın en işe yaramaz tarafını teşkil ettiği görüşünde Robinson'la birleşir. Lange'ye göre, bu teori, basit bir denge teorisinden başka bir şey değildir, ve bu bakımdan modern ekonomik denge teorisinin ancak daha ilkel bir şeklini teşkil eder. Böyle olduğu için de, bu sonuncusu ne kadar statikse o da,

(27) «Marxian Economics and Modern Economic Theory,» **Review of Economic Studies**, Vol. II (1934-1935). Burada hemen belirtelim ki, Lange, bu yazısındaki görüşlerini daha sonraki bir yazısında ve yayınlanan son eserinde tamamen terketmiş görünüyor. Bak. «The Economic Laws of Socialist Society in the Light of Joseph Stalin's Last Work,» **International Economic Papers**, No. 4 (1954) ve **Political Economy**, Vol. I.

esas itibariyle, o kadar statik bir teoridir.²⁸ İş-bölümüne ve fertler arası mübadeleye dayanan bir toplumda üretimi ve bölüşümü yöneten merkezî bir otorite yoktur; burada hangi malların ne miktar üretilecekleri otomatik olarak çözülen bir problemdir; bu çözümü rekabet mekanizması sağlar; rekabet o şekilde işler ki, mevcut üretim kaynakları çeşitli endüstriler arasında, her bir malın fiyatı bunun üretimi için gerekli emek miktarıyla orantılı olacak şekilde, dağılır. Şimdi, her bir malın üretimi için gerekli emek miktarı belli ise, diğer bir ifadeyle, bu miktar üretim tekniğiyle belirlendiğine göre, mevcut üretim tekniği veri ise, fiyat ve üretim dengesinin ne olacağı kolayca açıklanabilir. Lange, bir denge teorisi olarak marksist değer teorisinin bu açıklamayı sağladığını belirtir. Lange, ayrıca, şunu da ilâve eder: emek değer teorisi, bir ekonomik denge teorisi olarak, yalnız kapitalist ekonomiler için değil, fakat, serbest rekabet mekanizmasının işlemesi şartı ile, bütün mübadele ekonomileri için geçerlidir. Daha bir incelik ve kesinlikle ifade edilecek olursa, bu teori, asıl, rekabetin hüküm sürdüğü fakat kapitalist olmayan ekonomiler için geçerlidir. Emek değer teorisi için daha ince ve geliştirilmiş modern ekonomik denge teorisinin «ilkel» bir şeklidir derken Lange'nin kastettiği budur. Lange, böylece, modern teorinin daha genel ve dolayısıyla daha üstün bir teori olduğunu göstermiş oluyordu.

Genel denge teorisinin görevini ve bunun önemini tespit etmekte fayda vardır. Eğer bu, her biri kendi başına üretimde bulunan ve kişisel çıkarları kendilerinin tek yol

(28) Ibid., S. 194-5.

göstericileri olan bağımsız özel üreticilerin, karşılıklı bağılılığa dayanan bir sistem meydana getirecek şekilde, birbirlerine nasıl ve niçin bağlandıklarını açıklamak ise, Marksist iktisatta bu görevi değer kanunu yerine getirir.²⁹ Aynı vakıayı açıklamaları bakımından iki teori birbirleriyle, gerçekten, karşılaştırılabilirler. Nitekim, sırf bunu gözönünde tutarak, Sweezy de «değer kanunu, esas itibariyle, ilk önce basit mal üretimi göz önünde tutularak geliştirilmiş ve sonra kapitalizme uydurulmuş bir genel denge teorisidir» der³⁰ Lange'nin ekonomik denge olayını açıklamaları bakımından marksist teoriyi sınırlı, modern teoriyi genel bir teori olarak görmesi, doğru fakat büyük önemi olan bir şey değildir.

Joan Robinson marksist teoriyi sırf ve sadece bir piyasa fiyatları teorisi olarak görmekle teorinin kapsamını nasıl sınırlandırmış ise, Lange de farklı bir açıdan aynı şeyi yapmıştır.

Üretim her toplumda toplumun sahip bulunduğu toplam iş-gücü ile yapılır. Bu kapitalizmde de böyledir. Kapitalizmi belirleyen, kendine özgü üretim biçimidir. Bunun da, daha evvel görmüş olduğumuz gibi, başlıca üç temel özelliği vardır: (1) üretim faaliyeti bağımsız özel kişiler tarafından düzenlenir ve piyasa için yapılır, diğer bir ifadeye, ürünler mal olarak üretilir; (2) üretim araçları toplam nüfusun küçük bir azınlığının tekelindedir, ve (3) nüfusun büyük çoğunluğu geçimini sağlayabilmek için bu küçük azınlık hesabına çalışmak zorundadır, veya,

(29) Sweezy, «A Reply to Critics», *The Present as History* içinde S. 356.

(30) *The Theory of Capitalist Development*, S. 53.

diğer bir deyimle, işgücünün kendisi bir mal haline gelmiştir. Bu şartlar altında, üretilen ürünler toplumun toplam iş-gücünden belli miktarlar harcanarak elde edilir ve piyasada birbirleriyle belli oranlar dahilinde değiştirilirler. Şimdi, bu iki vakıa arasında ne gibi bir ilişki vardır? Marx, bu sorunun cevabını emek değer teorisiyle bulmaya çalışır. Bu teori, yukarıdaki özellikler hesaba katılarak kurulmuş bir teoridir. Genel denge teorisi ise, daha genel bir plânda kaynakların tahsisi problemine, bu özellikleri hesaba katmaksızın, çözüm sağlayan bir teoridir. Bu iki teori arasındaki çok önemli fark şudur: bölüşüm problemi için modern teori herhangi bir tip ekonomide geçerli olabilecek genel fakat formel bir çözüm sağlar-ken, bölüşümün üretim ilişkilerine bağlılığından hareket eden marksist emek değer teorisi doğrudan doğruya kapitalist ekonomiye özgü bir bölüşüm teorisi kurmayı mümkün kılar. Marksist değer teorisinin önemini burada aramak gerekir. Marksist teori, gerekçi bir bölüşüm teorisine sahip bulunduğu için, aynı zamanda, diğer teori ile başarılamayan bir işi de başarır; kapitalist sistemin evrimini açıklar ve bunu yöneten kanunları ortaya koyar.³¹

Schumpeter de marksist değer teorisi ile marjinal faydaya dayandırılan değer teorisi arasında, Lange'ninkine benzeyen bir karşılaştırma yapmıştır. Schumpeter'e göre, emek değer teorisi iki şartın gerçekleşmesi halinde işler: ekonomide tam rekabet hüküm sürmelidir ve emek tek üretim faktörü ve bu da sadece bir tür olmalıdır. bu iki şart gerçekleşmezse, ilâve varsayımlar yapmak gerekir ve tahlil güçlükleri durmadan ve içinden çıkılmaz bir

(31) Bk. Meek, op. cit., S. 229-30.

ölçüde artar. Buna karşılık, marjinal faydaya dayanan teori çok daha geneldir ve aynı derecede mükemmellikte diğer üretim faktörlerinin ve farklı türden ve nitelikte emeklerin kullanıldıkları durumlara uygulanabilir. Bütün bunlar doğru olmakla beraber, emek değer teorisinin geçerliliğini sağlayan varsayım bu teoriye ithal edilecek olursa, bu teoriyle de varılacak sonuç emek değer teori-siyle varılanın aynı olur: tek üretim unsurunun emek ve bunun da homojen olduğu varsayılırsa, tam hareket ve rekabet serbestisi olmak şartı ile, malların nispî değer veya fiyatları bunların ihtiva ettikleri iş-saati sayıları ile orantılı olmak zorundadır. Schumpeter, bunu gösterdik-ten sonra, bir yandan, marksistlerin marjinal fayda prensibine dayandırılan değer teorisinin geçerliliğini tartış-malarının, öte yandan, emek değer teorisine yanlışır de-menin aynı derecede saçma olduğunu söyler.³²

Schumpeter, iktisadın fiilen cereyan eden olayları tasvir veya açıklama göreviyle yükümlü bir müspet ilim olduğunu belirtir, ve emek değer teorisinin, bu açıdan, bir tahlil aracı olarak ele alınıp değerlendirilmesi gerek-tiğini belirtir. Bu anlayışa göre, bir nispî fiyatlar teorisi diye yorumladığı marksist değer teorisini, yanlış olmamak-la beraber, ancak çok sınırlayıcı varsayımlarla geçerli ola-bilmesi dolayısıyla, gününü geçirmiş bir teori olarak ni-teler. Bu yorumun doğruluk ve isabet derecesini yukarıda tartıştığımız için burada bunu sadece belirtmekle yetini-yoruz.

(32) **Capitalism, Socialism and Democracy**, (Third Edition), New York, S. 245 ve S. 24 dip not 4.

4. Vilfredo Pareto'nun Eleştirisi*

Daha evvel görülmüş olduğu gibi, değer yaratan tek unsur emektir. Değişmeyen sermaye unsurları üretilen mala üretim sürecinde ne miktarda kullanılıp tüketiliyor ve aşınıyorlarsa o miktarda değer aktarırlar. Böylece, bir işçi günde 100 birim mal üretirken, yeni makineler ve daha iyi malzeme kullanılmaya başlanması dolayısıyla, bir günde 200 birim mal üretir hale gelse, işçinin prodüktivitesi yükselmiş olmakla beraber, yarattığı değer değişmiş olmaz. İşçinin yarattığı yeni değer eskiden 100 birim malda yer alırken, şimdi, 200 birim malda yer alır, ve dolayısıyla daha evvel bir birim malla temsil edilen değer bu yeni durumda iki birim malla temsil edilir.

Yine daha evvel görmüş bulunuyoruz ki, bir malın toplum için geçerli değeri, onun bireysel fiili değeri değil, fakat bu malın üretimi için harcanması toplumsal olarak gerekli emek miktarına göre belirlenen değeridir. Böyle olduğu içindir ki, belli bir endüstride yeni makine veya teknik usuller kullanmaya başlayan bir veya bir kaç firmasının ürettikleri malların fiili bireysel değerleri aynı tür malların toplumsal değerlerinden daha düşük olduğu takdirde, bu müteşebbisler mallarını, bir süre için, bireysel değerlerinin üstünde bir fiyatla satar ve rakiplerine oranla bir ekstra kârı ceplerine indirebilirler. Aynı makine ve-

(*) Biz burada Pareto'nun eleştirilerinin mahiyet ve ifadesi bakımından Meek'e (op. cit., S. 204-11) dayanıyoruz. Pareto'nun eleştirileri şu eserlerinde yer almaktadır : birinci itiraz - *Extracts*, S. XIVII ve XIVII - XIIX; ikinci itiraz - *Les Systemes Socialistes*, Vol. II, S. 369; üçüncü itiraz - aynı eser ve aynı cilt, S. 354-5 ve 358-9.)

ya tekniği o endüstrideki bütün firmalar kullanılır hale geldiklerinde ekstra kâr ortadan kalkar. Marx, yeni makine veya tekniğin bütün firmalar tarafından aynı zamanda kullanılmaya başlanmadığını, başlangıçta bir tek veya az sayıda firma tarafından uygulandığını ve bunlar için yeni makine veya teknik uygulama sebebinin böyle bir ekstra kâr elde etme ümidi olduğunu söyler.

Marksist teoriye karşı ilk eleştirilerini Kapital'in Üçüncü Cildi yayınlanmadan ortaya atmış olan Pareto, yukarıdaki açıklamanın bir kısmından habersiz idi ve Marx'a yeni makinelerin artık-değer yaratılmasında rol oynadıklarının kabul edilmesi gerektiğini aksi halde müteşebbislerin yeni makine kullanmaları için bir sebep olmayacağını ileri sürerek, itiraz etmişti. Mademki artan prodüktivite malların değerini düşürmekten gayri bir sonuç vermiyordu, müteşebbis niçin yeni makine kullanmak istesindi? Pareto, burada, belki şöyle düşünülebilir diyor: fiyatlar kararlı bir denge seviyesinde oldukları zaman, makine kendi aşınan kısmının değerinden daha fazlasını ürüne geçiremiyebilir. Ne var ki, yeni bir makine kullanılmaya başlanır başlanmaz, fiyatlar hemen böyle bir seviyede karar kılmazlar. Arada bir zaman geçer. İşte bu süre zarfında makinenin ürüne aktardığı değer onun aşınan ve yıpranan kısmının değerinden daha büyük olabilir. Bu iki miktar arasındaki fark, müteşebbisi yeni makine kullanmaya sevkeden dürtüyü sağlar. Ancak, bu düşünce tarzı doğru olamaz. Çünkü, bu, yağmurdan kaçarken doluya tutulmak demektir. Şöyle ki, eğer sermaye fiyatlar kararlı denge durumlarına gelinceye kadar geçen süre içinde değişim değerleri yaratabiliyorsa, sermaye bunu her zaman yaratabilir; zira, böyle bir kararlı fi-

yat dengesi gerçekte hiç bir zaman mevcut değildir. Pareto buradan şu sonuca varıyordu: sermayenin artık-değer yarattığı kabul edilmezse, müteşebbisin yeni makine kullanmaya kalkışması için hiç bir sebep olamaz.

Pareto'nun iddiası yeni makinenin bütün firmalar tarafından aynı zamanda kullanılmaya başlanacağı varsayımına dayanır. Oysa, Marx açıklamasını bazı firmaların diğer firmaları, hiç değilse bir süre için, geride bırakmak düşüncesiyle hareket etmekte olmaları vakiasına dayandırır. Yeni makineyi bütün firmaların aynı zamanda kullanmaya başlamaları halinde ise endüstrinin bütünü bakımından düşünülebilecek durum şudur: diğer her şey aynı kalmak şartıyla, yeni makine kullanılması yüzünden bu endüstride yatırılmış bulunan sermayenin organik bileşimi yükselmişse, endüstrinin elde edeceği kâr miktarı bu oranda artar. Ne var ki, bu durum tam rekabet şartlar altında ancak bir süre devam edebilir. Ya diğer endüstrilerde benzer teknik gelişmeler olur ya da sermaye kârı yükselen endüstri veya endüstrilere transfer edebilmek suretiyle yeni bir denge durumuna geçilir.

Pareto'nun ikinci itirazı Marx'ın kâr teorisiyle ilgilidir ve doğru olmayan bir yoruma dayandığı gösterilebilir. Pareto'ya göre, Marx, Birinci Ciltde her kapitalistin kendi yatırmış bulunduğu değişen sermaye ile orantılı bir kâr sağlayacağını söylerken, Üçüncü Ciltde ekonominin bütün olarak yarattığı artık-değerden yatırmış bulunduğu toplam sermaye ile orantılı bir kâr payı alacağını ifade eder. Bu açık bir çelişmedir. Pareto'nun anlayışına göre, Marx bu çelişmeyi çok basit bir yoldan çözer: rekabetin baskısı altında, bütün sermayeler toplumsal ortalama bileşime eşitlenme yönünde bir eğilime sahiptir.

ler ve bu eğilim dolayısıyla bütün üretim kollarında yaklaşık olarak aynıdırlar. Böyle olunca, her kapitalist, artık-değer oranı bütün sermayeler için veri ise, bilfiil elde ettiği artık-değere eşit olan bir kâr sağlar. Diğer bir ifadeyle, böyle bir durumda, kapitalistin kârının veya artık-değerinin yatırmış olduğu değişen sermaye ile mi veya toplam sermaye ile mi orantılı olacağını söylemenin hiç bir anlamı yoktur.

Artık-değerin kâra değerlerin fiyatlara dönüşümü meselesini incelerken yaptığımız açıklamalardan anlaşılacağı gibi, bu söylenilenlerin Marx'ın bu konuda söyledikleriyle hiç bir ilgisi yoktur. Bu itibarla, Pareto'nun Marx'ın üretim fiyatları teorisini ve transformasyon meselesini yeterince değerlendiremediği söylenebilir.³³

Pareto'nun üçüncü itirazı da, diğerleri gibi, doğru olmayan bir yoruma dayanır. Marx, Kapitalin Birinci Cildinde, bir malın değerinin kendisinde maddeleşmiş emek miktarıyla belirlendiğini söyler, ve malların değerlerine eşit fiyatlarla satıldıklarını varsayar. Bu varsayım, Marx'a göre, artık-değerin açıklanabilmesi için gereklidir. Marx, burada, malların değerlerine eşit fiyatlarla satıldıkları halde dahi kapitalistlerin cebine bir artık-değerin girdiğini göstermek ister. Birinci Ciltteki analizin amacı fiyat meselesini incelemek olmadığı için, sözünü ettiği değer-fiyat eşitliğinin hangi şartların gerçekleşmesine bağlı ol-

(33) Meek, Pareto'nun eleştirileri ile ilgili olarak şöyle demektedir: «Bir kimsenin varabileceği en iyi niyetli bir sonuç, Pareto'nun son derecede saldırgan edasına rağmen. Marx'ın III. Cildin 2. kısmında söylediklerini anlamaya düpedüz hiç gayret sarfetmemiş olduğudur.» op. cit., S. 211.

duğunu daha sonra, Üçüncü Ciltde, araştırır ve şöyle der :

«Malların birbirleriyle değişim fiyatlarının bunların değerlerine yaklaşık olarak tekabül edebilmesi için şu üç şarttan fazlası gerekmez: 1) çeşitli malların birbirleriyle değişimi sırf tesadüfe bağlı ya da ancak geliş güzel ve arasıra yapılan bir iş olmaktan çıkmış olmalıdır; 2) malların birbirleriyle doğrudan doğruya değişimleri (tampaları) söz konusu olduğu sürece bunların her iki tarafta tarafların karşılıklı ihtiyaçlarını karşılayabilecek miktarlarda üretiliyor olmaları gerekir; bu, tarafların karşılıklı alış verişlerinden deneyleriyle öğrendikleri ve dolayısıyla de bizzat devamlı alış verişlerinden doğal olarak ortaya çıkan bir bilgiye dayandırılır; 3) satıştan söz edildiği sürece, doğal ya da sun'î bir tekel durumunun taraflardan birine malları değerlerinin üstünde bir fiyatla satabilecek bir güç kazandırmamış olması, ya da onu değer altında bir fiyatla satmak zorunda bırakmamış olması gerekir. Tesadüfe bağlı bir tekelden söz ettiğimiz zaman, bir alıcı veya satıcının arz ya da talebin tesadüfe bağlı bir durumu dolayısıyla elde etmiş bulundukları bir tekel durumunu kasetmiş olacağız.»³⁴

Burada Marx'ın göstermek istediği şudur: malların arz ve talep edilen miktarları bir diğerine eşit olduğu zaman, bunların nispî denge fiyatları nispî değerleri yani kendilerinde maddeleşmiş bulunan emeklerin (veya üretim'eri için harcanmış olan iş-zamanlarının) nispî büyüklükleri tarafından tayin edilir.³⁵ Diğer bir ifadeyle, Marx,

(34) K. c. III, S. 187.

(35) Bak. Meek. op. cit., S. 208-9.

malların değişim oranlarını her türlü şart altında açıklamaya elverişli bir değer veya fiyat teorisi kurmak peşinde değildi.³⁶ Pareto'nun farketmez görüldüğü bir nokta da budur.

Pareto'ya göre, Marx, Birinci Ciltde, başka hiçbir şarttan bahsetmeksizin, 1 quarter buğday = a kilo demir'dir derken bir teori, Üçüncü Ciltte yukarıdaki şartları işin içine sokmakla diğer bir teori ileri sürmektedir. Pareto, sözü edilen şartlardan ikincisi üzerinde durur ve bunun ne gibi anlamlara gelebileceğini inceler. Eğer bunun anlamı bu şartta bahsedilen «ihtiyaçlar» sabittir veya hipotez olarak sabit varsayılmaktadırlar demek ise, bunların sabit olduğunu söylemek yanlıştır, sabit varsayılmaları caiz değildir. Böyle olunca, geriye bir tek çare olarak, arz ve talep kanununa sığınmak kalıyor. Marx, malların değerlerinin bunların üretimleri için harcanmış emek miktarlarıyla belirlendiklerini ve ölçüldüklerini söylerken, arz ve talep kanununa değerın tayininde hiç bir rol tanıımıyordu, oysa, şimdi, bu rolü kabul ediyor. Bu, değişim oranlarının tayininde rol oynayan tek faktörün emek olmadığının, diğer faktörlerin de hesaba katılması gerektiğinin teslim edilmesinden başka bir anlama gelemezdi. Ancak arzın talebe eşit olması halinde emek değişim-değerinin ölçüsü olabilir demek, başka faktörlerin etkilerini kabul etmek fakat aynı zamanda bunları yok saymaktan başka bir şey değildir. Pareto'ya göre, Marx'ın burada bütün yaptığı aslında budur.³⁷ Bu eleştiri yanlış bir hedefe yönelmiştir. Çünkü, Marksist teori, serbest rekabet şartlarının hüküm sürdüğü bir uzun dönem teori-

(36) Ibid., S. 209.

(37) Bak. Ibid., S. 208.

sidir. Marx, arz ve talep arasındaki geçici intibaksızlardan ileri gelen fiyat hareketleriyle ilgili değildir. Piyasa fiyatlarındaki bu oynamaların birbirlerini yokettikleri uzun dönemde fiyatların sebebi ve ölçüsü ne olabilir? Marx'ın karşılık bulmaya çalıştığı soru budur.

Marx, ayrıca, arz ve talep ilişkisinin fiyat konusunda hiç bir rol oynamadığını söylemiş de değildir. Marx'a göre, arz ve talep prensibinin bütün görevi piyasa fiyatlarının değerlerden gösterdikleri sapmaları açıklamaktan ibarettir; yoksa, bizatihi değerın kendisini açıklamak bakımından hiç bir rolü ve önemi yoktur. Marx bunu açık olarak belirtir: «Malların değerlerinin, son analizde, arz ve talep tarafından tayin edildiğini kabul ediyorsanız tamamen yanılıyorsunuz... Arz ve talep sadece piyasa fiyatlarının geçici dalgalanmalarını düzenler. Bir malın piyasa fiyatının değerinin üstüne niçin yükseldiğini veya değerinin altına niçin düştüğünü anlatır, ama bu değerin kendisini açıklamaz. Arz ve talebin dengede bulunduğunu veya, iktisatçıların deyişi ile, karşılıklı olarak birbirini kapsadığını varsayalım. Peki, bu kuvvetler aynı güçte oldukları anda, karşılıklı olarak birbirlerini giderirler ve şu ya da bu yönde hareket etmez olurlar. Arz ve talebin denge haline geldikleri ve bunun sonucu olarak artık hareket etmedikleri anda, bir malın fiyatı onun gerçek değeri ile, yani onun piyasa fiyatının etrafında salındığı esas fiyatı ile, buluşur. Öyleyse, bu 'değer'in mahiyetini araştırdığımız takdirde, arz ve talebin piyasa fiyatları üzerinde yaptığı geçici etkiler üzerinde durmamamız gerekir.»³⁸

(38) **Ücret, Fiyat ve Kâr** (Çeviren : Erdoğan Başar) Sol Yayınları, No. 3 (İkinci Baskı), Ankara, Haziran 1966, S. 37-8.

5. Rudolf Schlesinger'in Eleştirisi³⁹

Schlesinger, eserine koyduğu başlıktan da anlaşılacağı gibi, Marx'ın çeşitli teorilerini günümüzün şartları altında geçerlilik dereceleri yönünden eleştirmiştir. Eleştirisinde Marx'ın diğer teorileri yanında değer teorisine de önemli bir yer verir. Meslekten iktisatçı olmayan yazarın bu eleştirisinde, esas itibariyle, bir sosyoloğun bakış açısı hakimdir.

Schlesinger'e göre Marx iktisadın konusunu «toplumsal üretim ilişkileri» olarak tanımlar. İktisat bu şekilde tanımlanınca Marx'ın değer teorisi düpedüz bu tanımlamanın sonucu olur. Bunu tespit ettikten sonra Schlesinger şu hükme varır: «Eğer iktisat birbirleri için çalışan insanlar arasında mevcut bulunan maddî ilişkiler olarak tanımlanırsa, insanların bir diğeri için yaptıkları iş miktarı onları birbirlerine bağlayan temel ekonomik vakıayı teşkil eder ve diğer herhangi bir ekonomik vakıanın bu vakıadan çıkarılması gerekir.»⁴⁰

Schlesinger, bir sosyolog olarak, iktisadın değer teorisini de kapsayan bu tanımına itiraz etmez. Böyle bir anlayışla yararlı açıklamalarda bulunulabileceği kanısındadır. Ne var ki, bu yoldan yapılacak açıklamalar ele alınan ekonomik problemin ancak nitel yönünü aydınlatmaya yarayabilir. Marx'ın değer teorisi ile ekonomik olayların gerisinde yatan insanlar arası toplumsal ekonomik ilişkileri ortaya koymak ve bunlardan hareketle toplumun ekonomik değişme ve gelişmesinin mahiyet ve yönünü açıklamak mümkün olabilir. Buna karşılık, teori,

(39) **Marx-His Time and Ours**, Routledge and Kegan Paul Ltd. Lond. 1951.

(40) *Ibid.*, S. 106.

ekonomik meselelerin miktara ilişkin yönünü açıklamakta aynı derecede başarılı olamaz.

Schlesinger'in marksist değer teorisine karşı nicel açıdan ileri sürdüğü itirazlar şu üç noktada toplanmaktadır : a) Marksist değer teorisinde hünerli (skilled) ve hünersiz (unskilled) emek problemine tatminkâr bir çözüm bulunamamıştır; bu, teorinin geçerliliğini büyük ölçüde zedeler;⁴¹ b) teori, fiyatların değerlerden çıkarılması problemini çözebilmiş değildir;⁴² c) teori Marx'ın ortaya koyduğu şekilde, kapitalizmin bugünkü tekelci aşamasına uygulanamaz.⁴³

Marksist değer teorisinin tek el fiyatları karşısındaki durumunu bu bölümün sonunda ayrı bir başlık altında ele aldığımız için, yukarıda belirtilen itirazların üçüncüsü üzerinde burada bir tartışmaya girişmeyeceğiz. İlk iki itirazın ilişkin bulunduğu konular üzerinde ise daha önce yeteri kadar durmuş bulunuyoruz. Burada sadece daha evvelki incelemelerimize atıfta bulunarak bu iki itirazın teorisinin nicel yönünün işe yararlığını reddedmeye yeterli bir dayanak olamayacağını belirtmekle yetineceğiz.

6. Diğer Eleştiriler

Marx'ın değer ve fiyat teorilerine karşı yapılan itiraz ve eleştirilerin en önemli kaynağı, uzun bir süre için, Böhm-Bawerk'in 1896 yılında yayınlanmış olan **Zum Abschluss des Marxschen Systems**⁴⁴ isimli yazısı olmuştur. Böhm-Bawerk'in Marx'ı eleştirisi, Sweezy'nin belirttiği gibi, eleştirmek üzere ele aldığı meselelerle marjinal fayda

(41) Ibid., S. 128-9.

(42) Ibid., S. 130-144.

(43) Ibid., S. 148-9.

(44) Bu başlık İngilizceye «Karl Marx and the Close of His

teorisinin prensiplerini uygulamaktan ibaret bir çabadır. Daha sonra gelen Marx eleştiricileri, bazı ayrıntılara daha fazla yer vermek ve bazı noktalar üzerinde daha ağırlık vererek durmaktan öteye gitmeyen bir farkla, esas itibarıyla Böhm-Bawerk'i tekrar etmişlerdir. Ancak, Böhm-Bawerk olmasaydı daha sonra gelenler ondan aldıklarını kendileri de düşünüp ortaya koyabilirlerdi. Sweezy, bu iddiayı doğrulayan örnekler olarak, İngiltere'de Wicksteed'i ve Lâtin memleketlerinde Pareto'yu gösterir.⁴⁵

Marksist teorinin bu incelemede ele alınan hemen hemen her yönü üzerinde tartışılan konuların başlıcaları Böhm-Bawerk'in itirazlarına hedef olduğu için, bir bakıma, incelemenin büyük bir kısmı, aynı zamanda ve kendiliğinden bu eleştirilere karşı cevaplar teşkil etmektedir. Ayrıca, diğer eleştiriler üzerinde dururken, aynı zamanda, Böhm-Bawerk'in eleştirilerinin bir kısmını da zaten ele almış olduğumuz için, bu eleştirileri bir kere daha ayrıntılı olarak gözden geçirmeyi gereksiz bulduk. Bu sebeple, burada, Böhm-Bawerk'in eleştirileri arasında en önemli olanını belirtmekle yetineceğiz.

Böhm-Bawerk'e göre, Marx, daha sonra «büyük çelişki» diye isimlendirilmesi mida haline gelen, büyük bir

System» diye çevrilmiştir. Sweezy, bunun yanlış bir çeviri olduğunu ve doğrusunun «On the Conclusion of Marxian System» olması gerektiğini belirtir. Bu düzeltmenin önemi için bak. daha evvel zikredilmiş olan 'Karl Marx and the Close of His System-by Eugen von Böhm...', adlı esere Sweezy'nin editör olarak yazdığı «Introduction.» S. VI.

- (45) Ibid., S. XI. P. H. Wicksteed, «The Marxian Theory of Value-Das Kapital: A. Criticism,» **The Commonsense of Political Economy**, Vol. II. (S. 705-24) içinde.

teorik çıkmaz içindedir : «Marx, Kapital'in Birinci Cildinde, malların bütün değerinin bunlarda maddeleşmiş emeğe dayandığını, ve bu değer kanunu dolayısıyla bunların birbirleriyle ihtiva ettikleri emek miktarları oranında mübadele edileceklerini; kapitalistin cebine giren kâr veya artık-değerin işçinin maruz bırakıldığı bir zorlamanın ürünü olduğunu; ancak, artık-değer miktarının kapitalist tarafından kullanılan sermayenin bütünüyle değil, fakat bunun sadece 'değişen' kısmıyla—Yani, ücret olarak ödenen kısmıyla— orantılı olduğunu, 'değişmeyen sermaye'nin yani üretim araçları satın almada kullanılan sermayenin, artık-değere bir şey katmadığını öğretmişti. Oysa, günlük hayatta sermayenin kârı yatırılmış bulunan toplam sermaye ile orantılıdır; ve, büyük ölçüde bu sebepten, malların birbirleriyle kendilerinde maddeleşmiş bulunan emek miktarıyla orantılı olarak mübadele edilmedikleri bir vakıadır. Bundan dolayı, burada, sistemle vakıa arasında çelişki vardı; ve bu, tatminkâr bir açıklamaya elverişli bir çelişki gibi gözüküyordu.»⁴⁶

Çelişkinin nedeni şurada idi: Marx'a göre, organik bileşimleri farklı fakat büyüklükleri aynı olan sermayelerle farklı büyüklükte kârlar elde edilmesi gerekiyordu. Oysa, gerçek dünyada aynı büyüklükteki sermayelerle, organik bileşimleri ne olursa olsun, aynı miktarda kâr elde edilir. Marx, bu çelişkiyi çözmek için, baştan beri kabul edegeldiği malların değerleriyle orantılı fiyatlarla mübadele edilecekleri varsayımını terk ediyordu.⁴⁷ Çünkü, «ya ürünler uzun dönemde birbirleriyle, fiilen, kendilerindeki

(46) Ibid., S. 4.

(47) Ibid., S. 20, 21.

emek miktarıyla orantılı olarak mübadele edilirler: bu durumda sermaye kârlarının eşitlenmesi imkânsızdır; ya da sermaye kârlarında eşitlik sağlanır: ne var ki, bu durumda ürünler birbirleriyle kendilerindeki emek miktarlarıyla orantılı olarak mübadele edilemez hale gelirler.»⁴⁸ Kısaca, «Marx'ın Üçüncü Cildi Birinci Cildiyle çelişir. Ortalama kâr oranı ve üretim fiyatları teorisi değer teorisiyle bağdaştırılamaz.»⁴⁹

Benzer tenkitler dolayısıyla yukarıda başkaları için göstermiş olduğumuz gibi, Böhm-Bawerk, marksist teoriyi münhasıran bir fiyat teorisi olarak almakla hataya düşmüş ve bundan dolayı bütün eleştirisini yanlış bir hareket noktasına dayandırmaktan kurtulamamıştır.⁵⁰

Marksist değer teorisini eleştirenlerden biri de Edu-

(48) Ibid., S. 28.

(49) Ibid., S. 30. «Birinci Ciltde, bütün değer in emeğe ve yalnız emeğe dayandığı ve malların değerlerinin üretimleri için gerekli iş-zamanları ile orantılı olduğu üzerine basa basa belirtilmiştir... Fakat şimdi, Üçüncü Ciltde, kısaca ve açıkça deniliyor ki, Birinci Cildin öğretisine göre **zorunlu** olan şey zorunlu değildir ve asla olamaz; bireysel mallar birbirleriyle kendilerinde maddeleşmiş bulunan emeklerin birbirleri arasındaki orandan farklı bir oranla mübadele edilirler ve edilmek zorundadırlar; ve bu, tesadüfen ve muvakkaten böyle olmaz, fakat zorunlu ve devamlı olarak böyle olur.» S. 29, 30.

(50) Amerikalı iktisatçı Martin Bronfenbrenner Böhm-Bawerk'in Marxisme münhasıran statik bir fiyat teorisi gözüyle bakan ve düşük bir not veren 1890 lardaki meşhur eleştiri yazısının yanlış anlama ve değerlendirilmelerini Marx-Kritik'i olarak tekrar edip durmak artık mazur görülemez.» *American Economic Review*, Vol. LIV, No. 6 (Aralık1964).

ard Bernstein'dir. Bernstein'in eleştirisinde yer alan önemli noktaları kısaca şöyle özetleyebiliriz: Marx'ın teorisine göre, malların değeri üretimleri için harcanmış toplumsal olarak gerekli emekten meydana gelir ve emeğin harcanma süresi ile ölçülür. Ne var ki, değeri bu ölçü ile ölçebilmek için bir seri soyutlama ve indirgemeler gereklidir ve bunlar yapıldığında değer bütün somut niteliğini kaybeder ve soyut bir kavram haline gelir. Değer, böylece, sadece spekülâtif bir formül ya da bilimsel bir hipotez haline gelince, artık-değer de hipotezci dayanan bir formülden daha fazla bir şey olmaz.

Kapitalin Üçüncü Cildinde bireysel malların ya da mal türlerinin değerleri ikinci dereceden önemi olan şeyler haline gelirler; çünkü, bunlar üretim fiyatları ile satılırlar. Burada asıl önemli olan şeyler, toplumun toplam üretiminin değeri ve bu toplam değer işçi sınıfının toplam ücretlerini aşan kısmıdır, yani toplam toplumsal artık-değerdir. Ne var ki, bu artık-değer, ancak, toplam üretimle toplam talep (piyasanın satın alma kapasitesi) arasındaki ilişki oranında gerçekleşir. Oysa, belli bir anda toplumun belli mallardan ne kadar talep edeceğini kesinlikle bilmemize imkân yoktur. Böyle olunca, bir mal veya mal türü için toplumsal olarak gerekli emek miktarını bulabilmemiz ve dolayısıyla değeri bilebilmemiz mümkün olmaz.

Marx, değeri, ampirik bir vakıa olan artık-değeri meydana çıkarmak için, bir anahtar olarak kullanmıştır. Oysa, artık-değer, ortaya konulması dedüktif bir ıspatlamayı gerektirmeyen, deneyle bilinebilir ve gösterilebilir bir vakıadır. Bu itibarla, Marksist değer teorisinin doğru olup olmamasının artık-değerin varlığının ıspatı bakımından

hiç bir önemi yoktur.

Marx'ın değer teorisi işe yarar bir değişim oranları (nispi fiyatlar) teorisi sağlayamaz. Bu teori, artık-değeri ispatlama aracı olarak değil, fakat, belki, bunu göstermeye veya belirtmeye yarıyan bir araç olarak kullanılabilir.⁵¹

Bernstein'a göre marksist değer teorisi doğru ve dolayısıyla işe yarar bir teori değildir. Zira, bu teorinin üzerinde kurulduğu değer kavramı gerçek hayattan kopuk soyut bir kavramdır; kavramı bu duruma indiren diğer bütün soyutlamalar bir yana bırakılsalar bile, bir mal veya mal türü için toplumsal olarak gerekli emek miktarı bilinemiyeceği için (çünkü bu taleple ilgilidir, ve talep belli bir anda kesinlikle bilinemez) malın değerini bulamayız; değer bilinemeyince artık-değer ve fiyatlar da bilinemezler. Ayrıca artık-değer apaçık bir vakiadır ve ispatı için bir değer teorisini gerektirmez. Bernstein'ın Marx'a yönelttiği başlıca itirazlar bunlardır.

Bu itirazlar üzerlerinde ayrıca durmamızı gerektirmemektedirler. Çünkü, marksist teorinin gerektirdiği soyutlamalar ve bu teorinin fiyatlar konusunda işe yararlığı ve yaramazlığı üzerinde yukarılarda yeterince durmuş bulunuyoruz. Taleple ilgili itiraz üzerinde ise biraz sonra geniş bir şekilde duracağız. Burada sadece artık-değer ve bunun ele geçirilişi ile bir değer teorisi arasın-

(51) Bu özeti verirken Meek'e dayanıyoruz. op. cit., S. 211-215. Bernstein Marxist değer teorisini **Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie** (İngilizcesi: **Evolutionary Socialism**) adlı tanınmış eserinde yer alan «Marxist Değer Teorisinin Anlamı Üzerine» başlıklı yazısında eleştirir.

daki ilişki üzerinde birkaç noktayı kısaca belirtmemiz gerekmektedir.

Kapitalist sistem bütün kişilerin hür olduğu ve bütün iktisadî faaliyet ve işlemlerin akit serbestisi prensibine göre yürütüldüğü bir sistemdir. Burada bir artık-değerin yaratıldığı ve bunun üretimine katılmayan kimselerin eline geçtiği bir gerçektir. Ve bu iki olayın hiç bir hukukî zora dayanmadığı da bir vakiadır. Durum bu olduğuna göre, artık-değer kimler tarafından ve nasıl yaratılmakta, kimler tarafından ve nasıl ele geçirilmektedir? Diğer bir ifadeyle, üretilen toplam ürün veya değer bunu bizzat yaratanlarla üretimde hiç bir katkıları olmayanlar arasında nasıl bölüşülmekte ve niye böyle bölüşülmektedir? Bir değer teorisi olmaksızın bu sorulara yeterli bir cevap bulunamaz. Artık-değerin, ispatı için değilse bile, ele geçiriliş mekanizmasını açıklamak için bir değer teorisi gereklidir.⁵² Marksist değer teorisi, bunu başarmaya çalışan bir teoridir.

Eleştirilerini kısaca özetleyeceğimiz son iki eleştirci A.D. Lindsay⁵³ ve B. Croce⁵⁴ olacaktır.

Daha evvel sözü edilmiş bir konu olduğu için hünerli ve hünersiz emek meselesiyle ilgili eleştirisini bir yana bırakırsak, Lindsay'ın eleştirileri iki noktada toplanabilir. Birinci olarak, Lindsay'e göre, marksist değer teorisi bir fiyat teorisi olmaktan çok bir tabii haklar teorisidir.

(52) Bak. Meek., op. cit., S. 215.

(53) Karl Marx's Capital - An Introductory Essay, Oxford University Press, 1925.

(54) Historical Materialism and the Economics of Karl Marx, Lond., 1924.

Emek-değer teorisi, gerçek fiyatlarla değil fakat ideal fiyatlarla ilgilenir. Teori, esas itibariyle, bir kimsenin emeğinin mükâfatı olarak elde edeceği şeyin ne olması gerektiği hususu ile ilgilidir. Emek-değer teorisi ilhamını adalet ilkesinden alan bir teoridir. Teori, bireylerin elde etmeleri gereken âdil karşılığı tayin eden bir ilke, bu âdil karşılığı alabilecekleri şartların bir ifadesidir. İkinci olarak, Lindsay, teori bir fiyat teorisi olarak kabul edildiği zaman da, Marx'ın malların değerlerinin üretimleri için toplumsal olarak gerekli emek miktarlarıyla belirlendiğini söylemesi, ve değer, toplumsal talep dolayısıyla, toplumsal bir vakıa olduğunu ifade etmesi sebebiyle, teorisinin fiyatı arz ve talebin karşılıklı hareketleriyle açıklayan bir fiyat teorisine çok yaklaştığını ileri sürer. Başkalarının Marx'ı teorisinde talebe gereken yer ve önemi vermemiştir diye eleştirmeleri karşısında Lindsay'ın buna zıt düşen yorumu ilginç görünmekle beraber, biraz sonra ayrıntılı olarak ele alındığında görüleceği gibi, bu iddiaların her ikisi de gerçeği yansıtmaktan uzaktır.

Lindsay'ın birinci eleştirisi ya da yorumu için sadece şu kadarını belirtmekle yetineceğiz: eğer Marx, iddia edildiği gibi, kapitalist düzende insanların büyük bir kısmının adaletsizliğin kurbanı olduklarını göstermek niyetiyle hareket etmiş olsaydı, sırf böyle bir maksat için bunca uzun sözün, gerçekten, gereği olmazdı. O bunu, diğer pek çok kimsenin de yapmış olduğu gibi, çok daha kısa yoldan başarabilirdi. Ne var ki, kapitalizm, her türlü sonucu ile, Marx'a göre zorunlu bir vakıadır, ve o bu vakıaya vücut veren nedenleri bilimsel şekilde ortaya koymağa çalıştığı kanısındadır. Nitekim, başta Engles olmak üzere yetkili bütün Marksistler Marx'ın adalet ve ahlâk ilkesinden

hareket etmemiş olmasını teorilerinin bilimsellik niteliğinin başında görürler.

Croce, Lindsay'ın aksine, Marx'ın değeri emeğe bağlayan teorisi ile ahlâkîlik, ahlâkî ideal düşüncesi arasında bir ilişki olduğunu düşünmenin saçmalığını belirtir.

Croce'a göre, Marx ideal ve formel bir toplum tasavvur eder. Marx'ın toplumu yaşayan, tarih içinde mevcudiyeti olan bir toplum değildir. Bununla beraber, bu tasarlanan toplumla temel özelliği özel mülkiyete dayanmak olan modern kapitalist toplum arasında büyük ölçüde bir uyuşma vardır. Marx'ın emek-değer teorisi, onun kapitalist toplumu tâbi tuttuğu incelemede bir karşılaştırma aracı, bir ölçü hizmetini görür. Bu teoriye göre harcanan toplumsal olarak gerekli emek miktarına eşit olan mal değeri de bir ölçü-değerdir. Ekonomik realitede mal fiyatının emek-değerden sapmaları bu ölçü-değerle saptanabilir.

Croce, Marx'ın izlediğini ileri sürdüğü bu karşılaştırma metoduna itiraz edilemiyebileceğini belirtir. Ancak, bunun için sözü edilen ölçünün kendisinin doğru olduğunun gösterilmesi gerekir. Croce, bu hususu araştırırken, toplumun bütünü yerine, 'ekonomik toplum'; 'çalışan toplum' adını verdiği ve toplumun sırf ekonomik yanını temsil eden bir kesitini düşünür. Bu ekonomik toplumda her şeyin emekle üretildiği, sınıflar arası farkların olmadığı varsayılmaktadır. Böyle bir durumda değerlerin harcanan emekler toplamından ibaret olacağı bir gerçektir. Ne var ki, bu, ancak, 'ekonomik toplum' diye adlandırılmış soyut toplumda geçerli olabilen bir gerçektir. Bunun bir vakıa olduğu kabul edilse bile, gerçekte varolan topluma geçildiğinde, başka vakıalarla zıtlaşan,

onlar tarafından sınırlandırılan ve bozulan bir vakıa olduğu deneyssel şekilde görülür. Bu, tamamiyle hâkim bir vakıa değil, fakat ya hiç mevcut olmayan ya da ancak tasavvurda mevcut olan bir vakıadır.

Yukarıda tanımlanan anlamında 'ekonomik' ya da 'çalışan' toplumda bir 'artık-değer'den söz edilemeyeceği açık bir şeydir. Fakat bu karşılaştırma metodu ile bir artık-değerin mevcut olacağı gösterilebilir. 'Ekonomik toplum' da mevcut olmayan artık-değer gerçek kapitalist topluma geçildiğinde kendini gösterir. Yani, artık-değer aslında mevcut olmayan fakat tasavvur ürünü bir toplumla gerçek kapitalist toplumun mukayesesinden doğan bir fark kavramı idi, Marx, Croce'a göre, değerlerin kapitalist toplumda fiyatlarla uyuşmayacağını aynı yoldan giderek göstermişti.

Croce, kapitalistlerin elde ettikleri kârların karşılıklı anlaşmaların bir sonucu olarak göriündüklerini ve bunun da fayda derecesinin farklı şekilde mukayese edilmesinden ileri geldiğini eklemekle, Marx'ın değer ve artık-değer teorileriyle hemen hemen hiç bir şey başaramamış olduğunu göstermiş oluyordu.

Kısaca özetlemek gerekirse, Croce'a göre, Marx, fiyatla değerın bir diğerine ancak herkesin çalıştığı, kimseın bir başkasından farklı durumda olmadığı bir toplumda eşit olacaklarını, ve yine böyle bir toplumda mevcut olmayan artık-değerin kapitalist toplumda karşılıklı rızaya göre elde edilen kâr dolayısıyla mevcut olabileceğini göstermekten öteye bir iş yapmış değildir.

Oysa, Marx'ın bundan fazla bir şeyi başardığı muhakkaktı. O, bir yandan artık-değerin nasıl meydana gel-

diğini ve nasıl ele geçirildiğini Croce'tan çok daha gerçekçi bir şekilde ortaya koyarken, aynı zamanda, Meek'in belirttiği gibi, «bir toplum şeklini diğeriyle yalnız 'karşılaştırmakla' kalmıyor, fakat ilkinde **dolaysız** olarak işleyen değer kanununun ikincisinde hâlâ **dolaylı** olarak işlemekte olduğunu tartışıyordu. Mesele sadece değerlerin kapitalizmde fiyatlardan saptığını göstermek olmayıp, işte bizzat bu sapmaların büyüklüğünün aslî teoriye göre belirlendiklerini göstermekti. Diğer bir ifadeyle, burada değerlerle üretim fiyatları arasında mantıkî bir **mukayese** değil, fakat değerlerin mantıkî (ve tarihî) bir süreç olarak üretim fiyatlarına **dönüşmesi** söz konusu idi.»⁵⁵

7. Talep Sorunu

Marx'ın değer teorisinde talebin ihmal edildiği en çok ileri sürülmüş iddialardan biridir. Bu iddia ne türlü ifade edilmiş veya hangi açıdan bakılarak ileri sürülmüş olursa olsun, bununla, değerın talep hesaba katılmadan açıklanamıyacağı veya talep faktörünü ihmal ettiği için marksist teorinin değeri açıklamakta yetersiz kaldığı belirtilmek istenir.

Marx'a göre, bir malın değeri üretimi için harcanan emeğe dayanır, ve emeğin harcanış süresi ile ölçülür. Toplumun çeşitli türden mallara ihtiyacı vardır. Tam rekabet şartlarının hüküm sürdüğü bir ekonomide aynı tür mallar çeşitli üreticiler tarafından üretilir. Her mal türü için belli bir anda genellikle hakim bir üretim tekniği vardır. Aynı tür malı üreten üreticilerin çoğunluğu bu üretim tekniğini uygulamakta bulunur. Bu mal türünün her biri-

(55) Ibid., S. 224. Lindsay ve Croce'un eleştirilerinin eleştirisi için bk. S. 215-25.

mi için geçerli olan değer, bu üretim tekniğinin gerektirdiği iş-zamanı ile belirlenir. Bir malın değerini tayin eden iş-zamanı budur, ve buna o malın üretimi için toplumsal olarak gerekli iş-zamanı denir. Toplum belli bir zamanda belli bir tür maldan belli bir miktara ihtiyaç duyar. Bu belli zamanda bu maldan tam toplumun ihtiyacına cevap verecek bir miktar üretiliyor olabilir. Bu mal kitlesi çeşitli üreticilerin ürettikleri aynı tür mallardan meydana gelir. Bir kısım üreticiler çoğunluğun uyguladığından daha geri bir üretim tekniğini kullanıyor, diğer bir kısım üreticiler çoğunluğun uyguladığından daha ileri bir üretim tekniğinden yararlanıyor olabilirler. Aynı tür malı üretmek için birinciler toplumsal olarak gerekli olan dan daha fazla, ikinciler daha az iş-zamanı harcıyorlar demektir. Bu durumda, birinciler tarafından üretilen malların bireysel değerleri bu malın toplumsal değerinden daha büyük, ikinciler tarafından üretilenlerin bireysel değerleri toplumsal değerlerinden daha düşük olur.

Toplum, ihtiyaç duyduğu mal türlerinden bunlarla giderilecek ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek miktarlarda üretilmesini sağlamak üzere, sahip bulunduğu toplam iş-gücünü (veya iş-zamanını) bu çeşitli malların üretildikleri üretim alanlarına dağıtır. Belli bir malın üretim tekniğinin aynı kaldığı bir sırada, bu maldan üretilen miktar, toplumun o sıradaki ihtiyacını karşılamaya yetecek miktardan daha çok veya daha az olabilir. Ve bu durum geçici bir süre için devam edebilir. Üretilen mal kitlesi, bu mala duyulan toplumsal toplam ihtiyaçtan (talepten) daha fazla olsun. Malın üretim tekniği değişmediğine göre, bu miktar mal için yine eskisi gibi toplumsal olarak gerekli olan kadar iş-zamanı harcanmış olur. Ancak, farklı

bir anlamda olmak üzere, toplumsal olarak gerekli iş-zamanı burada aşılmış oluyor. Çünkü, toplumun bu malın üretimi için harcamış bulunduğu iş-zamanı gerekli olan miktardan daha fazladır. Mal talep edilen miktardan daha fazla üretilmiş olduğu için, değer değişmiş olmaz. Değeri eskiden ne idi ise yine odur. Ancak, talebini aşan bir miktarda üretilmiş olması dolayısıyla, satış fiyatı, geçici bir süre için, değerinin altına düşer. Üretilen miktar talep edilenden az ise, bu söylenenlerin tersi söz konusu olur. Aynı şeyler, üretilen miktar aynı kalırken, geçici bir süre için talepte azalma veya artma olması hali için de geçerlidir.

Görülüyor ki, mal ister bir birim ister bütün bir tür olarak alınsın, arz ve talebi arasında meydana gelen fark üretim tekniği değişmediği sürece, malın üretilmesi istenen veya gereken miktarını tayin eden faktör talep olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, «emek prodüktivitesini bekleyen şartlar veri iken, belli bir malı üreten bir endüstriye tahsis edilecek emek miktarını şüphesiz talep tayin eder, fakat malın birim değerini tayin eden işte bu prodüktivite [dir,] yoksa talep değil [dir.]»⁵⁶

Talebin her iki bakımdan oynadığı rol üzerinde Marx'ın kendisi şöyle der :

«Eğer [emeğin farklı üretim kolları arasında - M.S.] bu dağılımı orantılı bu şekilde oluyorsa, bu takdirde, çeşitli grup ürünler değerlerine eşit ... ya da gencl kanunlara göre teşekkül eden ve değerlerinin bazı değişikliklere uğramış şekilleri olan fiyatlarla, yani üretim fiyatlarıyla, satılırlar. Aslında, burada, değer kanununun etkisini, bi-

(56) Ibid., S. 179.

reysel mal ya da nesneler bakımından değil, fakat iş-bölümü dolayısıyla bağımsızlaşmış özel toplumsal üretim alanlarının her birinin toplam ürünleri bakımından göstermesi söz konusudur; öyle ki, her bir bireysel mal için, sadece ancak gerekli olan kadar iş-zamanı harcanmakla kalınmıyor, fakat toplam toplumsal iş-zamanından çeşitli gruplar için harcanan miktarlar ancak gerekli olan oranlarda oluyor. Çünkü, malın bir kullanım-değeri olması şartı devam ediyor. Ne var ki, kullanım-değeri, bireysel mal bakımından, bu malın bizzatı bir ihtiyacı tatmin etmesine bağlı iken, toplumsal ürün kitleleri bakımından, bu ürün kitlelerinin her bir özel ve belli ürün türü için miktar olarak belirli toplumsal bir ihtiyacı tatmin etmesine, ve bundan dolayı emeğin, bu miktar olarak belirli ihtiyaçları karşılayacak şekilde, çeşitli üretim alanları arasında orantılı olarak dağılmasına bağlı bulunur. ... Toplumsal ihtiyaç yani toplumun bütünü itibariyle söz konusu olan kullanım-değeri, burada, toplam toplumsal iş-zamanından çeşitli özel üretim alanlarının payına düşen kotaların büyüklüğünü tayin eden bir faktör olarak görünür. ... Söz gelişi, diyelim, dokunan kumaşın tamamında sadece mevcut şartlar altında gerekli olan kadar iş-zamanı maddeleşmiş olduğu halde, nispî olarak çok fazla pamuklu kumaş üretilmiş olsun. Burada, genel olarak, özel bir üretim kolunda çok fazla toplumsal emeğin harcanmış olması söz konusudur; yani, ürünün bir kısmı gereksizdir. Bundan dolayı, bütün ürün, ancak, bu ürün gerekli oranda üretilmiş gibi satılır. Toplumsal iş-zamanının çeşitli özel üretim alanlarında kullanılabilecek kotaları için söz konusu olan bu nicel sınır, gerekli iş-zamanı burada farklı bir anlama gelmekle beraber, genel olarak, değer kanununun

daha gelişmiş bir ifadesinden başka bir şey değildir. Toplumsal ihtiyaçların giderilmesi için bundan ancak tam şu kadar gereklidir. Sınırlanma burada kullanım-değerinden dolayı oluyor. Toplum, mevcut üretim şartları altında, bu belli tür ürün için sahip bulunduğu toplam iş-zamanının ancak şu kadarını kullanabilir.»⁵⁷

Malların değişim-değerine sahip olabilmeleri için, her şeyden evvel, kullanım-değerine (faydaya) sahip olmaları gerektiğini daha evvel görmüştük. Herhangi bir ihtiyacı gidermeye yaramayan ve bunun için de talep konusu ol-

-
- (57) K. c. III, S. 648-9. Marx, üçüncü cildin bir başka yerinde, kapitalist emonimide arz ile talep arasında her zaman tam bir uygunluk olamayacağını ve toplumsal ihtiyacı aşan miktarda mal üretilmesi halinde bir kısım toplumsal iş-zamanın israf edilmiş olacağını belirtir. «Emek belli bir prodüktiviteye sahipken, belli bir üretim alanında üretilen nesnelerden belli bir miktarın üretilebilmesi için, ..., belli miktarda bir toplumsal iş-zamanının harcanması gerekir. ... Ne var ki, toplumsal emeğin toplumsal bir nesneye giden toplam miktarı ile, yani toplumun sahip bulunduğu toplam iş-gücünden bu nesnenin üretimi için harcadığı kısmı ile, yani, bir yandan, bu nesnenin üretiminin toplam üretim içinde yerinin büyüklüğü ile, diğer yandan, toplumun söz konusu nesne ile giderilen ihtiyacına sağlamak istediği tatminin derecesi olarak büyüklüğü arasında, hiç bir zorunlu ilişki mevcut olmayıp, ancak, tesadüfe bağlı bir ilişki vardır. Her ne kadar bu bireysel nesne ya da bir malın belli bir miktarı ancak üretimi için gerekli toplumsal emeği ihtiva edebilir; ve, işe bu yönden bakıldığında, aynı türden malların bütünü gerekli emeği temsil ederse de, bu mal mevcut toplumsal ihtiyacı aşan miktarda üretilecek olursa, toplumsal iş-zamanının bir kısmı yabana gider, ve bu du-

mayan bir nesnenin değişim-değeri olamaz. Fayda ve dolayısıyla talep değişim-değerinin ilk ve zorunlu varlık şartıdır. Fakat bu, talebin değişim-değerinin büyüklüğünü tayin eden bir faktör olması demek değildir. Marx'a göre malların değeri ve dolayısıyla değişim-değerleri maddi üretim şartları ile belirlenir. Talebin değer üzerinde etkisi yoktur. Marx, sisteminde talebe bu bakımdan yer vermez.

Bir malın değişim-değerine sahip olabilmesi nasıl talep edilmesine bağlı ise, malın ne miktar üretileceği de yine bu mala duyulan talebe bağlıdır. Ne var ki, talebin bu maldan üretilmesi gereken toplam miktarı tayin eden bir faktör olması dolayısıyla de değer ve değişim-değeri üzerinde bir etkisi olmaz. Burada talebin rolü, toplam toplumsal emeğin farklı üretim kolları arasında toplumsal ihtiyaçlarla orantılı bir şekilde dağılmasını sağlamaktan ibarettir. Bu sebeple, Marksist sistemde «talep farklı nesnelerin üretilecek miktarlarının, ve dolayısıyla emeğin ve diğer kaynakların çeşitli üretken kullanımlar arasındaki dağılımının, bir determinantı olarak kabul edilmiş, fakat

rumda piyasadaki mal kitlesi, kendisinde fiilen mevcut olandan çok daha küçük bir toplumsal emek miktarını temsil eder. ... Bu malları piyasa değerlerinin altında satmak zorunda kalınır ve hattâ bunlardan bir kısmı hiç satılmayabilir.» S. 196-7. Arz ile talep arasındaki doğru ilişkinin hangi şartlar altında kurulabileceği ile ilgili olarak Marx burada şunu ekler : «Toplum, belli nesnelerin üretimi için harcanacak toplumsal iş-zamanının büyüklüğü ile bu nesnelerle tatmin edilecek toplumsal ihtiyacın hacmi arasında bir ilişkiyi, ancak, üretim faaliyetinin toplumca fiilen ve önceden belirtmiş bir şekilde kontrol altına alınmış olması halinde kurabilir.» S. 197.

mallar arasındaki **değişim oranları** için önemli sayılmamıştı. Şöyle ki, A malına duyulan talep B malına duyulan talebe oranla artacak olursa, bu, A malından daha fazla üretilmesine ve A malını üreten endüstride, B malının üretimine giden emeğe oranla, daha fazla kullanılmasına sebep olabilir. Ama, A malının B malı ile ifade edilen değişim-değeri, bu değer her iki halde de mevcut mukayeseli maliyet ilişkisi (yani, bir birim ürün için gereken emek miktarı) ile belirlenmiş olacağı için, aynı kalır.⁵⁸

Marx, değeri üretim maliyetine dayandırır. Son tahlilde tek maliyet unsuru emektir. Değerin değişebilmesi üretim maliyetinde değişiklik olmasına bağlıdır. Üretim maliyeti üretimin teknik şartları ile belirlenir. Teknik üretim şartları değişmedikçe, değerde bir değişiklik olmaz. Marx, üretim maliyetleri ile ilgili olarak, klâsik iktisatçılardan gelen bir varsayımı kabul eder. Bu, bir endüstrinin üretim miktarında değişme olduğu, diğer bir deyimle, endüstrinin üretim ölçeği değiştiği zaman, üretim maliyetinin bununla birlikte değişmeyeceğini ifade eden «sabit verim» varsayımıdır. Bu varsayım kabul edilmekle, talep artar veya azalırken üretilen miktarın buna bağlı olarak artıp eksilmesi halinde malın üretim maliyetinde ve dolayısıyla değerinde bir değişme olmayacağı görüşü ifade edilmiş olur. Bu görüşe karşı «bir nesnenin üretim maliyeti talepten bağımsız olamayacağı ve üretimin tâbi olduğu ölçekle birlikte değişeceği için, üretilen miktar ta-

(58) M. H. Dobb, «On Some Tendencies in Modern Economic Theory,» **On Economic Theory and Socialism**, Lond., 1956 içinde. «Modern İktisat Teorisinde Görülen Bazı Eğilimler Üzerine» (Çeviren: Dr. Mehmet Selik,) **S.B.F. Dergisi**, Cilt XXI, Sayı: 1 (1956), S. 96.

lebe bağlı olacaktır. İşte bu yüzden de, bir malın üretim maliyetinin sırf kendi başına (unique) bir anlamı olamaz,»⁵⁹ itirazı ileri sürülmüştür.

Bundan kırk yıl kadar önce, P. Sraffa'nın artan, azalan ve sabit verim kanunları üzerindeki meşhur makalesinin⁶⁰ başlattığı tartışma sonunda bu itirazın geçerli olmadığı, klâsikler ve Marx tarafından benimsenen 'sabit verim' varsayımının sağlam bir dayanağı olduğu ortaya konmuştu. Dobb bunu şöyle belirtmektedir: «'Sabit maliyetler' durumu, üzerinde durduğumuz problem bakımından söz konusu olan anlamıyla, rekabet şartları altında çalışan çok-firmalı endüstriler için, istisnadan çok, bir genel kural sayılmak gerekir. Böylece, klâsiklerin yapmış oldukları, maliyetin talepten bağımsız olarak bir anlamı bulunduğu varsayımı, epeyi geç de olsa, doğrulanmış oluyordu.»⁶¹ Dobb bu hükmünü Sraffa'nın biraz evvel andığımız makalesinde ulaştığı sonuca dayandırır. Sraffa'nın vardığı sonuç şu-

(59) Ibid., S. 97. «Hemen hemen bütün endüstrilerde üretilen miktar (output) artarken, üretimin, zaman zaman bazı üretim miktarı seviyelerinde birine daha yüksek üretim miktarı seviyelerinde diğerine olmak üzere, ya 'artan verime' veya 'azalan verime' tâbi olacağı ve maliyetin üretilen miktardan (dolayısıyla de talepten) bağımsız olduğu 'sabit verimi' durumunun ender ve özel bir durum —karşıt eğilimlerin birbirlerini etkisiz kıldığı, ya da, sermaye teçhizatı dahil, bütün üretim faktörleri arzının nisbeten küçük bölünebilir birimler halinde yapıldığı bir durum— olduğu elemanter iktisat ders kitaplarının beylik bir konusu» olmuştur. Ibid., S. 98.

(60) «The Laws of Returns under Competitive Conditions,» *Economic Journal*, Vol. XXXVI (1926) ve *Readings in Price Theory* (S. 180-97) içinde.

dur: «Normal durumlarda rekabet şartları altında üretilen malların üretim maliyeti üretilen miktardaki küçük değişimler bakımından sabit sayılmak gerekir. Böyle olunca, değeri yalnız başına üretim maliyetine dayandıran eski ve bugün bir kenara itilmiş bulunan teori, rekabet şartları altında ele alınan değer problemine basit bir yaklaşım aracı olarak, elde mevcut en iyi teori oluyor.»⁶²

Bütün bu ve bundan önceki açıklamalarla görülmüş oluyor ki, marksist teoride talep faktörünün ihmal edildiği iddiası ciddî olarak ileri sürülemez. Çünkü, Marx, bir ke-re, değer meselesini dar anlamıyla bir değişim-değeri me-

(61) op. cit., S. 99.

(62) op. cit., S. 186-7. «Modern iktisatçıların kulaklarına son derece paradoksal gelen bu görüşün dayandığı sebep şudur: çok firmalı ve rekabet şartları altında faaliyet gösteren bir endüstride maliyetlerin endüstrinin üretim ölçeklerinde meydana gelen bir değişme sebebiyle değişmesi (ve dolayısıyla maliyetlerin endüstrinin ürününe duyulan talebin bir fonksiyonu olması) için, endüstrinin (bir endüstri tesisi ve teçhizatı tiplerinde olduğu gibi) arzı sınırlı olan ya da alternatif kullanımlar için bölünebilir olmayan belli bir üretim unsurunun (agent) kullanımını bakımından çok önemli bir kısmı temsil ediyor olması gerekir. Söz konusu endüstrideki maliyetler üzerinde meydana gelebilecek etki, ancak, bu üretim unsurunun (örneğin, tarımda toprağın, ya da bir imalât endüstrisinde bazı yardımcı ürünlerin) talebinde, ve dolayısıyla de bu unsurun ya fiyatında ya da kullanım yoğunluğunda, kendini gösteren bir değişikliğin sonucu olur. Ne var ki, böyle bir durum, muhtemelen, tipik olmaktan çok, ender bir durumdur, ve bir endüstri ne kadar dar tanımlanırsa böyle bir durumla o kadar daha az karşılaşılır.» Dobb, op. cit., S. 99.

selesi olarak incelerken bile talebi ihmal etmiş değildir. Malın değişim-değerine sahip olabilmesi için talep edilir bir şey olması gerektiğini, talepteki değişmelerin malın piyasa fiyatının denge fiyatından (arz ve talebinin denge halinde olduğu zamanki fiyatından) sapmasına yol açılabileceğini ve tekel fiyatlarının münhasıran alıcıların satın alma arzularının şiddeti ve satın alma güçleri tarafından tayin edileceklerin; ikinci olarak değer meselesine toplumsal toplam iş-gücünün farklı üretim alanları arasında dağılışı meselesini de içine alan bir mesele olarak daha geniş bir açıdan bakıldığında, bu tahsis olayını yöneten başlıca gücün talep olduğunu açıkça belirtmiştir. Özellikle bu son noktada Marx'ın talebi ihmal ettiği kolay ileri sürülebilir bir iddia olamaz.⁶³

Burada, son olarak, bir noktanın daha belirtilmesinde fayda vardır. Vazgeçilmez derecede gerekli biyolojik ve fizik ihtiyaçların doğurduğu talep bir yana, bir kısım talep kendi başına bağımsız bir güç olarak görülemez. Bu türlü talebe yol açan ihtiyaçlar büyük ölçüde gelir dağılışı şartlarına ve dolayısıyla toplumsal üretim ilişkilerine ve bunların biçimlendirdiği sınıf yapısına bağlıdırlar. Marx, bu konuda «toplumsal ihtiyaç», yani talep prensibini yöneten faktörler, esas itibariyle, farklı sınıflar arasındaki ilişki ve bunların iktisadî durumlarına, özellikle de, ilk olarak toplam artık-değerin bölündüğü (kâr, faiz, rant, vergi vs. gibi) çeşitli parçaların birbirleriyle olan ilişkilerine göre biçim ve yön alır: ve böylece burada bir kere daha görülmektedir ki, arz ve talep ilişkisi ile, bu

(63) Bak. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development* S. 47-8.

ilişkinin dayandığı temelin ne olduğu ortaya konmadan evvel, mutlak olarak hiç bir şey açıklanamaz,»⁶⁴ der.

Marx, toplum hayatında diğer bütün faaliyetlerin ve bunlara ilişkin düşünce ve bilinç hallerinin temelde ekonomik üretim faaliyetine dayandığı görüşündedir. Bölüşüm ve bunun nihaî amacı olan tüketim üretime bağlıdır. Tüketim konusu olan şeylerin elde edilmesi, tüketimin bölüşüm yoluyla gerçekleşmesi ve yeni tüketim arzularının (ihtiyaçların) ortaya çıkması doğrudan doğruya üretimle ilgilidir. Bu itibarla, nelerin talep edileceği ve ne miktarda talep edilecekleri, her şeyden evvel, bireylerin üretim faaliyeti içinde aldıkları yere ve dolayısıyla bölüşüm sırasında paylarına düşen gelire bağlıdır. Üretim ve bölüşüm şartları ile birlikte talep ve ihtiyaçlar değişir. Talep, esas itibariyle, toplumun üretim ilişkilerine bağlı olarak değişen bir gelir dağılımı meselesidir. Marx, bunu işçi sınıfının ihtiyaçları üzerinde dururken, daha da açık bir şekilde belirtir: «Talep tarafından tatmini için piyasada bir nesnenin belli bir miktarının mevcudiyetini gerektiren belli büyüklükte bir toplumsal ihtiyaç mevcut görünüyor. Ne var ki, bu ihtiyacın miktarı itibariyle belirliliği son derece oynak ve değişkendir. Bunun belirliliği görünüşte bir belirliliktir. Tüketim araçları ucuzlayacak ya da ücretler yükselecek olsa, işçiler bunlardan daha fazla satın alırlar, ve bu gibi mallara 'duyulan ihtiyaç' büyür. ... Piyasada mallara duyulan ihtiyacın —talebin— gerçek toplumsal ihtiyaçtan miktarı itibariyle farklılık sınırı, tabiatıyla, farklı mallar için pek farklı olur; burada kastedtiğim, malların talebedilen miktarı ile malların

(64) K. c. III, S. 191.

başka parasal fiyatlar olsaydı ya da alıcılar başka para veya hayat şartlarına sahip bulunsalardı talep edilebilecek miktar arasındaki farktır.»⁶⁵

Mesele, aslında talebin ihmal edilmiş olup olmaması değil, fakat bunun yerinin ve öneminin ne olması gerektiği meselesidir. Bu, daha temelde, iktisadî olaya hangi açıdan bakıldığına ve neyin açıklanmak istendiğine bağlanan bir görüş ve metod meselesidir. Marx, iktisadî olaya insanlar arasındaki ilişkiler (toplumsal üretim ilişkileri) açısından bakar. Marksist teoriye karşı geliştirilen ve zamanla hakim teori haline gelen modern teoride ise, iktisadî olaya insanla ihtiyaç gideren nesneler arasındaki ilişkiler açısından bakılır. Bu ilişki, son tahlilde, kişilerin bireysel davranış ve psikolojileri ile açıklanır. Tüketici talebi, talebin aracılığıyla piyasa fiyatları ve bu yoldan kaynakların tahsisi, sonunda gelir, bireylerin davranışlarına ve bunların gerisindeki iç dünyalarına bağlanır. Talep, adeta, bu iç dünyanın piyasadaki yansımasıdır. Böyle bir teori için talebin ne kadar önemli bir faktör olduğu apaçıktır. Ne var ki, teorinin işe yararlılığı veya yararsızlığı meselesi bir yana, sırf bu teori için taşıdığı önem gözönünde tutularak, toplumun hareket kanunlarını ortaya çıkarmak amacıyla olan ve bunları, insanın bilinci de dahil, bütün hayat sürecini etkilediğini düşündüğü üretim biçiminde (üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin bütününde) arayan bir teorinin bu açıdan eleştirilmesi doğru olmaz.

(65) Ibid., S. 198-9. Marksist değer teorisinde talebin yeri ve önemi konusunda ayrıca bak. Sweezy, op. cit., S. 47-54, Meek, op. cit., S. 178-9.

8. Tekel Fiyatları Sorunu

Daha evvel belirttiğimiz gibi, marksist değer teorisi-
nun karşılaştığı en önemli eleştirilerinden biri de tekel fi-
yatları açıklamayı başaramadığı hususu ile ilgilidir.

Marx'ın bir değer teorisi kurmaktaki asıl amacının
piyasada fiilen teşekkül eden fiyatları açıklamaya yara-
yan bir piyasa fiyatları teorisi meydana getirmek olma-
dığı kesinlikle ifade edilebilir. Bununla beraber, bu ifa-
denin piyasada cari fiyatların, dolaylı bir şekilde olmak
üzere, nihaî olarak değer kanununun kontrolü altında te-
şekkül etmekte olduklarını göstermenin onun hedefleri
arasında yer almadığı anlamına geldiği sanılmamalıdır.
Marx bunu mal üretiminin belli bir aşamasını teşkil eden
kapitalist mal üretiminin tam rekabet şartlarının çok ge-
niş ölçüde geçerli olduğu ilk dönemi için göstermeyi ba-
şarmıştır.

Marksist tahlil açısından bakıldığında, herhangi bir
malın iki türlü fiyatından söz edilebilir: arz fiyatı ve fii-
lî (veya piyasa) fiyatı. Basit mal üretimi döneminde ma-
lın arz fiyatı değeri, kapitalist mal üretimi döneminde
(veya daha doğrusu bu dönemde tam rekabet şartları-
nın hakim olduğu sürece) malın arz fiyatı değerinin de-
ğişikliğe uğramış bir şekli olan üretim fiyatıdır. Malın
fiilî fiyatı, her iki anlamdaki arz fiyatından farklı ola-
bilir. Sapma, birinci halde değerden, ikinci halde üretim
fiyatındandır. Marx, kapitalist üretim biçimine geçildi-
ğinde değer yerini üretim fiyatının alacağını göstermiş
ve bunun nedenini ve nasıl olacağını açıklamıştır. Fiilî fi-
yatların üretim fiyatlarından gösterdiği sapmalar üze-
rinde daha ayrıntılı bir şekilde durmayı analizin asıl ama-

cı bakımından gerekli bulmamıştır.⁶⁶ Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse şöyle de diyebiliriz: Marx'ın geliştirdiği şekli ile emek değer teorisi fiilî fiyatlar için ancak, bu fiyatlar arz fiyatlarına (bir halde değerlere diğer halde üretim fiyatlarına) tam tekabül ettikleri sürece bir açıklama sağlamıştır.⁶⁷

Marx'ın geliştirdiği değer teorisi ile genel olarak fiyatlar açısından ancak (bir bakıma sınırlı görülebilecek olan) belli bir açıklama seviyesinde kalmakla yetinmesi sebepsiz de değildir. Meek'in belirttiği gibi, «kapitalist mal üretiminde —bunun, hiç değilse, Marx'ın dikkat ve ilgisinin başlıca üzerinde toplanmış olduğu rekabetçi döneminde— fiilî değişim oranları, gerçekten, otomatik olarak arz fiyatlarının değişim oranlarına eşit olma eğilimini gösterirler. Marx'ın tanımladığı şekilde 'basit' mal üretiminde ise, değişim oranlarının, en azından, arz fiyatlarının değişim oranlarına eşit olacakları doğru ve haklı olarak **varsayılabilir**. Şimdi, bu muhteva içinde, değişim ilişkilerinin nihaî olarak üretim ilişkileri tarafından belirlendiklerini ortaya koymak için, (a) 'basit' mal üretiminde arz fiyatları oranlarının **doğrudan doğruya** mallarda maddeleşmiş bulunan emek oranları tarafından tayin edildiklerini ve (b) kapitalist mal üretiminde arz fiyatları oranlarının mallarda maddeleşmiş bulunan emek oranları ta-

(66) A. Evenitsky bu konuda şöyle diyor : «Ayrıca piyasa fiyatlarının (fiilî fiyatların) üretim fiyatlarından sapması meselesi vardır. Marx'ın serbest rekabet durumu için, bu probleme bulunduğu çözüm elemanter seviyede kalmış bir arz ve talep analizine dayandırılmıştı.» «Monopoly Capitalism and Marx's Economic Doctrines,» **Science and Society**, Vol. XXIV, No. 2 (İlkbahar 1960), S. 136.

(67) R. L. Meek, **Studies in the Labour Theory of Value**, S. 288.

rafından **dolaylı olarak** tayin edildiklerini göstermek, Marx için pekâlâ yeterli idi. Kapitalist üretim ilişkilerinin 'üretim fiyatları'nın «değerler»den, yani bu ilişkilerin kapitalist mal üretimine özgü arz fiyatlarının 'basit' mal üretimine özgü arz fiyatlarından sapmalarına nasıl ve ne şekilde sebep olduklarını göstermek, Marx'ın [fiyatlar konusunda - M. S.] girdiği incelemenin esasını teşkil etmişti. Böyle olunca, **fiilî fiyatların arz fiyatlarından sapmalarına** yol açan nedenler meselesini yerinde olarak bir yana bırakmak pekâlâ mümkündü. ... Çünkü, bu iki mal üretimi sisteminin her birinde ... fiilî fiyatların arz fiyatlarından gösterdikleri sapmalar ihmal edilebilir şeyler olarak görülebilirlerdi»⁶⁸ Burada şunu da ilâve etmek gerekir ki, Marx, uzun dönemde, rekabet şartları altında, söz konusu olan sapmaların bir diğerini yok edip arz fiyatları ile fiilî fiyatların birbirlerine eşit olacakları görüşünde idi.

Serbest veya tam rekabet şartları altında, üretim fiyatları, bireysel kapitalistlerin veri olarak kabul etmek zorunda oldukları ve toplumsal bir mekanizmanın zorunlu sonucu olarak meydana gelen ortalama kâr oranının belirlediği bir normal kârı ihtiva ederler. Bazı sermayelerin, uzunca bir süre, bu normal kârın üstünde bir kâr sağlaması mümkün değildir. Böyle bir durumda ekonominin dengesi bozulmuş demektir. Bozulan denge rekabet mekanizmasının işlemeye başlamasıyla yeniden sağlanır.

Marksist değer teorisi fiyatlar bakımından asıl güçlük, kapitalist mal üretiminin tekelci döneminde, fiilî fiyatlar olarak ortaya çıkan tekel fiyatlarını açıklamakta karşılaşır.⁶⁹

(68) Ibid., S. 288.

(69) «Tekel fiyatlarının belirlenmesi konusunda klâsik Emek

Marx tekel fiyatlarını şöyle tanımlamıştır: «Biz tekel fiyatı dediğimiz zaman, genel üretim fiyatı ve ürünlerin değeri tarafından belirlenen fiyattan bağımsız olarak, yalnız ve sadece alıcıların şiddetli satın alma arzularına ve ödeme güçlerine göre belirlenen bir fiyatı kasdediyoruz.»⁷⁰ Bu ifade, ilk bakışta, marksist değer teorisinin tekel fiyatları bakımından geçerli olamayacağı anlamında yorumlanmaya elverişlidir. Gerçekten tekel şartları altında malların fiilî fiyatlarının değerleriyle ilişkileri, rekabet şartları altında üretim fiyatlarıyla değerler arasındaki ilişkilerin gösterilebildiği gibi, bir ölçüde dahi olsa, belirli miktar ilişkileri olarak gösterilemez. Rekabet halinde her bir bireysel üretici kendi dışında teşekkül eden bir ortalama kâr oranını (dolayısıyla fiyatı) veri olarak kabul etmek durumundadır. Tekel halinde ise böyle bir kâr oranından (ve dolayısıyla veri olan bir fiyat-

teorisi, bilindiği gibi, bir ipucu sağlamaz; bu gibi fiyatlar, genel teorisinin hesaba katmadığı ve belli durumların özel şartları ile açıklanmaları gereken faktörlerin sebep olduğu 'sapmalar' olarak görünürler. Modern fiyat teorisinin rekabet durumu kadar tekel durumunu da açıklayabilmesi bu teorisinin üstünlüğünü sağlayan özelliklerinden biri sayılmıştır. Modern tekel ve 'tekeli' ya da 'tam olmayan' ('aksak') rekabet teorileri ile tekel durumlarının çeşitli tipleri üzerinde şimdiye kadar ulaşılmış olandan daha ileri bir genellik durumuna varılmış olduğu, belki de bunun götürebileceği noktaya kadar gelindiği, hiç söz götürmez. Aynı zamanda, tekel durumu için, kesin bir **topyekûn** fiyat durumu teorisi anlamında olmak üzere, **genel** bir fiyat tayini teorisinin ortaya çıkmamış olması, sanırım, üzerinde tartışılmıyacak bir husustur.» Dobb, op. cit., S. 102-3.

(70) K. c. III, S. 783.

tan) söz edilemez. Talep burada üretilen miktarın ve fiyatın belirlenmesi bakımından özel bir önem kazanmıştır. Bu özel talep durumundan yalnız tekелci kapitalistler faydalanır. Çünkü, ancak onlar arz üzerinde kontrol imkânına sahiptir. Dolayısıyla, fiyatlar, talep karşısında tekелci kapitalistin benimseyeceği tavır gibi belirsiz bir faktöre bağlı bulunurlar. Sweezy bunu ve tekел durumunun bizatihi bir belirsizlik demek olduğunu çok iyi bir şekilde gösterir : «Arzı sınırlama gücü üreticilerin elinde olduğu zaman, fiyatları tayin kudreti de onların elinde olur, ve fiyatların hangi noktada belirleneceğini teorik olarak, ve işe yarar bir genellikle, tayin etmek imkânsızdır; belli bir fiyatın tayin edilmesi sırasında o kadar çok farklı faktörlerin hesaba katılması gerekir ki, bu durumda kurulabilecek kesin bir teori ancak uygulama alanı son derece sınırlı bir teori olabilir. Ortodoks iktisat teorisinin tam ya da kısmî tekел şartları altında işleyen objektif fiyat kanunları saptamak yolunda son yıllarda girişmiş olduğu teşebbüsler bu söylediğimizi tamamiyle doğrulayan sonuçlar vermiştir. Fiyatın kârın azami olduğu noktada tespit edileceği gibi biriki boş önerme bir yana bırakıldığında, tekелci fiyat teorisi hızla, her birinin kendine has belli bir çözümü olan, bir seri özel durumlar katoloğu haline gelir. Bu, iktisatçıların kabahati değildir; bazılarının düşündükleri gibi, sırf ilmin gelişmemişliğinin bir işareti de değildir; bu, konunun kendi özünden gelen bir güçlüttür. Tekel fiyatlarını yöneten makûl derecede kanunlar bulunamamıştır, çünkü, öyle kanunlar yoktur.»⁷¹

(71) op. cit., S. 270-1.

Tekel şartlarından yararlanan bireysel teşebbüs veya teşebbüs grupları diğer teşebbüslere oranla yüksek kârlar elde ederler. Bu gibi teşebbüslerin sağlayabildikleri bu ekstra kârlar nereden gelir? Marx bu konudaki görüşünü aşağıdaki pasajda ortaya koymuştur :

«Artık-değerin ortalama kâra eşitlenmesi çeşitli üretim alanlarında, ve özellikle toprak mülkiyeti üzerinde, sun'î ve tabii tekeller şeklinde engellerle karşılaşsa ve böylece tekel şartları altında üretilen malların üretim fiyatlarını ve değerlerini aşan bir tekel fiyatının meydana gelmesi mümkün olsa, malların değerleriyle verilmiş bulunan sınırlar bu yüzden kaldırılmış olmaz. Bazı malların tekel fiyatları sırf ve sadece diğer mal üreticilerinin bir kısım karlarını tekel fiyatlarına sahip mallara aktarırlar. Artık-değerin çeşitli üretim alanları arasında dağılışında yer itibariyle dolaylı olarak bir bozulma olabilir; ne var ki, bununla bizatihi bu artık-değerin sınırlarında bir değişiklik meydana gelmiş olmaz. Tekel fiyatlı bir mal işçinin gerekli tüketim nesneleri arasında yer alıyor, ve işçi iş-gücünün değerini eskiden olduğu gibi almakta devam ediyorsa, bu durumda ücret yükselir ve artık-değer azalır. Böyle bir mal ücretleri iş-gücünün değerinin altına düşürülebilir; ne var ki, bu düşme, tabiatıyla, ücretin biyolojik bakımdan asgarî geçim seviyesini ne kadar aşmakta olduğuna bağlıdır. Bu durumda, tekel fiyatı reel ücretlerden (yani, işçinin aynı emek kitlesiyle elde etmekte olduğu kullanım-değerleri kitlesinden) ve diğer kapitalistlerin kârlarından bir kesinti ile karşılanmış olur. Tekel fiyatının mal fiyatlarının normal teşekkülüne yaptığı etki kesinlikle belirli ve tam olarak hesaplanabilir sınırlar içinde kalır.»⁷²

(72) K. c. III, S. 869.

Marx'ın bu pasajda ileri sürdüğü görüşleri kısaca şöyle özetlemek mümkündür: (a) tekel farklı kârlar elde edilmesine, ve dolayısıyla rekabet şartları altında söz konusu olamayacak fiyat farklılıklarına sebep olur; (b) ücreti iş-gücünün değerinin altına düşürmedikçe, kâr oranını bütün ekonomi için yükseltemez⁷³ ve (c) reel ücretlerin değişmediği varsayılırsa,⁷⁴ farklı kârlar sağlanması, sadece ve ancak, bir kısım kârın bazı kapitalistlerin elinden çıkıp diğer bir kısım kapitalistlerin ellerine geçmesini sağlayan bir transfer olayının sonucudur.

Ücretlerde bir değişme olmadığını varsaydığımızda, toplumun sahip bulunduğu iş-gücüyü üretilen toplam değer tekellerin meydana gelmesiyle artacağını düşünebilmek için makûl hiç bir sebep yoktur. Bu, aynı zamanda, toplam artık-değerin de değişmeyeceğini ve dola-

-
- (73) «Marx, ücretleri düşürücü bir etkiye sahip olması dışında, tekelin kâr oranını (ekonominin bazı kesimleri için yükseltirken diğer bazı kesimleri için alçaltmasından farklı olarak) genel bir şekilde yükseltemeyeceğine işaret etmişti. Tekel, iş-gücünün değeri ile malların değerleri arasındaki oran üzerinde bir etki yapmadıkça (yani, 'istismar oranı'nı değiştirmedikçe) kâr oranını bütün olarak yükseltemezdi.» M. H. Dobb, *Political Economy and Capitalism*, Lond. 1960, S. 75.
- (74) «Genel olarak,..., herhangi bir zaman ve yerde ücretler toplumca asgari geçim standardı olarak kabul edilen bir seviyenin civarında yer alırlar. İşçi sendikaları bu sonucun meydana gelmesinde rol oynayan en güçlü faktörlerden biridir; ve sendikalar birleşme hareketinin ortaya çıktığı zamana kadar zaten iyice gelişmiş oldukları için, ücretlerde ekstra kârdan dolayı meydana gelebilecek olan azalmanın sür'atle telâfi edileceğini varsaymak akla uygun görünüyor.» Sweezy, op. cit., S. 273.

yısıyle toplam kâra eşit olacağını söylemek demektir. Marx'ın yukarıdaki görüşlerinin dayandığı temel budur. Marx, bu yoldan, emek değer teorisinin tekeli durumu için de geçerliliği üzerinde şüphe duyulamıyacağını göstermek istemiştir. Ne var ki, bu temelin sağlamlığı kabul edilse bile, fiilî tekel fiyatlarının değerlerden gösterdikleri sapmaları tespit edebilmek için elimizde bir araç yoktur. Genel bir kâr oranından bahsedilemeyeceği için, bütün söylenebilecek şey, tekelci teşebbüslerin ortalamanın üstünde bir kâr elde edeceklerini ve başkalarının bu oranda kâr veya gelir kaybına uğrayacaklarını belirtmekten ibarettir.

Tekel fiyatları problemine Marx'ın bulduğu çözümün ancak formel bir karşılık olabileceğini belirten Meek, kapitalizmin bu günkü gelişmiş tekelci döneminde, kârın tek ve biricik kaynağının kapitalistlerce çalıştırılan işçilerin ürettikleri artık-değerler olmadığı, kârların bir takım ekstra-ekonomik metodlarla devamlı kılındığı ve arttırılabildiği, yani yaratılan artık-değeri aştığı görüşündedir.⁷⁵ Bu görüş doğru ise, teorisinin tekel fiyatlarını açıklamada karşılaştığı güçlük daha da artacak demektir.

Ekonomide tekelci bir sektör veya sektörlerin belirlenmesi ile birlikte genel bir kâr oranından söz edilemeyece-

(75) Bak. op. cit., S. 286. Aynı görüşe katılan Evenitsky, yukarıda sözü edilen iktisat-dışı metodlara örnek olarak, ulusal gelirin ve servetin bölüşülüşünde geriye doğru müterakkiliğe yol açan vergileme usullerini, enflasyonu, diğer malî tedbirleri ve bunlara ilâve olarak dış ticarete verilenden fazlasını elde etmeyi sağlayan bir seri tekniği gösterir. Bak. op. cit., S. 138. Bütün bunların yalnız işçi sınıfını değil kitle halinde bütün nüfusu etkileyecekleri açık bir şeydir.

ğine işaret etmiştik. Bütün sermayeler için aynı olan bir kâr oranının meydana gelmesini sağlayan mekanizma (sermayelerin düşük kârlı yatırım alanlarından yüksek kârlı yatırım alanlarına geçmesini sağlayan rekabet mekanizması) tekel halinde işlemez olur. Buna karşılık, tekel, genel bir kâr oranının teşekkülü ile ilgili olarak, bir başka tip eşitlenme eğilimini beraberinde getirebilir. Bir noktada meydana gelen bir tekel bundan yararlanan endüstrideki teşebbüslerin ilişki halinde bulundukları diğer endüstrilerdeki teşebbüsleri aralarında birleşmeye iterek yeni tekel durumlarının ortaya çıkmasına yol açabilir. Örneğin, hayvancılık endüstrisi tekelleşse ve fiyatları yükselse, dericiler aralarında birleşip bir yandan, diyelim, kunduracılar daha yüksek fiyatlar talep etmeye, öte yandan hayvancılarla daha alçak fiyatlar için pazarlığa girebilecek hale gelmeye çalışabilirler. Tekel, böylece, ilk görüldüğü noktadan itibaren ileriye veya geriye doğru bir yayılma hareketini başlatabilir. Bütün bu gibi hallerde, tekelin derecesi rekabet mekanizmasının işlemez hale gelmesi oranında, artar. Rekabet hiç işlemez olduğu zaman, tekel tamdır. Böyle bir yayılma hareketi, her halde, ekonominin bütün sektörlerini kapsıyamaz.⁷⁶ Anlaşıyor ki, tekelin yayılması süreci ile de kârlar arasında-

(76) Ancak küçük bir sermaye yatırımı gerektirmeleri, piyasa talebini karşılamak için çok sayıda firmanın mevcudiyetini gerekli kılmaları ve asgarî miktarda sermayeyi sağlayabilen müteşebbislerin kendilerine bir yer edinebilmekte hiç bir güçlükte karşılaşmamaları dolayısıyla kendilerinde devamlı bir tekelci birleşmenin zor ve hattâ imkânsız olduğu endüstriler ekonomide her zaman mevcut olurlar. Sweezy, op. cit., S. 273-4.

ki farklar, ancak, bir dereceye kadar küçülebilir. Bu itibarla, «ne sermayenin mobiletisinden ve ne de tekelin yayılma sürecinden kâr oranlarının genel bir şekilde eşitlenmelerini bekleyemeyiz. Bunun yerine, sıkı ve iyi koşulan birleşmelerin nispeten kolay kurulabildiği büyük boyutlu endüstriler için en yüksek, çok sayıda firmanın bir arada bulunduğu ve kolay girişin devamlı birleşmeleri önlediği çok küçük boyutlu endüstriler için en düşük olmak üzere, bir kâr oranları hiyerarşisi karşısında kalırız.»⁷⁷

Buraya kadarki açıklamalarımızdan, şüphesiz, emek değer teorisine dayanılarak tek el fiyatlarının analizinde nicel bir kesinlik veya belirlilik sağlanılamıyacağı gibi bir sonuca varmamız zorunludur. Ne var ki, bu sonuç, yukarıda belirtildiği gibi, diğer herhangi bir teori için de aynı derecede geçerlidir.⁷⁸ Tekelin marksist değer teorisi için yarattığı ilâve güçlük, yalnız, teorinin nispi fiyatlar üzerinde yeterli bir nicel açıklama sağlayamaması ile ilgilidir. Yoksa, Marksist teorinin kapitalizmin rekabet dönemi için yaptığı tahlillerin ulaştırdığı sonuçların geçerliliğini tek el hiç bir şekilde gölgelemez. Teorinin aynı zamanda nitel bir tahlil aracı olarak kapitalist sistemin mahiyetini, oluşumunu ve gelişim yönünü açıklamaktaki yararlılığı değerinden bir şey kaybetmiş değildir.

(77) Ibid., S. 274. Bak. Evenitsky, op. cit., S. 140.

(78) «Tekel fiyatları teorisini,..., nicel bir açıklık ve kesinliğe indirgeyebileceğimizi beklememeliyiz; böyle bir işe kalkışacak herhangi bir teori bir özel durumlar labirenti içinde şaşkına dönmekten gayri bir sonuç alamaz.» Sweezy, op. cit., S. 270-1.

S O N U Ç

Marx'ın değer teorisinin mahiyetini, nasıl bir kuruluşa sahip olduğunu ve karılaştığı eleştirileri buraya kadarki incelemelerimizle görmüş, ve böylece teorisinin genel bir değerlendirilmesini yapabilecek duruma gelmiş bulunuyoruz.

Herhangi bir konuda olduğu gibi, böyle bir değerlendirme de, şüphesiz bazı değerlendirme ölçülerini gerektirir. Bu konuda şu soruların gerekli ve yeterli ölçüler olabileceği kanısındayız: teori kurucusunun amacı bakımından kendisinden bekleneni yerine getirebilmekte midir? Genel olarak bir değer teorisinden beklenen görevleri yerine getirmekte ne derecede başarılı olabilmektedir? ve ortaya atıldığından bu yana değişikliğe uğramış ekonomik ve toplumsal şartlar karşısında hâlâ işe yarar ölçüde bir tahlil ve açıklama aracı olma niteliğine sahip bulunduğu söylenebilir mi?

Marx, iktisat alanındaki çalışmalarının asıl amacının «modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmak» olduğunu söyler. Kendisinden önce gelmiş klâsik iktisatçılar iktisadî, içinde yaşadıkları toplumun ekonomik oluşum ve gelişmesini inceleyen bir ilim olarak anlamışlardı. Bunların iktisadî düşünce ve tahlilleri iki temel gözleme dayanıyordu : ekonomik gelişme meselelerini incelemek istedikleri toplum farklı sınıflardan meydana geliyor ve bu gelişmenin kaynağını sermaye birikimi teşkil ediyordu. Bu sebeptendir ki, tahlilleri sırasında kullandıkları kavramlarda ve bu kavramlarla kurduk-

ları teorilerde bu iki vakıanın daima gözönünde tutulmuş olduğu görülür.

Klâsikler, esas itibariyle, toplumun zenginliğini arttırmanın nasıl mümkün olacağı meselesiyle uğraştılar. Bölüşüm meselesini çok önemli görmelerinin başlıca sebebi budur. Zenginliğin artması, yani iktisadî gelişme, sermaye birikimi ile mümkün olduğuna göre, toplumda elde edilen ürünün sınıflararası bölüşümünü ve bunu etkileyen faktörleri açıklamak, aynı zamanda, gelişmeyi mümkün kılan ve devam ettiren fonların nereden geldiğini ve büyüklüklerinin neyle ilgili olduklarını ortaya koymayı da sağlıyordu. Sermaye birikimi, toplumun ürettiğinden daha azını tüketmesi halinde ortaya çıkabilecek olan bir «artık» («surplus») elde edilmesine bağlı idi. Böyle olunca, klâsikler için önemli problem, bu artığın meydana gelişini, büyüklüğünü ve bölüşülmesini etkileyen şartların incelenmesi ve bunları yöneten prensiplerin bulunup ortaya konması problemi oldu. Geliştirdikleri değer, ücret, kâr ve rant teorileriyle, başlıca, bu problemi çözmeye uğraşmış olduklarını görürüz. Bilindiği gibi, klâsikler rant ve kârı toplumun yarattığı artık olarak görürler. Bu, elde edilen toplam üründen bunun üretimi için gerekli harcamalar (ücretler ve diğer üretim giderleri) çıktıktan sonra arta kalan kısımdır.

Marx'a göre de bir toplumun gelişmesi, yani yaptığı hareket ve uğradığı değişme, bu değişme veya hareketin yönü ve hızı, son tahlilde, toplumun yaratabildiği artığın büyüklüğüne, bunun bölüşülüş ve kullanılış biçimine bağlıdır. Engels'in ifadesiyle, «emeğin bakım ve muhafaza maliyetinin üstünde ve ötesinde bir emek ürünü fazla-

sı ve bu fazladan bir toplumsal üretim ve ihtiyat fonunun teşkili ve geliştirilmesi, bütün toplumsal, siyasal ve entellektüel gelişmenin temeli oldu ve halen temelidir.» (Anti-Dühring). Klâsiklerin ve onlardan hareketle Marx'ın tek değer yaratıcı unsur olarak emeğe dayandırdıkları değer teorisi işte bu toplumsal artık veya fazlayı ortaya çıkarmak amacını güdüyordu. Ve teori, kanaatimizce, bu anlamda kendisinden beklenen görevi yerine getirmekte mutlak olarak başarılıdır.

İktisat ilminin ekonomik problemlerine gelişme açısından ışık tutmak amacıyla geliştirildiğini müşahade ettiğimiz kapitalist sistem, hiç değilse ilk doğduğu ülke olan İngiltere'de, 19. yüzyılın birinci çeyreğinin sonlarından itibaren gelişmesinin ilk aşamasını tamamlamış ve olgunluk dönemine adımını atmıştır. Bu yeni dönemin belirgin özelliği, sistemin gelişme sorununun önem itibariyle daha geri planda kalınması, sistemin işleyişi meselesinin bunun yerine ön plana geçmesi olmuştur, denilebilir.

Klâsikler, ekonomik problemin «arz» yönüne ağırlık vermişlerdi; şimdi ise, üretilen malların sürümü ve dolaşısıyla ekonomik problemin «talep» yönü önem kazanıyordu. Sistemin işleyişini açıklamak amacıyla fiyat problemi ve piyasa mekanizması incelenmeleri en gerekli ve önemli problemler olarak görülmeye başlandı. Bu gelişme ile birlikte, ekonomik meselelerin tahlil ve izahında objektif toplumsal şartlardan ve bunların sonucu olan sınıflararası ilişkilerden hareket etme geleneği yerini yavaş yavaş sübjektif faktörlere dayanma eğilimine bıraktı. Değeri «fayda», kârı «müteşebbislik fonksiyonu», faizi «imsak» ile açıklamaya çalışan teoriler gelişti. Klâsik-

ler, kâr ile faiz arasında bir ayırım yapmamışlar ve kârın nedeni üzerinde durmak lüzumunu duymamışlardı (Marx, bu önemli noktada onlardan ayrılır). Oysa, şimdi, bir yandan kârın nedenini açıklamak, öte yandan bu açıklamaya dayanarak haklılığını göstermek, iktisatçıların başlıca önem verdikleri bir konu haline gelmiş bulunuyordu.

Ekonomik faaliyet, yeni bakış tarzına göre, şöyle görünüyordu: müteşebbis üretim için gerekli faktörleri (iş-gücü, toprak ve sermayeyi) temin ediyor, bunları bir araya getiriyor ve üretimi gerçekleştirip ürünü piyasaya sürüyordu. Müteşebbisin kendisi dahil, diğer bütün üretim faktörleri sahipleri, yani çalıştırılan işçi, toprağını kullandıran toprak sahibi ve tasarrufta bulunmakla im-saka katlanan kimse piyasada elde edilen fiyattan bunun sağlanmasına yaptıkları katkı oranında pay alıyorlardı. Kâr, ücret, rant ve faiz, sırasıyla bu payları temsil ediyorlardı. Böylece, her faktörün değeri, son tahlilde, üretiminde yer aldıkları nihaî malın değerine bağlanıyor, ve bu değer de bireylerin o mala atfettikleri fayda ile açıklanıyordu.

İktisadî düşüncede meydana gelen bu anlayış ve bakış açısı değişikliği en mükemmel ifadesini 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinin sonlarında ortaya çıkan marjinal fayda ve marjinal prodüktivite teorilerinde buldu. Bu değişikliğe uygun olarak, iktisat, daha sonra, «insan davranışını alternatif kullanımları olan kıt kaynaklarla hedefler arasında bir ilişki olarak inceleyen ilim» şeklinde genel kabule mazhar olan bir tanım kazanmıştır.

İktisat ilminin mahiyet ve konusunu anlamadaki bu yenilik, aslında, değer probleminin izahında temel ilke ola-

rak emek yerine faydanın benimsenmesinin tabii bir sonucu idi. Çünkü böylece, gerek üretim ve gerekse tüketim açısından kaynakların tahsisi meselesini bir ve aynı ilkeye göre açıklamak olanağı bulunmuş oluyordu.

Bir değer teorisinden, teknik ve formel anlamda, başarılması beklenen görev bir yandan malların toplam maliyetlerini öte yandan bunların piyasada bulacakları fiyatları açıklaması ve dolayısıyla bölüşüm problemine ışık tutması ise, böyle bir iş, herşeyden evvel, çeşitli maliyet unsurlarının hepsinin ortak bir paydaya indirgenmesini gerektirir. E. Haimann'ın belirttiği gibi, «maliyet faktörleri (toprak, sermaye ve çeşitli türden emek) ortak bir paydaya indirgenmedikçe, bunların hepsini kapsayan bir toplama ulaşılamaz.» (History of Economic Doctrines). Bu indirgeme gereğini yerine getirebilen ancak iki teori vardır : sözü geçen ortak paydayı insan emeği olarak alan (Klâsiklerin ve Marx'ın) emek-değer teorileri, bu ortak paydayı faydada gören (Neo-klâsik iktisatçıların) marjinal fayda teorisi. Bu sonunculara göre malların değerleri bunlara atfedilen fayda ile, birincilere göre ise üretimleri için harcanmış emek miktarıyla belirlenir.

Marjinal fayda, değişim-değerlerini (fiyatları) açıklama bakımından, emek-değer teorisine oranla, daha genel bir teoridir. Marx'ın teorisi ancak yeniden ve istenildiği kadar üretilmesi mümkün olan mallar için geçerlidir. Diğer teori için böyle bir sınırlılık söz konusu değildir. Bu anlamda olmak üzere, modern teori, marksist (ve klâsik) değer teorisine, şüphesiz, üstün bir teoridir. Ne var ki, bu üstünlük, kanaatimizce, realizmden ayrılma pahasına elde edilebilmektedir. Bunu açık olarak her iki teo-

rinin bölüşüm problemindeki rollerini gözönüne aldığımız zaman görebiliriz. Yukarıda belirttiğimiz gibi, kuruluşunda sosyolojik yapısal şartlardan soyutlanılmamış bir ekonomik toplum modeline uygulanan emek-değer teorisine göre kâr ve rant emek tarafından yaratılan bir artık olarak ortaya çıkar, ve bunlara sahip olunması sosyolojik-tarihsel nedenlerle açıklanır. Buna karşılık, nasıl bir biçim verilmiş olursa olsun, nihaî olarak faydaya dayandırılan bir değer teorisiyle bir ekonomik artığa ulaşamaz. Aksine, bu gibi teorilerin sağladığı açıklamaya göre, böyle bir artık mevcut olamaz. Çünkü, her üretim faktörü üründen kendi marjinal katkısı oranında pay alır, ürünün (ya da bunun fiyatının) tamamı bunlar arasında paylaşılır, ve hiç bir şekilde bir artıktan söz edilemez. Böyle bir açıklama ve sonucun is'e gerçekçi olamayacağı kabul edilmek gerekir.

Aslında, değer in emekten ileri geldiği ne kadar ıspatlanamazsa, faydadan doğduğu da o kadar ıspatlanamaz. Değer in faydaya dayandırılması nasıl bir soyutlama ise, emeğe dayandırılması da öyle bir soyutlamadır. Değer in fayda ya da emek gibi bir ilk prensibe bağlanması belli bir amaçla olur. Bunlardan birinin seçilmesi rasgele olan bir iş değildir. Bu seçim, ekonomik mesele olarak neyin önemli görüldüğüne bağlıdır, ve, temelinde, benimsenmiş olan bir dünya görüşüyle ilgilidir. Bu konuda Dobb'un aşağıdaki görüşlerine katılmamak, kanaatimizce, mümkün değildir :

«Bir değer teorisi,... önem ve anlamı bakımından, iktisatta herşeyin **a priori** bir şekilde kendisinden çıkarılabileceği bir kaziye olarak değil, fakat bir analiz metodu

olarak,... gerçek dünyayı anlayabilmek ve üzerinde etkide bulunabilmek için,... bir kavramsal çerçeve olarak görül-
mek gerekir. Bir değer teorisi, tabiatıyla, gerçek dünya
üzerinde, yani bu dünyanın nasıl kurulduğu üzerinde, ge-
nel bir görüşü ifade eder. Bununla şunu demek istiyoruz :
teori, kantitatif bir ilişkiyi postula olarak saptarken, dün-
ya hakkında kalitatif bir görüş ortaya koyar. Tıpkı ser-
best rekabet postulası Fayda teorisine bir kere ilâve edi-
lip maksada uygun bir şekilde tanımlanınca, tüketici re-
fahının azamileşeceği ve bütün faktör gruplarına (marji-
nal) değer katkılarının ödenmiş olacağı düşüncesinin Fay-
da teorisinden çıkarılabilmesi gibi, mülkiyet gelirin (or-
taya çıkışı ve spesifik ele geçiriliş şekli özel bir açıklama-
yı gerektiren) bir artık-değer olduğu düşüncesinin Emek
değer teorisinde zımnen mevcut bulunduğu, her halde, doğ-
rudur. Ama, bunun nedeni, bu durumların herbirinde, di-
ğer herşeyin, çin-işi kutular gibi, kendisinde mevcut bu-
lunduğu bir başlangıç kategorisinden bir seri kategoriler
çıkarılabiliyor olmasından çok, bu türlü sorunların... tar-
tılabildiği bir dil sağlanıyor olması değil midir? Mese-
leyi, **Modus o perandi**'sinde bunun gibi soruların (ve aynı
zamanda bunların cevaplarının) zımnen mevcut bulundu-
ğu bir iktisadi sistem modeli meydana getirmek için bir
temel prensibin bulunması meselesi olarak ele almak da-
ha uygun olmaz mı? Hayati önemi olan husus şudur: ik-
tisadi gerçeği, özellikle uğradığı değişme ve yaptığı hare-
ket bakımından, hangi tip model daha doğru olarak yan-
sıtmaktadır?» (On Economic Theory and Socialism)

Gerçek dünya bize ne bakımdan önemli görünüyor?
İki teoriden birinin tercih edilmesi, herşeyden evvel, bu
soruya verilecek cevaba bağlıdır. Toplumsal ekonomik ha-

yatı durmadan oluşan, değişen, hareket halinde olan bir varlık olarak mı, yoksa değişmeyen, statik bir durum olarak mı görüyoruz? Birinci halde önemli ve anlamlı olan problem bu hareketin nedenini bulma ve açıklama problemi olarak ortaya çıkar. İkinci halde mevcut durumda azamî fayda ve refahı sağlama önemli problem olarak görünür. Marjinal devrime kadar iktisat, esas itibariyle, birinci bakış açısına göre önemli olan problemi kendisine konu edinmiş, bundan sonra ikinci bakış açısının belirlediği problem önem kazanmıştır. Kaynakların harekete getirilmesiyle elde edilenin sınıflar arasında nasıl paylaşıldığını ve buna bağlı olarak iktisadî büyüme veya gelişme olayını gerçekçi bir biçimde açıklayabilmek, kanaatimizce, ancak toplumsal üretim ilişkilerinden hareket eden bir emek-değer teorisiyle mümkün olabilir. Marx'ın teorisinin bunu başarabilen bir teori olduğunu sanıyoruz. Buna karşılık, kaynakların optimal dağılımın ve bunu sağlayan (fiyat ve piyasa) mekanizmasının açıklanmasında son derece inceltilmiş fakat o nisbette de soyutlaşmış tahlilleriyle marjinal faydaya dayandırılan değer teorisinin söz götürmez bir üstünlüğe sahip olduğunu kabul etmek gerekir. Bu itibarla, gelişme meseleleri incelenirken bir emek değer teorisinden hareketle sağlanan gerçekçi bir tahlil çerçevesi içinde bu teoriyle ulaşılmış bulunulan bazı olumlu sonuçlardan da yararlanmak mümkün ve gereklidir.

Biz iktisadî gelişmenin, esas itibariyle ve büyük ölçüde, yaratılmakta olan ekonomik artığın büyüklüğüne ve kullanılış biçimine bağlı bulunduğu kanısında olduğumuz için, Marx'ınki gibi dikkatleri bu noktalar üzerinde toplamaya elverişli bir teorinin geri kalmış ülkeler için de rapit değer teorilerinden daha anlamlı ve yararlı olabilece-

ğini, sanıyoruz. Kalkınma için harcanacak yatırım fonlarının kaynağı olması gereken toplumsal ekonomik artığın büyüklüğü ve nasıl kullanıldığı, esas itibariyle, yararlanılmakta olan üretken kaynakların gelişme derecesine ve üretim faaliyetinin içinde cereyan ettiği sosyolojik-tarihsel şartlara göre belirlenir. Fayda teorisi bu şartlar hakkında hiç bir bilgi sağlamaz. Bu bilgi, ancak, sınıflararası ilişkileri de aynı zamanda açığa çıkaran Marx'ın (ve klâsiklerininki) gibi bir teoriyle elde edilebilir. Buna ilâve olarak, marksist teorinin tarım ve sanayi gibi ana sektörler arasındaki ilişkilerin tahlil ve izahında, istihdam ve işsizlik konularında, tekniğin seçimi meselesinde sağlam hareket noktaları sağlayan bir teori olduğunu kabul etmek gerekir.

Kapitalist sistem 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, esas itibariyle ve genel olarak rekabetçi sayılabilecek aşamasını geride bırakmış, tekelci dönemine girmiştir.

Oysa, Marx'ın kapitalizm hakkındaki bütün tahlilleri ve bu arada değer teorisi rekabetin hüküm sürdüğü bir ekonomi varsayımına dayanır. Bu varsayıma dayanılması halinde dahi tenkide uğramış olan teorinin kapitalizmin tekelci dönemine hiç uygulanamayacağı yolunda eleştirilerle karşılaştığını görmüş bulunuyoruz.

Marx, kendi yaşadığı yıllarda, tekeli feodal ve merkantilist dönemlerin ortadan kalkmaya mahkûm kalıntısı olarak görmüş ve kapitalizmi en yalın şeklinde inceliyebilmek için tekeli yok saymıştı. Bununla beraber, kapitalizmin daha rekabetçi döneminde, tekelin yeni kapitalist şeklini doğuracak olan sermayelerin temerküz eğilimini farketmemiş değildi. Fakat ne olursa olsun, teorisi, bir

model olarak saf bir kapitalizmi öngörür. Ancak, tekel fiyatları ile ketelci kapitalist kârını açıklamakta rekabetçi kapitalizmin fiyat ve kârını açıkladığı şekil ve ölçüde başarılı olamaması, teorinin işe yararlılığını tamamen kaybedeceği anlamına gelmez. Çünkü, kapitalist sistem, daha evvel ne idi ise hâlâ odur, özü itibariyle değişmemiştir: sistemi hareket ettiren temel saik kârdır; bugünün büyük sermaye şirketleri kârlarını azamiye çıkarınak sermayelerini durmadan arttırmak çabaları bakımından daha önceki dönemin bireysel küçük rekabetçi kapitalistlerinden hiç bir fark göstermemektedirler; sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişki temel ekonomik ilişkidir; artık-değer kârın bugün de temel ve asıl unsurunu teşkil etmektedir; sistem bugünkü tekelci döneminde de rekabetçi dönemindeki kadar plânsız ve piyasa mekanizması yoluyla işleyen bir sistemdir. Marksist değer teorisi bütün bu belirtilen ve bunlarla bağlantılı konularda rekabetçi kapitalizm için sıhhatli açıklamalar ve işe yarar nitelikte genellemeler sağlamaya elverişli bir teori olarak kabul edilirse, onun, bir tahlil aracı olarak, değer ve önemini, aynı derecede olmamakla beraber, sistemin tekelci dönemi için de muhafaza ettiği kabul edilebilir. Böyle olmakla beraber, teorinin tekelci kapitalizmin ekonomik-meselelerinin tahlilinde rekabet varsayımına dayanan haliyle yeterli olmadığına ve bu sebeple pratik ve teorik alanlarda yapılacak yeni araştırmalarla tamamlanması gerektiğine şüphe yoktur.

BAZI KAVRAM ve TERİMLERİN ALMANCA ve İNGİLİZCE KARŞILIKLARI

Değer (kıymet)	Wert; value.
Kullanım-değeri (istimal kıymeti)	: Gebrauchswert; use-value.
Değişim-değeri (Mübadele kıymeti)	Tauschwert, exchange-value.
Değişim (mübadele)	Austausch; exchange.
Bireysel (ferdî) değer	Individueller Wert; individual value.
Toplumsal (içtimaî) değer :	Gesellschaftlicher Wert; social value.
Artık-değer	Mehrwert; surplus value.
Artık-değer oranı	Mehrwertsrate; rate of surplus value.
Artık-ürün	Mehrprodukt; surplus product.
Mutlak artık-değer	Absoluter Mehrwert; absolute surplus value.
Nispi artık-değer	Relativer Mehrwert; relative surplus value.
Emek (iş)	Arbeit; labor (work)
Somut emek	Konkrete Arbeit; concrete labour
Soyut emek	Abstrakte Arbeit; abstract labour.
Basit (hünersiz) emek	Einfache Arbeit; simple (unskilled) labour.
Karmaşık (hünerli) emek :	Komplizierte, potenzierte einfache Arbeit; multiplizierte einfache Arbeit; Arbeit auf höherer Potenz; skilled labour, intensified simple labour, multiplied simple labour.

Toplumsal emek	Gesellschaftliche Arbeit; social labour.
Ortalama toplumsal emek :	Gesellschaftliche Durchschnittsarbeit; social average labour.
Artık-emek :	Mehrarbeit; surplus labour.
Toplumsal toplam emek :	Gesellschaftliche Gesamtarbeit; total social labour.
Gerekli emek	Notwendige Arbeit; necessary labour.
Toplumsal olarak gerekli emek :	Gesellschaftlich notwendige Arbeit; socially necessary labour.
Canlı emek :	Lebendige Arbeit; living labour.
Geçmişte harcanmış (ölü) emek :	Vergangene (tote) Arbeit; labour of past ages, previous labour.
Birikmiş (mallarda maddeleşmiş) emek	Materialisierte, vergegenständlichte Arbeit; materialized, stored-up labour.
İş	Arbeit; labour, work.
İş-zamanı	Arbeitszeit; labour-time.
Gerekli iş-zamanı	Notwendige Arbeitszeit; necessary labour-time.
Artık iş-zamanı	Mehrarbeitszeit; surplus labour-time.
İş-gücü	Arbeitskraft; labour-power.
Üretim güçleri	Produktivkräften; forces of production.
Üretim ilişkileri	Produktionsverhältnisse; relations of production.
Üretim biçimi	Produktionsweise; mode of production
Üretim süreci	Produktionsprozess; process of production
Sermaye	Kapital; capital
Değişmeyen sermaye	Konstantes Kapital; constant capital.

Değişen sermaye	Variables Kapital, variable capital.
Sabit sermaye	Fixes Kapital; fixed capital.
Mütedavil sermaye	Zirkulierendes Kapital; circulating capital.
Sermayenin organik bile- şimi	: Organische Zusammensetzung des Kapitals; organic composition of capital.
Yedek sanayi ordusu . :	Industrielle Reservearmee; indust- rial reserve army.
Nispî artık (aşırı) nüfus	Relative Übervölkerung; relative surplus population.
Yeniden-üretim	Reproduktion; reproduction.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR

- J. Baby **Kapitalist Ekonominin Tenkidi**, (Çeviren: Adil Onural), Sosyal Yayınlar, İst. 1963
- P.A. Baran **The Political Economy of Growth**, Monthly Review Press, New York, 1957.
- P.A. Baran and P.M. Sweezy **Monopoly Capital**, Monthly Review Press, New York - Lond., 1966.
- J. D. Bernal **Marks ve Bilim**, (Çeviren: Osman Arman), Bilim ve Sosyalizm Yayınları Ankara, 1965.
- M. Blaug **Economic Theory in Retrospect**, Richard. D. Irwin, Inc. Homewood, Illinois, 1962.
- L.B. Boudin **The Theoretical System of KARL MARX**, Chicago, 1918.
- E.v. Böhm-Bawerk **Karl Marx and the Close of His System**, by Eugen von Böhm-Bawerk.
Böhm-Bawerk's Criticism of Marx, by Rudolf Hilferding. **On the Correction of Marx's Fundamental Theoretical Construction in the Third Volume of Capital** by Ladislaus von Bortkiewicz, edited by Paul M. Sweezy, Augustus M. Kelley, New York, 1949

- G.D.H. Cole **A History of Socialist Thought: Volume II**, Macmillan and Co. Ltd. Lond., 1954.
- B. Croce **Historical Materialism and the Economics of Karl Marx**, Lond., 1914.
- M.H. Dobb **Political Economy and Capitalism**, Routledge and Kegan Paul Ltd, Lond., 1960.
- M.H. Dobb **On Economic Theory and Socialism**, Routledge and Kegan Paul Ltd., Lond., 1956.
- M.H. Dobb **Studies in the Development of Capitalism**, (Revised Edition), International Publishers, New York, 1963.
- M.H. Dobb **Economics of Capitalism - An Introductory Outline**, Lawrence and Wishart Ltd. London.
- M.H. Dobb **An Introduction to Economics**, Victor Gollancz, Lond., 1932.
- M.H. Dobb **On Marxism To-Day**, The Hogart Press, Lond., 1932.
- M.H. Dobb **Marx As An Economist**, Marxism To-Day Serles ed by Prof Benjamin Farrington, Lawrence and Wishart, Lond., 1943.
- M.H. Dobb **Kapitalizm - Dün, Bugün**, (Çeviren : Mehmet Selik), Sosyal Adalet Yayınları, Ankara. 1965.
- J. Eaton **Political Economy**, Lawrence and Wishart Ltd, Lond., 1963.
- F. Engels **Anti-Dühring**, (Third Edition), Foreign Languages Publishing House, (F.L.P.H.), Moscow, 1962. (Türkçe'si I. Kısım: M. Reşat Baraner), Sol Yayınları Ankara, 1966.
- E. Heimann, **History of Economic Doctrines - An Introduction to Economic Theory**, New York, 1945.

- E. Kauder **A History of Marginal Utility**, Princeton New Jersey, Princeton University Press, 1965.
- K. Kautsky **Economic Doctrines of Karl Marx**, (trans. by H.J. Stenning), A.C. Black Ltd. Lond., 1925.
- K. Korsch **Karl Marx**, Chapman and Hall Ltd., Lond., 1938.
- O. Lange **Political Economy**, Vol. I. (trans. by A.H. Walker), Pergamon Press, 1963. (Türkçesi: M. Şeref, Ataç Kitabevi, İst., 1966-7).
- A. Leontiev **Marx's Capital**, Int. Publishers, New York, 1946.
- G. Lichtheim **Marxism - An Historical and Critical Study**, Routledge and Kegan Paul, Lond., 1964.
- A.D. Lindsay **Karl Marx's Capital - An Introductory Essay**, Oxford University Press, 1925.
- K. Marx **Zur Kritik der politischen Ökonomie**, Verlag JHW Dietz Nachf., Berlin, 1947.
- K. Marx **A Contribution To The Critique of Political Economy**, (trans. by N.I. Stone) Charles H. Kerr and Co., Chicago, 1904.
- K. Marx **Das Kapital**, Erster Band, Dietz Verlag, Berlin 1962.
- K. Marx **Capital**, Vol. I, F.L.P.H. Moscow 1961.
- K. Marx **Das Kapital**, Dritter Band, Dietz Verlag, Berlin, 1964.
- K. Marx **Capital**, Vol. III, (Second Impression), F.L.P.H. Moscow, 1962.
- K. Marx **Economic and Philosophic Manuscripts of 1844**, F.L.P.H. 1961,
- K. Marx **Das Elend der Philosophie**, Dietz Verlag ,Berlin, 1957.

- K. Marx **The Poverty of Philosophy, F.L.P. H. Moscow.**
- K. Marx **Felsefenin Sefaleti** (Çeviren: Erdoğan Başar), Sol Yayınları, Ankara, 1966.
- K. Marx **Wage - Labour and Capital, F.L.P.H. Moscow.**
- K. Marx **Ücretli Emek ve Sermaye, «Çeviren : Ohtan Suda), Sol Yayınları, Ankara, 1966.**
- K. Marx **Ücret, Fiyat ve Kâr, (Çeviren : Erdoğan Başar), Sol Yayınları, Ankara, 1966.**
- K. Marx ve F. Engels **Manifest der Kommunistischen Partel, Dietz Verlag, Berlin, 1963.**
- K. Marx ve F. Engels **Selected Correspondance, F.L.P.H. Moscow.**
- K. Marx ve F. Engels **Selected Work, Vol. I ve Vol. II. F.L.P.H, Moscow, 1962.**
- R.L. Meek **Studies in the Labour Theory of Value, Lawrence and Wishart, Lond. 1956.**
- I. Lapidus and K. Ostrovityanov **An Outline of Political Economy : Political Economy and Soviet Economics, Martin Lawrence Ltd., Lond., 1929.**
- E. Preobrazensky **The New Economics, (trans. by B. Pearce), Clarendon Press-Oxford, 1965.**
- J. Robinson **An Essay On Marxian Economics, Mac Millan Co. Ltd., Lond., 1957.**
- J. Robinson **Economic Philosophy, Penguin Books. 1964.**
- J. Robinson **On Re-Reading Marx, Cambridge, 1953.**
- J. Robinson **Collected Economic Papers, Vol. I, Basil Blackwell-Oxford, 1960.**

- E. Roll **A History of Economic Thought**, (Second Edition), Faber and Faber Ltd., London.
- R. Schlesinger **Marx: His Time and Ours**, Routledge and Kegan Paul Ltd., Lond., 1951.
- J.A. Schumpeter **Capitalism, Socialism and Democracy**, (Third Edition), Harper and Brothers Publishers, New York.
- J.A. Schumpeter **History of Economics Analysis**, Oxford University Press, New York, 1955.
- W. Stark **The History of Economics**, Routledge and Kegan Paul Ltd., Lond., 1957.
- J. Strachey **The Theory and Practice of Socialism**, Victor Gollancz Ltd, Lond., 1936.
- J. Strachey **Contemporary Capitalism**, Victor Gollancz Ltd., Lond., 1956
- P.M. Sweezy **The Theory of Capitalist Development**, Dennis Hobson Ltd., Lond., 1962.
- P.M. Sweezy **The Present As History**, Monthly Review of Economic Studies, Vol.
- The Institute of Economics of the Academy of Sciences of the U.S.S.R.) **Political Economy**, (Second Edition), Lawrence and Wishart, Lond., 1957.
- MAKALELER
- A. Alexander «Mr. Keynes and Mr. Marx», **The Review of Economic Studies**, Vol. VII, No. 2 Şubat 1940.
- P.A. Baran «Economic Progresses and Economic Surplus», **The Science and Society**, Vol. XVII, No. 4 (Sonbahar 1953).
- I.v. Bortkiewicz «On the Correction of Marx's Fundamental Theoretical Construction

- I.v. Bortkiewicz in the Third Volume of Capital». (Bak. Kitaplar, E.v. Böhm-Bawerk).
- «Value and Price in the Marxian System», **International Economic Papers**, No. 2 (1952).
- M. Bronfenbrenner «Marxian Economics in the U.S.», **The American Economic Review**, Vol. LIV, No. 6 (Aralık 1964).
- H.D. Dickinson «Political Economy and Capitalism by M. Dobb» **The Modern Quarterly**, Vol 1, No. 1 (Ocak 1938).
- H.D. Dickinson «Meek's 'Notes on the Transformation Problem': A Comment», **The Economic Journal** Vol, LXVI, No. 264 (Aralık 1956).
- M.H. Dobb «A Note on Some Aspects of the Economic Theory of Marx», **The Science and Society**, Vol. II. No. 3, 1938.
- M.H. Dobb «A Note in Reply», **The Modern Quarterly**, Vol. I, No. 3 (Temmuz 1938).
- M.H. Dobb «Scientific Method and the Criticism of Economics», **The Science and Society**, Vol. III, No. 3 1939.
- M.H. Dobb «A Reply to Mr. Lindley M. Fraser», **The Science and Society**, Vol. III, No. 4. 1939.
- M.H. Dobb «'Vulgar Economics' and 'Vulgar Marxism': A Reply», **The Journal of Political Economy**, Vol. XLIII, No. 2 (Nisan 1940).
- M.H. Dobb «Theory of Capitalist Development - P. M. Sweezy», **The Science and Society** Vol. VII, No. 3, 1943.
- M.H. Dobb «Marxism and the Social Sciences», **Modern Quarterly**, Vol. III, No. 1, (1947-8).

- M.H. Dobb «Marxism and Economic Theory», **Modern Quarterly**, Vol. III, No. 2. (1948).
- A. Evenitsky «Monopoly Capitalism and Marx's Economic Doctrines», **The Science and Society**, Vol. XXIV, No. 2, (İlkbahar 1960).
- E. Gottlieb «Marx's Mehrwert Concept and Theory of Pure Capitalism», **The Review of Economic Studies**, Vol. XVIII (3), No. 47 (1950-51).
- B.G. Gustofson «Rostow, Marx and the Theory of Economic Growth», **The Science and Society**, Vol. XXV, No. 3, (Yaz 1961).
- R. Hilferding «Böhm-Bawerk's Criticism of Marx», (Bak. Kitaplar, E.v. Böhm-Bawerk).
- C. Hill «Marxism and History», **Modern Quarterly**, Vol. III, No. 2.
- L. Johansen «Marxism and Mathematical Economics», **Monthly Review**, Vol. 14, No. 9 (Ocak 1963).
- O. Lange «Marxian Economics and Modern Economic Theory», **The Review of Economic Studies**, Vol. II, No. 3 3 (Haziran 1935).
- O. Lange «Review : 'The Theory of Capitalist Development'», **The Journal of Philosophy**, Vol. XL No. 14 (Temmuz 1943).
- W. Leontief «The Significance of Marxian Economics for Present-Day Economic Theory», **The American Economic Review**, Vol. XXIII, No. 1, Supplement (Mart 1938).
- A.P. Lerner «From Vulgar Political Economy to Vulgar Marxism», **The Journal of Political Economy**, Vol. XLVII, No. 4 (Ağustos 1939).

- A.P. Lerner «Marxism and Economics : Sweezy and Robinson», **Journal of Political Economy**, Vol. LIII, No. 1 (Mart 1945).
- W. Lexis «The Concluding Volume of Marx's Capital», **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. X (Ekim 1895).
- K. May «Value and Price of Production : A Note on Winternitz's Solution», **The Economic Journal**, Vol, LVIII (Aralık 1948).
- K. May «The Structure of Classical Value Theories», **The Review of Economic Studies**, Vol. XVIII, No. 1 (1949-50).
- R. L. Meek «Marx, Ricardo and Classical Political Economy», **The Modern Quarterly**, Vol. 7, No. 4, (Sonbahar 1952).
- R. L. Meek «Mr. Gottlieb on Marx : A Comment», **The Review of Economic Studies**, Vol. XX, No. 1 (1952-3).
- R. L. Meek «Some Notes on the Transformation Problem», **The Economic Journal** Vol. LXVI, (Mart 1956).
- S.J. Patel «Marxism and Recent Economic Thought», **The Science and Society**, Vol. XI, No. 1, (Kis 1947).
- J. Robinson «Marxism : Religion and Science», **Monthly Review**, Vol. 14, No. 8 (Aralık 1962).
- J. Robinson (J.M. Gillman. H. Dennis). «The Labour Theory of Value : A Discussion», **The Science and Society**, Vol. XVIII, No. 2 (İlkbahar 1953).
- E. Roll «The Decline of Liberal Economics», **The Modern Quarterly**, Vol. I, No. 1 (Ocak 1938).

- P.A. Samuelson «Wages and Interest: A Modern Dissection of Marxian Economic Models», **The Collected Scientific Papers of P.A. Samuelson**, Vol. I içinde.
- F. Seton «The 'Transformation Problem'» **The Review of Economic Studies**, Vol XXIV (3), (Haziran 1957).
- J.A. Schumpeter «The Communist Manifest in Sociology and Economics», **Journal of Political Economy**, Vol. LVIII, No. 3 (Haziran 1949).
- G.H. Shove «Mrs. Robinson on Marxian Economics», **The Economic Journal**, Vol. LIV, No. 213 (Nisan 1944).
- D.J. Struik «Marx's Economic - Philosophical Manuscripts», **The Science and Society**, Vol. XXVII, No. 3 (Yaz 1963).
- P.M. Sweezy «Marxian and Orthodox Economics», **The Science and Society**, Vol. XI, No. 3 (Yaz 1947), (Aynı zamanda **The Present as History** içinde.)
- A. Varga «Marx's Capital and Contemporary Capitalism», **Problems of Economics**, Vol. IV, 9 (Ocak 1962).
- T Veblen «The Socialist Economics of Karl Marx and His Followers», **The Quarterly Journal of Economics**, Vol. XX, (Ağustos 1906), ve Vol. XXI (Şubat 1907).
- P.H. Wisksteed «The Marxian Theory of Value», **The Common Sense of Political Economy**, Vol. II, Lond. 1944 içinde.
- J. Winternitz «Values and Prices: A Solution of the So-Called Transformation Problem», **The Economic Journal**, Vol. LVIII, (Haziran 1948).

Tanınmış marksist iktisatçı Paul M. Sweezy'nin ifadesiyle "Genel bir toplum ve tarih teorisinin bir parçası" olan marksist politik iktisadın odak noktasını değer teorisi teşkil eder. Bu bakımdan marksist iktisada giriş değer teorisiyle başlar ve bu teori bizi politik iktisadın özüne nüfuz ettirir. Doç. Dr. Mehmet Selik'in marksist değer teorisini inceleyen bu çalışması bir anlamda MARKSİST İKTİSADA GİRİŞ sayılabilir. Ancak yazarın değer teorisini ele alış tarzı, okuyucuyu bir "giriş" kitabının ulaştıracağından çok daha ilerilere götürmektedir. "Değer kanunu", "Değer teorisi" ve "artık değer teorisi" derinliğine tahlil edildikten sonra, Türkiye'de yayınlanmış marksist politik iktisat çevirilerinin hiçbirisinde ele alınmamış bir konu, "üretim fiyatları teorisi" incelenmektedir. Kapital'in üçüncü cildinde geliştirilen bu teori marksist iktisadın kavranmasında ve dolayısıyla da marksist değer teorisinin eleştirilerinin çürütülmesinde asli bir önem taşır. Dr. Selik, son olarak Marx'ın değer teorisine burjuva iktisatçıları tarafından yöneltilen eleştirilerin en önemlilerini ele alıyor ve değerlendiriyor .

(Dr. Mehmet Selik A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Tarihi ve İktisadi Düşünceler Tarihi Kürsüsü Doçenti'dir).

Sevinç Matbaası
Ankara - 1974

15 Lira